रुद्ब्दतो वर्षानंतरं मृत्युं मरणमेति प्राप्नोति । वसिष्ठः । "अष्टाब्जऋक्षःपितृपंचकश्च षड्ह्निधिष्ण्यश्चतुरर्यमर्क्षः । त्रिमैत्रभः पद्मजसन्निभोऽपि क्षौरी नरोऽब्दान्निधनं गतः सः। " इति क्षौरम् ॥ ३६ ॥ अथ प्रातकालत्वादक्षरारंभमुहूर्तं पंचचामरच्छंदसाह—गणेशेति ॥ गणेशविष्णू प्रसिद्धौ वाक् सरस्वती रमा लक्ष्मीः एतादेवताः प्रपूज्य पंचमे वर्षे सति शिव एकादशी द्वादशी दशमी द्वितीया षष्ठी पंचमी तृतीया आसामन्यतमतिथौ रवावुदक् उत्तरायणगते सति तथा लघुनक्षत्राणि हस्ताश्विपुष्याः श्रवणस्वातिरेवतीपुनर्वसुः ईश आर्द्रा तक्षा चित्राः मित्रमनुराधा एषामन्यतमनक्षत्रे सति तथा

गणेशविष्णुवाग्रमाः प्रपूज्य पंचमाब्दके तिथौ शिवार्कदिग्द्विषट्शरत्रिके रवावुदक् ॥ लघुश्रवोनिलांत्यभादितीशतक्षमित्रभे चरोनसत्तनौ शिशोर्लिपिग्रहः सतां दिने ॥ ३७ ॥ मृगात्कराच्छ्रुतेस्त्रयेऽश्विमूलपूर्विकात्रये गुरुद्वयेऽर्कजीववित्सितेऽह्नि षट्शरत्रिके ॥ शिवार्कदिग्द्विके तिथौ ध्रुवांत्यमित्रभे परैः शुभैरधीतिरुत्तमा त्रिकोणकेंद्रगैःस्मृता ॥ ३८ ॥

सतां सोमज्ञगुरुशुक्राणां दिने दिवसेतथा चरराशयो मेषकर्कतुलामकरास्तद्रहितशुभस्वामिकेवृषमिथुनकन्याधनुर्मीनानामन्यतमे लग्ने सति शिशोर्लिपिग्रहो नूतनाक्षरालेखनप्रारंभः कार्यः ॥ ३७ ॥ अथ विद्यारंभमुहूर्तं पंचचामरेणाह— मृगादिति॥मृगात्त्रये मृगार्द्रापुनर्वसुषु हस्तात्रये हस्तचित्रास्वातीषु श्रुतेः श्रवणात्त्रये श्रवणधनिष्ठाशतभेषु अश्विन्यां मूले पूर्वात्रये गुरुद्वये पुष्याश्लेषयोः। तथा सूर्यगुरुबुधशुक्राणां दिने तथा षष्ठीपंचम्यादितिथिषु शुभैःकेंद्रत्रिकोणगैः सद्भिः अधीतिः शुभा स्मृता । अधीतिरध्ययनम् । परैः ध्रुवांत्यमित्रभेअधीतिः शुभा प्रोक्ता । इदं वचनं धनुर्विद्याविषयमिति दीपिकोक्तेः।विद्यारंभे

श्रवणत्रयोपादानं महेश्वरादिमतात् । वसिष्ठादिभिः श्रवणस्य केवलस्योक्तत्वात् । इति विद्यारंभः ॥ ३८ ॥ अथ व्रतबंध इति विंशतिपद्यैः प्रोच्यते इति शेषः । तस्य त्रिविधोऽपिकालो नित्यः काम्यो गौणश्च क्रमेण तं शार्दूलविक्रीडितेनाह— विप्राणामिति ॥ गर्भदिनमारभ्याष्टमे सौरे वर्षेऽथवा जनेरुत्पत्तिदिनात्सौरवर्षेऽष्टमे सति विप्राणां व्रतबंधनं नित्यं गदितम् । अथ काम्यम् । विप्राणामेव गर्भाज्जनेर्वा पंचमे वर्षे कार्यम् । एवं क्षितिभुजां क्षत्रियाणांगर्भाज्जनेर्वा षष्ठे वर्षे काम्यम् । गर्भाज्जनेर्वा एकादशे सौरवर्षे नित्यं । वैश्यानां पुनस्तथैवाष्टमे काम्यम् । तथैव गर्भाज्जनेर्वा द्वादशे नित्यम् । नारदः । "आधानादष्टमे वर्षे गर्भतो वाग्रजन्मनाम् । राज्ञामेकादशे मौंजीबंधनं द्वादशे विशाम्" इति । अत्र फलाश्रवणान्नित्यमित्यवसीयते । मनुः ।

विप्राणां व्रतबंधनं निगदितं गर्भाज्जनेर्वाष्टमे वर्षे वाप्यथ पंचमे क्षितिभुजां षष्ठे तथैकादशे ॥ वैश्यानां पुनरष्टमेऽप्यथ पुनः स्याद्द्वादशे वत्सरे कालेऽथ द्विगुणे गते निगदिते गौणं तदाहुर्बुधाः ॥ ३९ ॥

"ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे ।राज्ञो बलार्थिनःषष्ठे वैश्यस्यार्थार्थिनोऽष्टमे॥"अत्र फलश्रवणात्काम्यता।पैठीनसिना गर्भपंचमे व्रतबंधनमुक्तम् । गर्भपंचमेऽब्दे ब्राह्मणमुपनयेदिति गर्भषष्ठेऽष्टमे च क्षत्रियविशोर्ज्ञेयं। गर्भादिसंख्यावर्षाणामिति स्मृतेश्च।आपस्तंबसूत्रे "गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयेद्गर्भैकादशेषु राजन्यं गर्भद्वादशेषु वैश्यम्" इति बहुत्वान्यथानुपपत्त्या गर्भषष्ठसप्तमाष्टमेष्विति वृत्तिकृद्व्याख्यानात्त्रयाणामपि नित्यकालता।एवं गर्भैकादशेष्वित्यादावपि व्याख्येयम् । एतच्च तच्छाखाध्यायिविषयं ज्ञेयम् । अथ गौणकाल उच्यते।निगदिते प्रोक्ते गर्भाज्जनेर्वाष्टमे इत्यादिके काले तस्मिन् द्विगुणे गते सति तद्व्र-तबंधनं गौणमाहुः । यथा ब्राह्मणस्य षोडशवर्षपर्यंतं क्षत्रियस्य द्वाविंशतिवर्षपर्यंतं वैशस्य चतुर्विंशतिवर्षपर्यंतं गौणमित्यर्थः । मनुः । " आषोडशाद्ब्राह्म-

णस्य सावित्री नातिवर्तते। आद्वाविंशाद्ब्रह्मबंधोरा चतुर्विंशतोर्विशः॥ अत ऊर्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः। सावित्रीपतिता व्रात्या भवंत्यपि च गर्हिताः" इति। केशवः। "स्वस्वमौंजीमुख्यकालाच्छ्रेष्ठमध्याधमाः समाः। तिस्रः केशवदैवज्ञैः प्रोक्ता मौंजीनिबंधने" इति॥ ३९॥ अथ व्रतबंधे नक्षत्रादिकं वसंततिलकयाह—क्षिप्रेति॥ गीर्वाणांबुप्रतिष्ठेत्यादिना दक्षिणायननिषेधादुत्तरायणमासषट्कं प्रशस्तमिति मासानामुक्तत्वान्नक्षत्रादिकमेवोक्तम्। तत्र काश्यपः। "ऋतौ वसंते विप्राणां ग्रीष्मे राज्ञा शरद्यथ। विशां मुख्यं च सर्वेषां द्विजानां चोपनायनम्॥ साधारणं च मासेषु माघादिषु च पंचसु।" क्षिप्रेति। क्षिप्राणि हस्ताश्विपुष्याः ध्रुवाणि रोहिण्युत्तरात्रयम्। अहिराश्लेषा चराणि श्रवणधनिष्ठाशततारापुनर्वसुस्वात्यः मूलं मृदूनि मृगरेवती चित्रानुराधाः तिस्रः पूर्वा रौद्रमार्द्रा एषु द्वाविंशतिभेषु व्रतबंधनं सत्। उक्तं च। "प्राजापत्यादिषड्भक्षे भगर्क्षादिषु पंचसु। मूलादिदशके चैव समैत्रे व्रतबं-

क्षिप्रध्रुवाहिचरमूलमृदुत्रिपूर्वारौद्रेऽर्कविद्गुरुसितेंदुदिने व्रतं सत्॥ द्वित्रीषुरुद्ररविदिक्प्रमितेतिथौ च कृष्णादिमत्रिलवकेऽपि न चापराह्णे ४०

धनम्" इति। अर्थाद्भरणीकृत्तिकामघाविशाखाज्येष्ठासु न कार्यमित्यर्थः। एतानि सर्वशाखानक्षत्रमेलकाभिप्रायेणोक्तानि क्वचित् ज्येष्ठाशततारापि गृहीता। श्रीपतिनिबंधे। "अश्विनीमृगचित्रासु हस्ते स्वात्यां च शक्रभे। पुष्ये च पूर्वाफल्गुन्यां श्रवणे पौष्णभे तथा॥ वासवे शततारासु व्रतबंधः प्रशस्यते।" भुजबलराजमार्तंडयोरपि। "हस्तत्रये दैत्यरिपुत्रये च शाक्रेंदुपुष्याश्विनिरेवतीषु" इति। "हस्ते शक्राश्विचित्रादितिवसुवरुणोपेंद्रपुष्येंदुपौष्णस्वातीष्वव्याह-तासु स्मृतमुपनयनं भार्गवाद्यैर्मुनींद्रैः" इति च। अर्केति। सूर्यबुधगुरुशुक्रचंद्रदिवसेषु व्रतं सत् अर्थात् भौमशनी निषिद्धौ। नारदः। "आचार्यसौम्य-काव्यानां वाराः शस्ताः शशीनयोः। वारौ तौ मध्यफलदावितरौ निंदितौ व्रते॥" तत्राप्यस्तंगतबुधस्य वारो वर्ज्यः। "अस्तंगतस्य सौम्यस्य वारो

वर्ज्यो द्विजन्मनः " इति नारदोक्तेः । द्वित्रीष्विति । द्वितीयातृतीयापंचम्येकादशीद्वादशीदशमीसंज्ञासु तिथिषु च व्रतं सत्स्यात् । नारदेन सप्तमीत्रयो-
दश्योः प्राशस्त्यमुक्तं तद्वसंताभिप्रायेणेति ज्ञेयम् । उक्तं च तेनैव । "विनर्तुना वसंतेन कृष्णपक्षे गलग्रहे । अपराह्णे चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति"
इति । कृष्णादिमेति । विहितमासानां कृष्णपक्षस्यादिमत्रिलवके पंचमीपर्यंतं व्रतं सत् । "त्यक्त्वा चतुर्थीमपि कृष्णपक्षे त्वाद्ये त्रिभागे शुभदं व्रतं सत्" इति
वसिष्ठोक्तेः । न चेति । त्रिधाविभक्तदिनस्य त्रयो विभागाः क्रमेण पूर्वाह्णमध्याह्नापराह्णसंज्ञकाः भवंति तत्रापराह्णभागे व्रतं न सत् । " अपराह्णे चोप-
नीतः पुनः संस्कारमर्हति" इति नारदोक्तेः । "त्रिधा विभज्य दिवसं तत्रादौ कर्म दैविकम् । द्वितीये मानुषं कार्यं तृतीयेंऽशे तु पैतृकम्" इति नारदोक्तेः ॥ ४०

कवीज्यचंद्रलग्नपा रिपौ मृतौ व्रतेऽधमाः ॥ व्ययेऽब्जभार्गवौ तथा तनौ मृतौ सुते खलाः ॥ ४१ ॥ व्रतबंधेऽष्टषड्रिःफवर्जिताः शोभनाः
शुभाः ॥ त्रिषडाये खलाः पूर्णो गोकर्कस्थो विधुस्तनौ ॥ ४२ ॥

अथ व्रतबंधे सामान्यतो लग्नभंगयोगं प्रमाणिकयाह— कवीज्येति ॥ रिपौ षष्ठे मृतावष्टमस्थाने चेच्छुक्रगुरुचंद्रलग्नस्वामिनो भवंति तदा अधमा
मरणकारकाः । अब्जभार्गवौ चंद्रशुक्रौ व्यये अधमौ । खलाः पापग्रहाः लग्नाष्टमपंचमस्थानेषुस्थिताः अधमाः ॥ ४१ ॥ अथ सामान्यतो लग्नमनुष्टुभाह—
व्रतबंध इति ॥ शुभग्रहाः अष्टमषष्ठद्वादशस्थानस्थिताश्चेत्स्युर्न शोभनाः अन्यस्थाने व्रतबंधे शोभनाः । खलाः पापाः तृतीयषष्ठैकादशस्थानेषु शोभ-
नाः स्युः । गोकर्केति । पूर्णः शुक्लपक्षीयो विधुः वृषभस्थः कर्कस्थश्च तनौ यदि भवेत्तदा सन् शोभनः नान्यथा । गुरुः । " चंद्रे लग्नेऽभिशस्तः स्या-
त्क्षयरोगी सितेतरे । शुक्लपक्षे भवेयज्वा स्वभे तुंगे विशेषतः " इति । कश्यपस्तूचस्थं चंद्रं सदैव न्यषेधत् । " वर्धमानोऽपि वा पूर्णश्चंद्रो यदि विलग्नगः ।

निःस्वं करोति व्रतिनं लग्नः क्षयरोगिणम्" इति । उच्चस्थसंबधिनोः पक्षयोर्दशाचारतो व्यवस्थाःस्वगृहगस्तूत्तमो मतद्वये ॥ ४२॥ अथ वर्णेशशाखेशान् शालिन्याह– विप्राधीशाविति ॥ शुक्रबृहस्पती ब्राह्मणाधीशौ।भौमसूर्यौ क्षत्रियाणांस्वामिनौ ओषधीशश्चंद्रो वैश्यानां स्वामी।बुधः शूद्राणां स्वामी। शनिरंत्यजानां चांडालानां स्वामी।ऋग्वेदोऽथयजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वण इति वेदक्रमाज्जीवशुक्रारसौम्याः शाखेशाः स्युः । ऋग्वेदस्य गुरुः यजुषः शुक्रः साम्नो भौमः अथर्वणो बुधः स्वामी ॥ ४३ ॥ वर्णेशशाखेशयोः प्रयोजनं वसंततिलकया– शाखेशेति ॥यः स्वशाखाधिपस्तस्य वारस्तनुर्लग्नं च वीर्यं बलं गोचरप्रकारेण स्वगृहाद्यवस्थितत्वेन वा बलवत्त्वं च व्रतबंधेऽतीव शस्तम्।यथा गुरुः ऋग्वेदिनामीशोऽतो गुरुवारे गुरुलग्ने धनुर्मीनाख्ये गुरुबले च

विप्राधीशौ भार्गवेज्यौ कुजार्कौ राजन्यानामोषधीशो विशां च॥शूद्राणां ज्ञश्चांत्यजानां शनिः स्याच्छाखेशाः स्युर्जीवशुक्रारसौम्याः ॥ ४३ ॥ शाखेशवारतनुवीर्यमतीव शस्तं शाखेशसूर्यशशिजीवबले [illegible] च ॥ जीवे भृगौ रिपुगृहे विजिते च नीचे स्याद्वेदशास्त्रविधिना रहितो व्रतेन ॥ ४४ ॥

सति उपनयनमतीव शुभम् । एवं सर्वत्र विज्ञेयम् । नारदः । "शाखाधिपतिवारश्च शाखाधिपबलं शिशोः । शाखाधिपतिलग्नं च त्रितयं दुर्लभं व्रते ॥ " शाखेति । शाखा वेदस्तस्येशः स्वामी तुल्यन्यायत्वाद्वर्णेशोऽपि ग्राह्यः । सूर्यशशिजीवाः प्रसिद्धाः एषां बले सति व्रतं सत्स्यात् अन्यथा नेत्यर्थः। जीवे इति जीवे भृगौ चकाराच्छाखेशे वर्णेशे वा विजिते युद्धे पराजिते नीचराशिस्थे च सति व्रतेनानुष्ठितेन स [illegible]शास्त्रविधिना वेदो वेदाध्ययनं शास्त्रं शास्त्राध्ययनं विधिर्नित्यनैमित्तिकश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानाख्यस्तेषां समाहारद्वंद्वस्तेन रहितो व्रती स्यात् । वसिष्ठः । "शाखेशगुरुशुक्राणां मौढ्ये बाल्ये च वार्धके । नैवोपनयनं कार्यं वर्णेशे दुर्बले सति" इति । तेन भौमबुधयोरस्ते सामगाथर्वणशाखिनोरुपनयनादि न भवतीति तत्त्वम् । तत्र नीचाद्यव-

स्थितत्वेऽपि शाखेशादेः परिहारमाह वसिष्ठः । " शत्रुनीचाधिशत्रुस्थे स्वांशे वा स्वोच्चभागगे । शाखेशे वा गुरौ शुक्रे न नीचफलमश्नुते" इति । शुक्रस्य शत्रुराशिस्थत्वं वृषभस्थेऽर्के कदाचित्संभवति नीचगत्वं शरदि वैश्यमुपनयेदिति वैश्योपनयने संभवतीति ध्येयम् ॥ ४४ ॥ अथ जन्ममासादेः प्रतिप्रसवमाह-- जन्मर्क्षेति ॥ जन्मनक्षत्रे जन्ममासे जन्मलग्ने आदिशब्देन जन्मतिथौ विप्राणां ब्राह्मणानां आद्यगर्भेऽपि। अपिशब्दात् द्वितीयगर्भादावपि व्रती बालोव्रते यज्ञोपवीते विद्याधिकःस्यात् ।क्षत्त्रादीनां क्षत्त्रियवैश्यानां पुनरनादिद्वितीयगर्भादिबालके सति जन्मर्क्षमासलग्नादौ विद्याधिको व्रती स्यात् आद्यगर्भे तु तेषां सर्वथा निषेध एव। शौनकः। "जन्मोदये जन्मसु तारकासु मासे तथा जन्मतिथौ च राशौ । व्रतेन विप्रोऽल्पपरिश्रुतोऽपि प्रज्ञा-

जन्मर्क्षमासलग्नादौ व्रते विद्याधिको व्रती॥ आद्यगर्भेऽपि विप्राणां क्षत्त्रादीनामनादिमे ॥ ४५ ॥ बटुकन्याजन्मराशेस्त्रिकोणाय-
द्विसप्तगः ॥ श्रेष्ठो गुरुः खषट्त्र्याद्ये पूजयान्यत्र निंदितः ॥ ४६ ॥

विशेषैः प्रथितः पृथिव्याम् ॥ गर्भाष्टमे गर्गपराशराद्यैः फलं यदुक्तं व्रतबंधने तु।ततोऽधिकं जन्मसु तारकासु मासेऽथवा जन्मनि वाडवानाम् ॥" वाडवानां विप्राणां।"द्विजात्यग्रजन्मभूदेववाडवाः"इत्यभिधानात्।प्रथमदशमैकोनविंशनक्षत्त्राणां ग्रहणार्थं जन्मसु तारकास्वित्युक्तम्।जन्ममासनिषेधस्तु आद्यगर्भविषयः क्षत्त्रियवैश्ययोः।विप्राणां तु वाडवानामिति विशेषोक्तेराद्यगर्भानाद्यगर्भसाधारणजन्ममासे उपनयनम्।अतो जन्ममासादौ शस्तमितिज्ञेयम् ४५ ॥ अथ गुरुबलमनुष्टुभाह— बटुकन्येति ॥ बटुरुपनयनाधिकारी तथा कन्या स्त्रीजात्यपत्यं तज्जन्म राशेर्नवमपंचमैकादशद्वितीयसप्तमस्थानस्थितो गुरुःश्रेष्ठ उत्तमः। दशषट्तृतीयप्रथमस्थानस्थितो गुरुः पूजया पूजाविधानेनानुष्ठितेन श्रेष्ठः।अन्यत्र चतुर्थाष्टमद्वादशस्थानस्थो निंद्यो निषिद्ध इत्यर्थः। नारदः।

"बालस्य बलहीनोऽपि शांत्या जीवो बलप्रदः । यथोक्तवत्सरे कार्यमनुक्तेनोपनायनम् ॥" वसिष्ठः । " उक्तेऽपि वर्षे न गुरुर्बली चेच्छांत्या प्रशस्तं व्रतबंधकर्म । अनुक्तवर्षे सुबलप्रदोऽपि नैवैतयोरब्दबलं गरीयः" इति। गर्गः । "व्रतबंधे विवाहे च प्रतिष्ठायां विशेषतः। गोचरेणैव कर्तव्यं वेधादिकमकारणम्" इति । वेधस्तु । " व्यये पक्षैस्त्रिगे शैलैः खगे नंदैः सुखे शरैः । रंध्रे रुद्रैर्ग्रहैर्विद्धो गुरुःशुद्धोऽशुभोऽन्यथा ॥" प्राच्यास्तु गोचरबलाभावेऽष्टकवर्गबलमाहुः । राजमार्तंडः । " अष्टवर्गविशुद्धेषु गुरुशीतांशुभानुषु। व्रतोद्वाहौ तु कर्तव्यौ गोचरेण कदाचन" इति । अन्यच्च। "अष्टवर्गेण ये शुद्धास्ते शुद्धाः सर्वकर्मसु। सूक्ष्माष्टवर्गसंशुद्धिस्थूला शुद्धिस्तु गोचरे । " तत्र गुरोरष्टवर्गो बृहज्जातके" दिक्स्वायाष्टमदायबंधुषु कुजात्स्वात्सत्रिकेष्वंगिराः सूर्यात्सत्रिनवेषु धीस्वनवदिग्लाभारिगो भार्गवात् । जायायार्थनवात्मजेषु हिमगोर्मंदात्रिषड्धीव्ययेदिग्धीषट्स्वसुखाय पूर्वनवगो ज्ञात्सस्मरेषूदयात् ॥ " वराहः । "पूजाभिलाषं

स्वोच्चे स्वभे स्वमैत्रे वा स्वांशे वर्गोत्तमे गुरुः ॥ रिःफाष्टतुर्यगोऽपीष्टो नीचारिस्थः शुभोऽप्यसन् ॥ ४७ ॥

प्रति निस्पृहेऽपि कुर्याद्गुरौ शुद्धिविवर्जितेऽपि । वरस्य लाभे शुभदं विवाहं वदंति गर्गच्यवनादिमुख्याः॥" अत्र चतुर्थाष्टमद्वादशस्थानस्थितत्वेन गुरोर्द्विगुणत्रिगुणादिकां पूजां विधाय विवाहव्रतबंधादिशुभमिति संप्रदायविदः॥ ४६ ॥ अथ गुरुदोषस्यापवादमनुष्टुभाह— स्वोच्च इति ॥ गुरुश्चतुर्थादिनिंद्यस्थानस्थितोऽपि स्वोच्चे कर्के स्वभेधनुर्मीने स्वमैत्रे मेषसिंहवृश्चिके स्वांशे धनुर्मीननवांशे वर्गोत्तमे नवांशे। यथा वृषराशौ वृषनवांशे गुरुर्वर्गोत्तमइति। वर्गोत्तमलक्षणम्। "वर्गोत्तमा नवांशाश्चरादिषु प्रथममध्यांताः" इति। एषु स्थितो गुरुरिष्टः शुभफलदाता। अन्येषु एतादृशो गुरुरतीव शुभः। भुजबलः। "वर्गोत्तमे स्वभवने भवनेऽथ मैत्रे मित्रांशके स्वभवनोच्चनवांशके वा। जन्माष्टरिःफरिपुखत्रिचतुर्थगोऽपि जीवः सुखार्थसुतवृद्धिकरो विवाहे॥" नीचेति। नीचं मकरः अरिस्थः

मिथुनकन्यातुलावृषराशिस्थः शुभोऽप्यसन् अनिष्टफलदातेत्यर्थः । उक्तं च । "उच्चस्थः स्वगृहे सुहृद्भवनगो वाचस्पतिर्नित्यशः पूर्णायुर्विविधार्थसौख्यजनको जन्माष्टमस्थोऽपि चेत् । नीचस्थोऽरिगृहे दिवाकरकरच्छायानुगामी सदापीष्टोऽनिष्टफलं ददाति नियतं वैधव्यदुःखास्पदम् ॥ " अत्राष्टमस्थोऽपि चेदित्यपिशब्देन चाष्टमं लक्षगुणं प्रपूजयेदिति विधानात् पूजामनीहमानेऽप्युपनयनादि शुभं स्यात्।द्वादशचतुर्थस्थानस्थस्य तु द्विगुणपूजामिच्छतः।तथा-तृतीयादिस्थानस्थस्य पूजामात्रापेक्षस्य गुरोः शुभफलदातृतास्तीति किंवक्तव्यमिति कैमुतिकन्यायसूचनार्थोऽपिशब्दः । नचाष्टमं लक्षगुणं पूजयेदिति शत्रुगृहस्थितगुर्वभिप्रायम् । अस्यापवादो रत्नकोशे । " गोचराष्टकवर्गाभ्यां यस्य शुद्धिर्न लभ्यते । तस्योपनयनं कार्यं चैत्रे मीनगते रवौ ॥ " हरौ सिंहांशगे जीवे नीचर्क्षे नीचभागगे । मौंजीबंधः शुभः प्रोक्तश्चैत्रे मीनगते रवौ " ॥ पाठांतरम् । " जन्मभादष्टगे सिंहे नीचे वा शत्रुगे गुरौ " इति ।

कृष्णे प्रदोषेऽनध्याये शनौ निश्यपराह्णके ॥ प्राक्संध्यागर्जिते नेष्टो व्रतबंधो गलग्रहे ॥ ४८ ॥

अर्थाच्चैत्रे मेषगोऽर्को निषिद्धः । तथाचोक्तम् । " सौम्यायने व्रतं कार्यं चैत्रे मासि विशेषतः । झषो न निंद्यो यदि फाल्गुने स्यादजस्तु वैशाखगतो न निंद्यः । मध्याश्रितौ द्वावपि वर्जनीयावित्यादिवाचामियमेव युक्तिः " इति।इदं गणेशदैवज्ञैरभ्यधायि तन्निर्मूलमिव प्रतिभाति मूलवाक्याभावात्॥ ४७॥ अथ व्रतबंधे वर्ज्याननुष्टुभाह–कृष्णेति॥एषु व्रतबंधो नेष्टः कृष्णे प्रथमत्रिभागरहितकृष्णपक्षे प्रदोषे यस्मिन्दिने संध्याकाले प्रदोषो भवेत्तद्दिवसे प्रदोषलक्षणमर्कतर्केत्याद्यग्रे वक्ष्यति।अनध्याये वक्ष्यमाणे निशीति।"अंगवंगकलिंगेषु सौराष्ट्रमगधेषु च।तीर्थयात्रां विना गच्छन् पुनः संस्कारमर्हति"इति।पुनः संस्कारप्राप्तौ निमित्तानंतरमेव नैमित्तिकामिति न्यायेन यदि रात्रिसद्भावस्तदोपनयनं माभूदितिरात्रिपदोक्तिः।तथा प्राक्संध्या प्रातःसंध्या तस्यांगर्जितमेघशब्दे।

वसिष्ठः । "व्रते हि पूर्वसंध्यायां वारिदो यदि गर्जति । तद्दिनं स्यादनध्यायो व्रतं तत्र विवर्जयेत्" इति । अपरार्कः । "क्षीणे चंद्रेऽष्टमे शुक्रे निरंशे चैव भास्करे । कर्तव्यं नोपनयनं नानध्याये गलग्रहे ॥ राशेः प्रथमभागस्थो निरंशः सूर्य उच्यते ।" तथा गलग्रहे । गलग्रहानाह गुरुः । "त्रयोदश्यादि चत्वारि सप्तम्यादि दिनत्रयम् । चतुर्थी चैकतः प्रोक्ता अष्टावेते गलग्रहाः ॥" दैवज्ञमनोहरे। "प्रदोषे निश्यनध्याये मंदे कृष्णे गलग्रहे । मधुं विनोपनीतस्तु पुनः संस्कारमर्हति" इति ।"गलग्रहे प्रदोषे च स्वल्पायुरुपजायते" इति च ॥ ४८ ॥ अथांशफलमनुष्टुभाह—क्रूरो जड इति ॥ षट् कर्माणि " यजनं याजनं चैव तथा दानप्रतिग्रहौ । अध्यापनं चाध्ययनं षट्कर्मा धर्मभाग्द्विजः" इति । अन्यत् स्पष्टम् ॥ ४९ ॥ अथ चंद्रनवांशफलं स्वनवांशे सापवादं

क्रूरो जडो भवेत्पापः पटुः षट्कर्मकृद्धटुः ॥ यज्ञार्थभाक् तथा मूर्खो रव्याद्यंशे तनौ क्रमात् ॥ ४९ ॥ विद्यानिरतः शुभराशिलवे पापांशगते हि दरिद्रतरः ॥ चंद्रे स्वलवे बहुदुःखयुतः कर्णादितिभे धनवान्स्वलवे ॥५०॥ राजसेवी वैश्यवृत्तिः शास्त्रवृत्तिश्च पाठकः॥ प्राज्ञोऽर्थवान् म्लेच्छसेवी केंद्रे सूर्यादिखेचरैः ॥ ५१ ॥

" तो जौ लगुरू वद मोटनकम् " इति लक्षणलक्षितेन मोटनकच्छंदसाह—विद्यानिरत इति ॥ यस्मिन् कस्मिन् राशौ चंद्रो यदि शुभग्रहराशिनवांशे स्यात्तदा व्रती विद्यानिरतो भवेत् । यदि पापग्रहराशिनवांशे चंद्रस्तदा दरिद्रतरः धनरहितः । यदि स्वलवे कर्कांशे स्यात् तदा बहुदुःखसहितो भवेत् । अथ स्वांशगतचंद्रस्यापवादमाह । कर्णेति । कर्णे श्रवणे अदितौ पुनर्वसौ नक्षत्रे उपनयने स्वांशे चंद्रः स्यात्तदा धनवान् भवेत्। नारदः । " श्रवणादितिनक्षत्रे कर्कांशस्थे निशाकरे । तदा व्रती वेदशास्त्रधनधान्यसमृद्धिमान् " इति ॥ ५० ॥ केंद्रस्थानां फलमनुष्टुभाह—

राजसेवीति ॥ केंद्रे सूर्यादिखेचरैः प्रत्येकं सहिते क्रमादिदं फलं ज्ञेयम् । अन्यत्स्पष्टम् । अत्र लग्नस्थं चंद्रं केंद्रस्थं शनिं च विना सर्वे ग्रहाः शुभा इत्यवगम्यते।मुनिभिस्तु केंद्रपापा निषिद्धा इत्युक्तम् । यदाह नारदः । "स्फूर्जितं केंद्रगे भानौ व्रतिनो वंशनाशनम् । कूजितं केंद्रगे भौमे शिष्याचार्यविनाशनम् ॥ करोति रुदितं केंद्रसंस्थे मंदे महागदम् । लग्नकेंद्रगते राहौ रंध्रं मातृविनाशनम् ॥ उग्रकेंद्रगते केतौ व्रतिवित्तविनाशनम्" इति । अत्र स्वगृहोच्चाद्यवस्थिताः पापाः केंद्रस्थाः शुभफलदातारः अन्यथा नेति विरुद्धार्थवचनयोर्विषयविवेकः ॥ ५१ ॥ अथान्यदाह—शुक्रेति ॥ शुक्रे जीवे चंद्रे प्रत्येकं सूर्यसंयुते व्रती निर्गुणः स्यात् । भौमसंयुते क्रूरचेष्टः क्रूरा हिंसनशीला चेष्टा यस्य तादृशः स्यात् । तथा शनिसंयुते निर्घृणो निर्लज्जो निर्दयो वा

शुक्रे जीवे तथा चंद्रे सूर्यभौमार्किसंयुते ॥ निर्गुणः क्रूरचेष्टः स्यान्निर्घृणः सद्युते पटुः ॥ ५२ ॥ विधौ सितांशगे सिते त्रिकोणगे तनौ गुरौ ॥ समस्तवेदविद्व्रती यमांशगेऽतिनिर्घृणः ॥ ५३ ॥

स्यात् । तथा तस्मिन्नेव जीवे शुक्रे चंद्रे वा प्रत्येकं सद्भिर्युते बटुः सर्वविद्यानिपुणः स्यात् ॥ ५२ ॥ अथान्यत्प्रमाणिकयाह—विधौ सितांशगेति॥ चंद्रे शुक्रांशगे शुक्रे त्रिकोणगे गुरौ तनौ लग्ने च सति व्रती बटुः समस्तांश्चतुरो वेदान्वेत्तीति समस्तवेदवित्स्यात् । एवं यमांशगे शनिनवांशसंस्थिते चंद्रे सति लग्ने गुरौ च सति सिते त्रिकोणगे सति अतिनिर्घृणः कृतघ्नः स्यात् । महेश्वरः। "जीवे लग्नमधिष्ठिते भृगुसुते धर्मात्मजस्थे विधौ शुक्रांशेऽखिलवेदविद्रविसुतस्यांशे कृतघ्नोऽधमः" इति।नारदः।"लग्नं सर्वगुणोपेतं लभ्यतेऽन्यदिने न सत् । दोषाल्पत्वं गुणाधिक्यं बहुसंमतमिष्यते॥दोषदुष्टो हि कालो यः स

ग्रहीतुं न शक्यते।"दोषादयो महादोषा इत्यर्थः॥ ५३॥ अथानध्यायान् जघनचपलार्ययाह-शुचिशुक्रेति॥अनध्यायाः आषाढशुक्लदशमी ज्येष्ठशुक्लद्वितीया पौषशुक्लैकादशी माघशुद्धद्वादशी एते अनध्यायाः।भूतश्चतुर्दशी तदादि त्रितयं चतुर्दशीपूर्णिमाप्रतिपदः। कृष्णपक्षे अमावास्या तन्मध्ये अष्टमी च तयोः समाहारः।तथा संक्रमणं सूर्यस्य निरयनं संक्रांतिदिनम्। चकारान्मन्वाद्याद्वितिथी मघावित्यादिनोक्ताः। तत्राषाढशुक्लदशमी पौषशुद्धैकादशी च मन्वादी ज्येष्ठशुक्लद्वितीया माघशुद्धद्वादशी च सोपपदे। यद्यपि चैत्रशुद्धतृतीया मन्वादिः वैशाखशुद्धतृतीया युगादिस्तथापि ते उभे तृतीये नानध्यायौ। तथैव फाल्गुनकृष्णद्वितीया चातुर्मास्यद्वितीयापि नानध्यायः। तासां प्राशस्त्याभिधानात्। तथाच वसिष्ठः। "या चैत्रवैशाखसिता तृतीया माघस्य सप्तम्यथ फाल्गुनस्य।कृष्णे द्वितीयोपनये प्रशस्ता प्रोक्ता भरद्वाजवसिष्ठमुख्यैः"इति। अन्यासां युगादिमन्वादीनां व्रतबंधे अप्रसंगादेव अग्रहणम्। केचिदा-

शुचिशुक्रपौषतपसां दिगश्विरुद्रार्कसंख्यसितातिथयः ॥ भूतादित्रितयाष्टमिसंक्रमणं च व्रतेष्वनध्यायाः ॥ ५४ ॥

चार्या या चैत्रवैशाखेति वचनं लिखित्वापि स्वेच्छया नांगीकुर्वंति तत्र शपथमात्रमेव प्रमाणं न पश्याम इत्यलं। तन्मते तृतीये अनध्यायत्वेन ज्ञेये। व्रतेष्विति पदमावश्यकत्वद्योतनार्थम्। गौतमः। "पक्षद्वये चतुर्दश्यामष्टमीद्वितये तथा। पक्षादावपि पक्षांते ब्रह्म नाधीयते नरैः।" फलं च। "अष्टमी हंत्युपाध्यायं शिष्यं हंति चतुर्दशी। अमावास्योभयं हंति प्रतिपत्पाठनाशिनी।" मनुः। "चातुर्मास्यद्वितीयासु मन्वादिषु युगादिषु। अष्टकासु च संक्रांतौ शयने बोधने हरेः॥ अनध्यायं प्रकुर्वीत तथा सोपपदासु च" इति।चातुर्मास्यद्वितीया गर्गेणोक्ताः। "आषाढफाल्गुनोर्जेषु या द्वितीया विधुक्षये। चातुर्मास्यद्वितीयास्ताः प्रवदंति महर्षयः ॥ "मन्वादयो युगादयश्च पूर्वमुक्ताः। "सिता ज्येष्ठे द्वितीया च आश्विने दशमी सिता। चतुर्थी द्वादशी

माघ एताः सोपपदाः स्मृताः ॥ " नैमित्तिका अनध्यायास्तु स्मृत्यर्थसारे।"निर्घातभूकंपोल्कानिपतनादिसर्वाद्भुतेष्वकालिकानध्यायाः । अग्न्युत्पाते वाऽकालवृष्टौ वा।"आर्द्रादिज्येष्ठांतात्कालादन्यत्राकालवृष्टिः।सायंसंध्यागर्जने उदयांतोऽनध्यायः। अर्धरात्रादूर्ध्वं गर्जने अर्धरात्रे वाऽऽकालिकोऽनध्यायः। प्रातः संध्यागर्जने त्वहोरात्रमिति । कालं मर्यादीकृत्येत्याकालम्। आकाले भव आकालिकः। यस्मिन्काले निमित्तमुत्पन्नं तदारभ्य द्वितीयदिने तत्कालपर्यंतमित्यर्थः । स्मृतिरत्नावल्याम् । " अनूराधर्क्षमारभ्य षोडशर्क्षेषु भास्करः । यावच्चरति वै तावदकालं मुनयो विदुः " इति। कालवृष्टौ तु तत्कालमकाले तु त्रिरात्रकम् । " अतिमात्राथवा वृष्टिर्नाधीयीत दिनत्रयम् । " आपस्तंबः । "उल्कायामग्न्युत्पाते च सर्वासां विधानामाकालिकम्" इति।

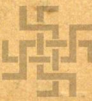
अर्कतर्कत्रितिथिषु प्रदोषः स्यात्तदग्रिमैः ॥ रात्र्यर्धसार्धप्रहरयाममध्यस्थितैः क्रमात् ॥ ५५ ॥

मनुः । "चौरैरुपप्लुते ग्रामे संभ्रमे चाग्निकारिते । आकालिकमनध्यायं विद्यात्सर्वाद्भुतेषु च" इति । अद्भुतेषु रुधिरादिवृष्टिषु । वसिष्ठः । "उपलरुधिरप्रपाते त्र्यहम् " इति। स्मृत्यंतरे। "विद्युद्गर्जितवृष्टीनां सन्निपातो यदा भवेत् । " कालवृष्टौ तु तत्कालमकाले तु त्रिरात्रकम्" इत्यादि । नैमित्तिका अनध्याया यदा मेखलाबंधात्प्रागुत्पन्नास्तदा व्रतबंधो न कार्य एव। यदा तु मेखलाबंधादनंतरं ब्रह्मौदनपाकात् प्रागुत्पन्नास्तदा जातो न निवर्तते॥ ५४ ॥ अथ प्रदोषलक्षणमनुष्टुभाह—अर्केति ॥ तदग्रिमैस्तिथिभिरर्कादितिथिषु प्रदोषः स्यात् । यथा द्वादश्यामर्धरात्रात्प्राक् त्रयोदशीप्रवृत्तौ प्रदोषः । षष्ठ्यां सार्धप्रहरमध्ये सप्तमी प्रवृत्तिस्तदा प्रदोषः । तथा तृतीयायां प्रहरमध्ये चतुर्थीप्रवेशे प्रदोषः । अत्र द्वितीयप्रहरस्य चरमघटिकातृतीयप्रहरस्याद्यघटिकेत्येवं

घटिकाद्वयमितः कालो रात्र्यर्धशब्दवाच्यः । तेन समांशवाचित्वाभावादर्धं नपुंसकमिति एकदेशिसमासाभावः ॥ ५५ ॥ अथ व्रतबंधानंतरं सायंकाले बह्वृचां ब्रह्मौदनाख्यः संस्कारोऽभिहितस्तत्रार्यया विशेषमाह– प्राग्ब्रह्मौदनेति ॥ स्पष्टार्थम् । उक्तं च नृसिंहप्रसादे । "ब्रह्मौदनविधेः पूर्वं प्रदोषे गर्जितं भवेत् । तदा विघ्नकरं ज्ञेयं बटोरध्ययनस्य तत् ॥ तस्य शांतिप्रकारं तु वक्ष्ये शास्त्रानुसारतः । स्वस्तिवाचनपूर्वं तु हवनं कारयेद्बुधः ॥ प्रधानं पायसं साज्यं द्रव्यं शांतियजौ भवेत् । सूक्तं बृहस्पतेर्विद्वान्पठेद्विद्यासमृद्धये ॥ गायत्री युंजतो मंत्रः प्रायश्चित्तं तु सर्पिषा । धेनुं सवत्सकां दद्यादाचार्याय पयस्विनीम् ॥ शिलां होमविधेः पश्चात् स्थापयेत्तत्र संसदि । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्ततो ब्रह्मौदनं

प्राग्ब्रह्मौदनपाकाद्व्रतबंधानंतरं यदि चेत् ॥ उत्पातानध्ययनोत्पत्तावपि शांतिपूर्वकं तत्स्यात् ॥ ५६ ॥ वेदक्रमाच्छशिशिवाहिकरत्रिमूलपूर्वासु पौष्णकरमैत्रमृगादितीज्ये ॥ ध्रौवेषु चाश्विवसुपुष्यकरोत्तरेशकर्णे मृगांत्यलघुमैत्रधनादितौ सत् ॥ ५७ ॥

चरेत्" इति ॥ ५६ ॥ अथ वेदविशेषेण नक्षत्राणि वसंततिलकयाह– वेदेति ॥ मृगाश्लेषार्द्राहस्तचित्रास्वातीमूलपूर्वात्रयेषु ऋग्वेदाध्यायिनां रेवतीहस्तानुराधामृगपुनर्वसुपुष्यरोहिण्युत्तरात्रयेषु यजुर्वेदाध्यायिनां अश्विनीधनिष्ठापुष्यहस्तोत्तरात्रयार्द्राश्रवणेषु सामवेदाध्यायिनां मृगरेवतीपुष्याश्विनीहस्तानुराधाधनिष्ठापुनर्वसुषु अथर्ववेदाध्यायिनां पूर्वश्लोकानुप्रवृत्ततत्पदपरामृष्टमुपनयनं सत् शुभमित्यर्थः । उक्तं च । "मूले हस्तत्रये सार्पशैवे पूर्वात्रये तथा। ऋग्वेदाध्यायिनां कार्यं मेखलाबंधनं बुधैः ॥ पुष्ये पुनर्वसौ पौष्णे हस्ते मैत्रे शशांकभे। ध्रौवेषु च प्रशस्तं स्याद्यजुषां मौंजिबंधनम् ॥ पुष्यवासवहस्ताश्विशिवकर्णोत्तरात्रयम्। प्रशस्तं मेखलाबंधे बटूनां सामगायिनाम् ॥ मृगमैत्राश्विनीहस्तरेवत्यदितिवासवम्। अथर्वपाठिनां शस्तो भगणोऽयं व्रतार्पणे" ॥ ५७ ॥

अथान्यं विशेषमनुष्टुभाह–नांदीश्राद्धेति ॥ नांदीश्राद्धं वृद्धिश्राद्धं तत्कृत्यानंतरं यदि संस्कार्यमातुः पुष्पे रजोदर्शने जाते सति लग्नांतरे चासति तदावश्यकर्तव्यत्वे धर्मशास्त्रोक्तां शांतिं विधाय चौलं यज्ञोपवीतं विवाहश्च कार्यः। अन्यथा समीचीनलग्नांतरसत्वे सति चौलादि न सत् दुष्टफलदमित्यर्थः। मेधातिथिः। "चौले च व्रतबंधे च विवाहे यज्ञकर्मणि। पत्नी रजस्वला यस्य प्रायस्तस्य न शोभनम्।" स्मृत्यंतरे। "प्राप्तमभ्युदयं श्राद्धं पुत्रसंस्कारकर्मणि। पत्नी रजस्वला जाता न कुर्यात्तत्पिता तदा" इति। तत्पितेति नांदीश्राद्धकर्तुरुपलक्षणम्। अतो ज्येष्ठभ्रात्रादिना करिष्यमाणनांदीश्राद्धात्प्राक् तत्पत्नी रजस्वला चेत्तदा नांदीश्राद्धनिषेधान्मंगलं न कार्यमेव। संस्कार्यमातरि रजस्वलायां तु सन्निहितलग्नांतरासंभवे शांतिं कृत्वा तदानीमेव तन्मंगलं

नांदीश्राद्धोत्तरं मातुः पुष्पे लग्नांतरे न हि॥ शांत्या चौलं व्रतं पाणिग्रहः कार्योऽन्यथा न सत्॥५८॥ विचैत्रव्रतमासादौ विभौमास्ते विभूमिजे॥ छूरिकाबंधनं शस्तं नृपाणां प्राग्विवाहतः॥ ५९॥

कार्यम्। आरब्धत्वान्न स्मृत्युक्तदोषः। अपशकुननिरासार्थं शांतिः कार्या। उक्तं च "वधूवरान्यतरस्य जननी चेद्रजस्वला। संपूर्णे तु बले प्राप्ते कुर्यात्तत्पाणिपीडनम्" इति बले ग्रहबले च। वाक्यसारे। "अलाभे सुमुहूर्तस्य रजोदोषे ह्युपस्थिते। श्रियं संपूज्य विधिवत्ततो मंगलमाचरेत्॥ हैमीं माषमितां पद्मां श्रीसूक्तविधिनार्चयेत्। प्रत्यृचं पायसं हुत्वाभिषिच्य हितमाचरेत्।" यदा तु कृतेऽपि मंगले मंडपोद्वासनात्प्राक् मातरि रजस्वलायां शांत्यादिकं कार्यमेव मंगलस्यासमाप्तत्वात्। यदा तु ज्येष्ठभ्रात्रादिना कृतान्नांदीश्राद्धात् परं तत्पत्नी रजस्वला चेत्तदा न कोऽपि दोषः। अन्योऽपि विशेषस्तत्रैव। "उपवासेन शुद्ध्यंति नार्यः सद्यो रजस्वलाः। एकाकिन्यो विवाहादौ देशभंगेषु चापदि" इति॥५८॥अथ छूरिकाबंधनमुहूर्तमनुष्टुभाह–

विचैत्रेति ॥ चैत्रवर्जितेषूपनयनमासेषु माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठेष्वित्यर्थः । आदिशब्देन व्रतबंधोक्ततिथिनक्षत्रजन्मलग्नादीनां ग्रहणं । कीदृशे व्रतमासादौ । विभौमास्ते भौमास्तरहिते गुरुशुक्रास्तादिवर्जनं सामान्यनिषेधादेव सिद्धम् । तथा विभूमिजे भौमवाररहिते सूर्यादिवारे नृपाणां क्षत्रियाणां विवाहतः पूर्वं छूरिकाया अल्पशस्त्रविशेषस्य बंधनं कट्यामिति शेषः । तच्छस्तं हितम् । विवाहात्प्रागित्युक्तेरवधिनिश्चयात्समावर्तनानंतरं कार्यम् । अन्यथोपनयनानंतरं कार्यमित्येव ब्रूयात् ॥५९॥ अथ केशांतसमावर्तनमुहूर्तावनुष्टुभाह–केशांतमिति ॥ षोडशे वर्षे चौलोक्तदिवसे चूडावर्षेत्यादिना कथितशुभमुहूर्ते गोदानापरपर्यायं केशांतसंज्ञं कर्म शुभं स्यात् । गावः केशा दीयते खंड्यंते यस्मिंस्तद्गोदानम् । गोदानं षोडशे वर्षे इत्येतद्ब्राह्मणविषयम् क्षत्रिय-

केशांतं षोडशे वर्षे चौलोक्तदिवसे शुभम् ॥ व्रतोक्तदिवसादौ हि समावर्तनमिष्यते ॥ ६० ॥ इति मुहूर्तचिंतामणौ पंचमं संस्कारप्रकरणं समाप्तम् ॥ ५ ॥

विशोः द्वाविंशे चतुर्विंशे च विधानात् । तथाच मनुः । " केशांतं षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते । राजन्यबंधोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः " इति । आश्वलायनः । " प्रथमं स्यान्महानाम्नी द्वितीयं च महाव्रतम् । तृतीयं स्यादुपनिषद्गोदानाख्यं ततः परम् ॥ " अत्र " जाताधिकाराद्गोदानं जन्माद्यब्दे तु षोडशे " इति वृत्तिकारवचनात् । त्रयोदशादिषु महानाम्न्यादीनि भवंति । त्रयोदशे महानाम्नी चतुर्दशे महाव्रतं पंचदशे उपनिषद्व्रतं षोडशे गोदानमिति । एवंक्षत्रियविशोरपि उक्तगोदानकालात्प्राग्वर्षचतुष्टयक्रमेण महानाम्न्यादीनि भवंति । व्रतोक्तेति । हि निश्चयेन यज्ञोपवीतोक्तदिवसे आदिशब्देन वारनक्षत्रतिथिलग्नांशकेषु समावर्तनकर्मेष्यते । अत्र कश्यपेन चैत्रो वर्जितः । " चैत्रमासविवर्जेषु माघादिषु च पंचसु ।" एतच्च

गोदानानंतरं विवाहात्प्राक् कार्यम् । "कुर्यात्समावर्तनकर्मपश्चाद्गोदानतः पाणिनिपीडनात् प्राक्" इति वशिष्ठोक्तेः । क्वचित् द्वितीयवर्षे तन्निषेध उक्तः । "वधूप्रवेशं व्रतमोक्षणं च पुंसां पुनर्दारपरिग्रहं च । नाब्दे द्वितीये विदधीत धीमान् वदंति गर्गात्रिवशिष्ठमुख्याः" इति तन्निर्मूलत्वादुपेक्ष्यम् । परिकरोऽलंकारउत्सर्गापवादरूपः । शेषं स्पष्टम् ॥ ६० ॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां पंचमं संस्कारप्रकरणं समाप्तम् ॥ ५ ॥ अथ विवाहप्रकरणं व्याख्यायते–तत्रानाश्रमी न तिष्ठेतेत्यादिवचनात्समावर्तनानंतरं सर्वाश्रमाणामुपकारकत्वाद्गृहस्थाश्रम एव मुख्यः।स च सुशीलद्र्यधीनः शीलं सुलग्नाधीनमित्यतो लग्नशुद्धिकथनं वसंततिलकया प्रतिजानीते–भार्येति ॥ शुभं भर्त्रादेरनुकूलं शीलं स्वभावो

अथ विवाहप्रकरणं प्रारभ्यते ॥ ६ ॥ भार्यात्रिवर्गकरणं शुभशीलयुक्ता शीलं शुभं भवति लग्नवशेन तस्याः ॥ तस्माद्विवाहसमयः परिचिंत्यते हि तन्निघ्नतामुपगताः सुतशीलधर्माः ॥ १ ॥

यस्याः सा त्रिवर्गस्य धर्मार्थकामरूपस्य करणमतिशयेन साधनम् । तस्याः सुलग्नवशेन शीलं शुभं भवति यतः सुतशीलधर्माः तन्निघ्नतां विवाहाधीनताम् । "अधीनो निघ्न आयत्तः" इत्यमरोक्तेः । उपगताः प्राप्ताः अतो हीति निश्चयेन विवाहसमयः परिचिंत्यते विचार्यत इति । ननु जन्मकालीनग्रहजनितं शुभाशुभं दुरतिक्रममिति विवाहलग्नानर्थक्यमिति चेन्न।ज्योतिषस्मृत्या वेदितशुभसमयारब्धविधिजन्यापूर्वजनितशुभफलेन जन्मांतरीयदुर्दिष्टध्वंसो भवतीत्येवमर्थतया सार्थक्यात्।अत एव सत्याचार्यः।"शुभक्षणक्रियारंभजनिताः पूर्वसंभवाः।संपदः सर्वलोकानां ज्योतिस्तत्र प्रयोजनम्"इति सर्वत्र ज्ञेयम् ॥ १ ॥

अथ प्रश्नलग्नाद्विवाहयोगद्वयं स्रग्धरयाह—आदौ संपूज्येति ॥ अथशब्दो मंगलार्थः । आदौ गणकं ज्योतिर्विदं रत्नादिभिः मणिवस्त्रफलादिभिः संपूज्य ततः प्रष्टा कन्याया उद्वाहं गणकं वेदयेत् । गतिबुद्धीत्यादिना कर्तुः कर्मत्वम् । कीदृशं गणकं स्वस्थचित्तं अव्याकुलांतःकरणम् । "स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवंति" इत्युक्तेः ।उत्पलः । "प्रष्टा मणिकनकयुतैः फलकुसुमै राशिचक्रमभ्यर्च्य । पृच्छेद्यथाभिलषितं भक्त्या विनयान्वितः प्रश्नम् ॥" दिगिति । यदि प्रश्नलग्नाद्दशमैकादशतृतीयसप्तमपंचमानामन्यतमे स्थाने स्थितश्चंद्रो जीवेन गुरुणा दृष्टः सद्यः शीघ्रं परिणयनकरः स्यात् । वा अथवा ।

आदौ संपूज्य रत्नादिभिरथ गणकं वेदयेत्स्वस्थचित्तं कन्योद्वाहं दिगीशानलहयविशिखे प्रश्नलग्नाद्यदींदुः ॥ दृष्टो जीवेन सद्यः परिणयनकरो गोतुलाकर्कटाख्यं वा स्यात्प्रश्नस्य लग्नं शुभखचरयुतालोकितं तद्विदध्यात् ॥ २ ॥ विषमभांशगतौ शशिभार्गवौ तनुगृहं बलिनौ यदि पश्यतः ॥ रचयतो वरलाभमिमौ यदा युगलभांशगतौ युवतिप्रदौ ॥ ३ ॥ षष्ठाष्टस्थः प्रश्नलग्नाद्यदींदुर्लग्ने क्रूरः सप्तमे वा कुजः स्यात् ॥ मूर्ताविंदुः सप्तमे तस्य भौमो रंडा सा स्यादष्टसंवत्सरेण ॥ ४ ॥

गोतुलेति । वृषतुलाकर्काणामन्यतमं प्रश्नलग्नं स्यात्तच्च शुभग्रहैर्युतमवलोकितं वा भवेच्चेत्तत्परिणयनं विदध्यात् ॥ २॥ अथान्यं योगद्वयं द्रुतविलंबितेनाह—विषमभांशगताविति ॥ स्पष्टार्थम् ॥ ३ ॥ अथ प्रश्नलग्नाद्वैधव्ययोगत्रयं शालिन्याह—षष्ठाष्टस्थ इति ॥ चंद्रः प्रश्नलग्नात्षष्ठाष्टमस्थस्तदा कन्याष्टसंवत्सरेण विवाहवर्षाद्रंडा भर्तृनाशिका स्यात् । अथवा लग्ने यः कश्चित्क्रूरग्रहः स्यात्ततः सप्तमे कुजो भवेत्तदाष्टवर्षमध्ये रंडा स्यात् । केचित्सप्तमेऽपि पापं एवं प्रश्ने निषेधंति । कश्यपः । "एको लग्नगतः पापो ह्यन्यः सप्तमराशिगः । आसप्तमाब्दान्मरणं पुरुषस्य न संशयः "इति तेषां मते सप्तमे वा खलः

स्यादिति पाठः।अथवा मूर्तौ लग्ने चंद्रस्तस्य सप्तमे भौमो भवेत् तदाऽष्टवर्षेण रंडा स्यात् ॥ ४ ॥ अथ प्रश्नलग्नात् कुलटामृतवत्सायोगं दोधकवृत्तेनाह—प्रश्नतनोरिति ॥ स्पष्टार्थः । कश्यपः । "स्वनीचगः शत्रुदृष्टः पापः पंचमगो यदा । मृतपुत्रां करोत्येव कुलटां वा न संशयः" इति ॥ ५ ॥ अथ विवाहभंगयोगं पुष्पिताग्रयाह—यदीति ॥ सितातिरिक्तपक्षे कृष्णपक्षे यदि चंद्रः समराशिषु वृषकर्कादिषु गतः सन् तनुगृहतः प्रश्नलग्नादरिरंध्रे षष्ठेऽष्टमे वा स्थाने स्थितः पापग्रहावलोकितो भवति तदायं योगो विवाहस्य विनाशकारको भवति ॥ ६ ॥ एवं प्रश्नलग्नाद्वैधव्यादियोगमभिधायेदानीं जन्मल-

प्रश्नतनोर्यदि पापनभोगः पंचमगो रिपुदृष्टशरीरः ॥ नीचगतश्च तदा खलु कन्या सा कुलटा त्वथवा मृतवत्सा ॥ ५ ॥ यदि भवति सितातिरिक्तपक्षे तनुगृहतः समराशिगः शशांकः ॥ अशुभखचरवीक्षितोऽरिरंध्रे भवति विवाहविनाशकारकोऽयम् ॥ ६ ॥ जन्मोत्थं च विलोक्य बालविधवायोगं विधाय व्रतं सावित्र्या उत पैप्पलं हि सुतया दद्यादिमां वा रहः ॥ सल्लग्नेऽच्युतमूर्तिपिप्पलघटैः कृत्वा विवाहं स्फुटं दद्यात्तां चिरजीविनेऽत्र न भवेद्दोषः पुनर्भूभवः ॥ ७ ॥

ग्नादावपि बालवैधव्ययोगविचारमतिदिशंस्तत्परिहारं शार्दूलविक्रीडितेनाह—जन्मोत्थमिति ॥ प्रश्नलग्नाद्यथा विधवायोगो विचारितस्तथा जन्मोत्थं जन्मलग्नोद्भवं च बालविधवायोगं जातकशास्त्रात् । "बाल्ये विधवा भौमे पतिसंत्यक्ता दिवाकरेऽस्तस्थे । सौरे पापैर्दृष्टे कन्यैव जरां समुपयाति ।" तथा । "लग्ने व्यये च पाताले जामित्रे चाष्टमे कुजे । कन्या भर्तृविनाशाय भर्ता कन्याविनाशकः" इत्याद्युक्तैर्बालविधवायोगं विचार्य वक्ष्यमाणं व्रतं वैधव्यपरिहारकरं कारयेदित्यन्वयः।तत्र वैधव्ययोगपरिहारः। "यो यो भावः स्वामिदृष्टो युतो वा सौम्यैर्वा स्याचस्य तस्यास्ति वृद्धिः" इति।सप्तमस्थानं स्वस्वा-

मिसौम्येक्षितं चेद्भवति तदा भर्तृसुखं भवतीति । अन्ये स्त्रीणां महत्यरिष्टयोगे भर्तुश्च स्वल्पेऽरिष्टयोगे तत्परिहारमाहुः । अथापरिहार्ये वैधव्ययोगे प्रतीकारमाह–विधायेति । रह इति वक्ष्यमाणमिहापि योज्यम् । पित्रादिः सुतया कन्यया कृत्वा रह एकांते हि निश्चयेन सावित्र्या व्रतं विधाप्य पश्चादिमां कन्यां चिरजीविने वराय दद्यात् । तदुक्तं व्रतखंडे । "सावित्र्यादिव्रतादीनि भक्त्या कुर्वंति याः स्त्रियः । सौभाग्यं च सुहृत्त्वं च भवेत्तासां सुसंततिः" इति । व्रतग्रहणप्रकारस्तत एवावगंतव्यः । पिप्पलव्रतं ज्ञानभास्करे । "बलवद्विधवायोगे बाल्ये सति मृगीदृशाम् । पिता रहसि कुर्वीत तद्व्रतं शास्त्रसंमतम् ॥ सुदिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराबलान्विते । अवैधव्यकरैर्योगैर्लग्ने ग्रहबलान्विते ॥ व्रतारंभं प्रकुर्वीत बालवैधव्यनाशकम् । सुस्नातां चित्रवसनां कन्यां पितृगृहाद्बहिः ॥ नीत्वाश्वत्थशमीस्थाने यद्वा बदरिकाश्रमे । आलवालं प्रकुर्वीत विपुलं मृदु कर्षितम् ॥ कुमार्याचार्यनिर्दिष्टं कृत्वा संकल्पमादरात् । करकांबुप्रपूर्णेन सिंचनं प्रतिवासरम् ॥ चैत्रे वाश्विनमासे वा तृतीयाऽसितपक्षतः । यावत्कृष्णतृतीयान्या मासमेकं यथाविधि ॥ ब्राह्मणानां तथा स्त्रीणां पूजनं च समाचरेत् । तदाशिषाप्नुयात्कन्या सौभाग्यं च सुखान्वितम् ॥ प्रतिमां पार्वतीनाम्नीं वैणवे भाजनेऽर्चयेत् । चंदनाक्षतदूर्वाद्यैर्बिल्वपत्रैर्यथाविधि । उपचारैर्यथाशक्त्या नैवेद्यैः प्रतिवासरम् । एवं व्रतप्रभावेण बालवैधव्यनिष्कृतिः ॥ जायते कन्यकानां च ततः पाणिग्रहक्रिया ।" इत्यश्वत्थव्रतम् । अन्यमपि वैधव्ययोगपरिहारमाह । वा रह इत्यादिना । अथवा रह एकांते अच्युतमूर्तिर्विष्णुप्रतिमा पिप्पलघटौ प्रसिद्धौ । एषां मध्येऽन्यतरेण सह सल्लग्ने वक्ष्यमाणदोषरहिते सौभाग्यगुणान्विते च विवाहलग्ने विवाहं कृत्वा पश्चात्तां कन्यां स्फुटं लोकप्रसिद्धं यथा भवति तथा चिरजीविने वराय दद्यात् पित्रादिकः । तदुक्तं मार्कंडेयेन "बालवैधव्ययोगेऽपि कुंभद्रुप्रतिमादिभिः । कृत्वा लग्नं रहः पश्चात्कन्योद्वा-

ह्येति चापरे" इति। कुंभ इति मंथन्या अप्युपलक्षणम्। द्रुर्वृक्षोऽश्वत्थ एव। प्रतिमा विष्णोः सौवर्णी करशिरोवयवादिसहिता न शालग्रामादिरूपा। तत्र कुंभविवाहः। सूर्यारुणसंवादे। "विवाहात्पूर्वकाले तु चंद्रताराबले शुभे। विवाहोक्तेन मंथन्या कुंभेन च सहोद्वहेत्॥ पिता संकल्प्य बाल्यं च विवाहविधिपूर्वकम्। सूत्रेण वेष्टयेत्पश्चाद्दशतंतुविधानतः॥ कुंकुमालंकृतं देहं तयोरेकांतमंदिरे। ततः कुंभं विनिःसार्य प्रभज्य सलिलाशये॥ ततोऽभिषेचनं कुर्यात्पंचपल्लववारिभिः। तत्सर्वं वस्त्रपूजाद्यं ब्राह्मणाय निवेद्य च॥ कन्यालंकारवस्त्राद्यं ब्राह्मणाय निवेदयेत्।" प्रार्थना। वरुणांगस्वरूप त्वं जीवनानां समाश्रय। पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रान्सुखं वरम्। देहि विष्णुवरानंद कन्यां पालय दुःखतः" इति। इति कुंभविवाहः। अश्वत्थविवाहोऽपि तत्रैव। "सुहृद्द्विजगुरून्नारी मंगलोच्चारणैः समम्। आहूयोद्वाहकाले च रम्यभूमौ च मंडपे॥ गत्वा प्रणम्य गौरीं च गणनाथं च भूरुहम्। भवानीं चैव मंथानीं पिता मंत्रमुदीरयेत्॥ उद्वाहयिष्ये विधिवदश्वत्थेन मनोहराम्। कन्यां सौभाग्यसौख्यार्थहेतवेऽहं द्विजोत्तमाः॥ नमस्ते विष्णुरूपाय जगदानंदहेतवे। पितृदेवमनुष्याणामाश्रयाय नमोनमः॥ वनानां पतये तुभ्यं विष्णुरूपाय भूरुह। नमो निखिलपापौघनाशनाय नमोनमः॥ पूर्वजन्मकृतं पापं बालवैधव्यकारकम्। नाशयाशु सुखं देहि कन्याया मम भूरुह" इत्यश्वत्थविवाहे संकल्पप्रार्थने। विवाहस्तु कुंभविवाहवद्विधेयः। एवमेव सौवर्ण्या विष्णुप्रतिमया सह विवाहं विधाय प्रतिमां ब्राह्मणाय दद्यात्। दानप्रकारस्तत्रैव। "शुभे मासे सिते पक्षे सानुकूलग्रहे दिने। ब्राह्मणं साधुमामंत्र्य संपूज्य विविधार्हणैः॥ तस्मै दद्याद्विधानेन विष्णोर्मूर्तिं चतुर्भुजाम्। शुद्धवर्णसुवर्णेन वित्तशक्त्याथवा पुनः॥ निर्मितां रुचिरां शंखगदाचक्राब्ज-

१ 'भवम' इति पाठान्तरम.

संयुताम्। दधानां वाससी पीते कुमुदोत्पलमालिनीम्॥ सदक्षिणां च तां दद्यान्मंत्रमेतमुदीरयेत्। यन्मया पूर्वजनुषि घ्नंत्या पतिसमागमम्॥ विषोपविषशस्त्रा-
द्यैर्हतोवाऽतिविरक्तया। प्राप्यमाणं महाघोरं यशःसौख्यधनापहम्॥ वैधव्याद्यतिदुःखौघनाशाय सुखलब्धये। महासौभाग्यलब्ध्यै च महाविष्णोरिमां
तनुम्॥ सौवर्णीं निर्मितां शक्त्या तुभ्यं संप्रददे द्विज। अनघा त्वहमस्मीति त्रिवारं प्रवदेदिति॥ एवमस्त्विति विप्राशीर्गृहीत्वा स्वगृहं विशेत्। ततो वैवाहिकं
तातो विधिं कुर्यान्मृगीदृशाम्॥" इति प्रतिमादानविधिः। एवं घटादिभिः सह विवाहं एकांते विधाय पश्चाद्वादित्रघोषपुरःसरं पित्रादिः कन्यामायुष्मते
वराय दद्यात्। अत्र पुनर्विवाहात्पुनर्भूत्वदोषो न भवति। यतो विधानखंडे "स्वर्णांबुपिप्पलानां च प्रतिमा विष्णुरूपिणी। तया सह विवाहे च पुनर्भूत्वं
न जायते" इत्युक्तत्वात्। चकारात् घटस्यापि। लक्ष्मीरूपा सदा कन्या हरिरूपं सदा जलम्। हरेर्दत्तं च यद्दानं दातुः पापहरं सदा। लक्ष्मीनारायण-
प्रीत्यै या दत्ता कन्यका बुधैः॥ तारयेत्सकलं दातुः कुलं पूर्वापरं सदा। चंद्रवह्न्यंबुगंधर्वशिवसोमस्मरा इमे॥ पतयः कन्यकानां च बाल्यात्संति
सदैव ते॥ तदुद्वाहविधिर्यत्नात्कृतो नो जनयेदघम्। यथालिभुक्तकमलं देवानां पूजनाय वै॥ अर्हं भवति सर्वत्र तथा कन्या नृणां भवेत्।" श्रुता-
वपि सोमादिभिः सह विवाहोऽभिहितः। "सोमः प्रथमो विविदे गंधर्वो विविद उत्तरः। तृतीयो अग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजः" इति। अतो
दैवतभोग्यानां कन्यानां पुरुषविवाहे यथा न दोषः पुनर्भूभवस्तथात्रापि। अत एव। "मंथन्या भास्करो यत्नात्कृतवान् दुहितुर्विधिम्। रेणुको-
ऽपि स्वकन्यायास्तरूद्वाहं चकार सः" इति विधानखंडेऽभिधानात्। अत एव। "पित्रा मात्रा तथा भ्रात्रा दत्ता या तोयधारया। विप्राग्निसुहृदां साक्ष्यं

१ बहु सौभाग्येति वा पाठः।

कृत्वा सोद्वाहिता भवेत्" इति कात्यायनादिपरिभाषितत्वादेकदा कन्यापुरुषविवाहं निर्वर्त्य पुनर्द्वितीयपुरुषविवाहे जाते सा पुनर्भूरेवेत्यलम् ॥ ७ ॥
अथान्यत्स्रग्विण्याह–प्रश्नलग्नक्षण इति ॥ तत्र ज्योतिर्वित्समीपे यादृशापत्ययुक् । यादृशापत्यत्वमेव विवृणोति । कन्यकेत्यादि । शेषं स्पष्टम् ॥ ८॥
अथ सामान्यतो निमित्तवशेन शुभाशुभप्रश्नं स्रग्विण्याह–शंखभेरीति ॥ विपंची वीणा एतेषां रवैः प्रश्नलग्ने श्रुतैर्मंगलं जायते । उपलक्षणत्वान्मनोह्वा-
दितुरगगजच्छत्रादिसान्निध्येऽपि शुभम् । अथाशुभयोगाः । वैपरीत्यमिति । वायसः काकः खरो गर्दभः श्वा कुक्कुरः सृगालः प्रसिद्धः । यदि प्रश्न-
लग्नक्षणे वायसादिर्नादं शब्दं करोति तदा वैपरीत्यमशुभं लक्षयेत् । उपलक्षणादुलूकोष्ट्रमहिषनादोऽप्यशुभः । अन्ये शुभयोगाः शौनकादिभ्यो ज्ञेयाः । वि-

प्रश्नलग्नक्षणे यादृशापत्ययुक् स्वेच्छया कामिनी तत्र चेदाव्रजेत् ॥ कन्यका वा सुतो वा तदा पंडितैस्तादृशापत्यमस्या विनिर्दिश्यते॥ ८
शंखभेरीविपंचीरवैर्मंगलं जायते वैपरीत्यं तदा लक्षयेत् ॥ वायसो वा खरः श्वा सृगालोऽपि वा प्रश्नलग्नक्षणे रौति नादं यदि॥ ९ ॥
विश्वस्वातीवष्णवपूर्वात्रयमैत्रैर्वस्वाभैर्वा करपीडोचितऋक्षैः ॥ वस्त्रालंकारादिसमेतैः फलपुष्पैः संतोष्यादौ स्यादनु कन्यावरणं हि॥ १०॥

वाहवृंदावने उपश्रुतिरप्युक्ता । "आरोप्याक्षतपूरिते गणपतिं प्रस्थादिपात्रे शनैः संमार्जन्यधिवेष्टिते युवतयस्तिस्रः सकन्या निशि । निर्याता रजका-
दिवेश्मसु करे कृत्वा तमभ्यर्चितं यां वाचं शृणुयुस्तदर्थसदृशी लोके किलोपश्रुतिः । " तन्मंत्रश्च । " उपश्रुति महादेवि चांडालगृहवासिनि । यथार्थं ब्रूहि
देवि त्वं शक्रराज्यप्रवर्धिनि" ॥९॥ अथ कन्यावरणमुहूर्तं मत्तमयूरच्छंदसाह–विश्वस्वातीति ॥ उत्तराषाढादिनक्षत्रैरुपलक्षिते काले वस्त्रालंकारादि-
शब्देन खाद्यादिमधुरवस्तुभिः सहितैः फलपुष्पैः आदौ कन्यां संतोष्य तोषयित्वाऽनु पश्चात्कन्यावरणं हि निश्चयेन स्यात् । कन्यावरयोर्लक्षणानि

सामुद्रिकाध्यायादवगंतव्यानि ॥ १० ॥ अथ वरवरणमुहूर्तमाह—धरणिदेव इति ॥ धरणिदेवो ब्राह्मणः पुरोहितादिः। चंडेश्वरः। "पूर्वात्रितयमाग्नेयमुत्तरात्रितयं तथा। रोहिणी तत्र वरणे भगणः शस्यते सदा ॥ उपवीतं फलं पुष्पं वासांसि विविधानि च। देयं वराय वरणे कन्याभ्रात्रा द्विजेन वा" इति ॥ ११ ॥ अथ कन्याविवाहकालं ग्रहशुद्धिं च वसंतमालिकाच्छंदसाह—गुरुशुद्धिवशेनेति ॥ कन्यानां विवाहः षडब्दकोपरिष्टात् षड्वर्षातिक्रमानंतरं समवर्षेषु युग्मवर्षेषु सत्सु बटुकन्याजन्मराशेरित्याद्युक्तगुरुशुद्धौ सत्यां विवाहः शुभः। अर्थात्पुरुषाणां विषमवर्षेषु गोचरप्रकरणोक्तरविशुद्धौ सत्यां विवाहः शुभः। राजमार्तंडः। "तृतीयः षष्ठगश्चैव दशमैकादशस्थितः।रविः शुद्धो निगदितो वरस्यैव करग्रहे ॥ जन्मस्थे च द्वितीयस्थे पंचमे सप्तमे-

धरणिदेवोऽथवा कन्यकासोदरः शुभदिने गीतवाद्यादिभिः संयुतः ॥ वरवृतिं वस्त्रयज्ञोपवीतादिना ध्रुवयुतैर्वह्निपूर्वात्रयैराचरेत् ॥ ११ ॥

गुरुशुद्धिवशेन कन्यकानां समवर्षेषु षडब्दकोपरिष्टात् ॥ रविशुद्धिवशाच्छुभो नराणामुभयोश्चंद्रविशुद्धितो विवाहः ॥ १२ ॥

ऽपि वा। नवमे भास्करे पूजां कुर्यात्पाणिग्रहोत्सवे ॥ चतुर्थे वाष्टमे चैव द्वादशे भास्करे स्थिते। वरः पंचत्वमाप्नोति कृते पाणिग्रहोत्सवे" इति। यत उक्तम्। "षडब्दमध्ये नोद्वाह्या कन्या वर्षद्वयं ततः। सोमो भुंक्तेऽथ गंधर्वस्ततः पश्चाद्धुताशनः" इति। व्यासः। "अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी। दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला।" वात्स्यः। "द्वादशे वृषली स्मृता" इति। "गौरीं ददद्ब्रह्मलोकं सावित्रं रोहिणीं ददत्। कन्यां ददत्स्वर्गलोकमतः परमसद्गतिम्।" प्राप्नोतीति शेषः। अत्र "युग्मेऽब्दे जन्मतः स्त्रीणां शुभदं पाणिपीडनम्" इत्युक्तत्वात् पुनर्नववर्षाया रोहिण्या अयुग्मवर्षत्वाद्विवाहनिषेधः प्राप्नोतीत्यत्र व्यवस्थामाह श्रीपतिः। "मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षे युग्मे तु मासत्रयमेव यावत्। विवाहशुद्धिं प्रवदंति संतो

वात्स्यादयो गर्गवराहमुख्याः” इत्यतो नववर्षस्यायुग्मत्वनिषेधोऽष्टवर्षानंतरं मासत्रयपर्यंतमेव। तदनंतरं तु सुखेन विवाह इत्यविरोधः। एवं च षष्ठवर्षानंतरं जन्मतो विषमवर्षीयमासत्रयानंतरं नव मासाः शुभाः। समवर्षे आद्यमासत्रयं चेति गर्भतो युग्मवर्ष इति निष्कृष्टोऽर्थः। उभयोरिति। स्त्रीपुंसयोश्चंद्रविशुद्धितो विवाहः शुभः। उभयोश्चंद्रबलमावश्यकमित्यर्थः। शुद्धिर्गोचरेणाभिहिता। गोचरबलाभावे अष्टकवर्गादिबलं ग्राह्यमित्याह नारदः। “गोचरं वेधजं चाष्टवर्गजं रूपजं बलम्॥ यथोत्तरं बलाधिक्यं स्थूलं गोचरमार्गजम्” इति। व्यासः।“ कन्याया ग्रहशुद्धिश्च दशवर्षावधिः स्मृता। दशवर्षव्यतिक्रांता कन्या शुद्धिविवर्जिता। तस्यास्तारेंदुलग्नानां शुद्धौ पाणिग्रहो मतः” इति॥ १२॥ अथ विहितान्मासान् द्रुतविलंबितेनाह—

मिथुनकुंभमृगालिवृषाजगे मिथुनगेऽपि रवौ त्रिलवे शुचेः॥ अलिमृगाजगते करपीडनं भवति कार्तिकपौषमधुष्वपि॥ १३॥

मिथुनेति॥ अलिर्वृश्चिकः एतद्राशिगते रवौ सति तत्रापि मिथुनस्थिते रवौ सति शुचेः आषाढस्य त्रिलवे तृतीयांशे। आषाढशुद्धप्रतिपदमारभ्य दशमीपर्यंतं करपीडनं विवाहो भवति अर्थादितरराशिगे सूर्ये आषाढशुद्धदशम्यनंतरं मिथुनराशिगेऽर्केऽपि हरिशयने च विवाहो न स्यात्। अलीति। एतद्राशिगे सूर्ये कार्तिकपौषमधुष्वपि करपीडनं स्यात्। वृश्चिके कार्तिके मकरे पौषे मेषे चैत्रेऽपीत्यर्थः। इदं तु सौरमासग्रहिलानां मतम्। श्रीधरोऽपि। “पौषेऽपि कुर्यान्मकरस्थितेऽर्के चैत्रे भवेन्मेषगते यदा स्यात्। प्रशस्तमाषाढकृतं विवाहं वदंति गर्गा मिथुनस्थितेऽर्के” इति। ये तु चांद्रमासानेवाहुर्नारदादयः।“माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः। मध्यमः कार्तिको मार्गशीर्षो वै निंदिताः परे” इति। तेषां मते फाल्गुनो विहित इति तत्र मीनसंक्रम-

णसद्भावेऽपि शुभः । चैत्रो निषिद्ध इति मेषसंक्रमणसद्भावेऽप्यशुभः । तदुक्तं वृंदावने । " झषो न निंद्यो यदि फाल्गुने स्यादजस्तु वैशाखगतो न निंद्यः ।
मध्वाश्रितौ द्वावपि वर्जनीयौ" इति । अजस्तु वैशाखगतो न निंद्य इति तु निर्मूलमेव । वस्तुतस्तु वसिष्ठेन उभयमासविधानात्सौरचांद्रमासैक्ये उत्तमो
विवाहः । एकतरपक्षाश्रयेण मध्यमः । "दिनाधिपे मेषवृषालिकुंभनृयुग्मनक्राख्यघटर्क्षसंस्थे । माघद्वये माधवशुक्रयोश्च मुख्योऽथवा कार्तिकसौम्ययो-
श्च" इति । अथ प्रसंगात्सौरचांद्रमासविधायकवचनानि तेषां व्यवस्था च लिख्यते । तत्र ऋष्यश्रृंगः । "विवाहव्रतयज्ञेषु सौरमानं विधीयते ।"
गार्ग्योऽपि । " विवाहोत्सवयज्ञेषु सौरमानं प्रशस्यते । " वृद्धगर्गः । " विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनः स्मृतः " इत्येवमादीनि सौरमास-
विधायकवचनानि । अथ चांद्रमासविधायकानि । तथा च वसिष्ठः । " उद्वाहयज्ञोपनयप्रतिष्ठातिथिव्रतक्षौरमहोत्सवाद्यम् । पर्वक्रिया वास्तुगृहप्र-

आद्यगर्भसुतकन्ययोर्द्वयोर्जन्ममासभतिथौ करग्रहः ॥ नोचितोऽथ विबुधैः प्रशस्यते चेद्द्वितीयजनुषोः सुतप्रदः ॥ १४ ॥

वेशाः सर्वं हि चांद्रेण विगृह्यते तत् । " नारदः " यात्रोद्वाहव्रतक्षौरतिथिवर्षेशनिर्णयम् । पर्ववास्तूपवासादि कृच्छ्रं चांद्रेण गृह्यते" इत्यादीनि ।
तत्रैकतरमासावलंबनेऽपरवैयर्थ्यं स्यादित्यत्र समाधीयते । यत्र सौरचांद्रमानाभ्यां मासशुद्धिरुपलभ्यते स उत्तमो विवाहः । एकतरपक्षावलंबने मध्यम
इत्युक्तं प्राक् । मध्यमपक्षावलंबनं च अवश्यदेयकन्याविषयं वेदितव्यम् । अपरे पुनर्देशविवाहयोस्तथा । "तापिनीकृष्णयोर्मध्ये चांद्रो मासः प्रशस्यते ।
अन्येषु सर्वदेशेषु सौरो व्रतविवाहयोः । " तथा । "विंध्याद्रेर्दक्षिणे भागे चांद्रो मासः प्रशस्यते । उदग्भागे तु विंध्यस्य सौरं मानं विधीयते ॥ अन्येषु
सर्वदेशेषु मिश्रमानं प्रकल्पयेत्" इति ॥ १३ ॥ अथ मासप्रसंगाज्जन्ममासादिप्रयुक्तनिषेधविधीन् रथोद्धतयाह—आद्येति ॥ यस्मिन् चांद्रे मासे जन्म

स जन्ममासः । जन्मतिथिमारभ्य त्रिंशत्तिथ्यात्मको मासो जन्ममासो वेत्युच्यते । पक्षद्वयमध्ये प्रथमप्रकारेण प्रतिपादितम् । जन्मनक्षत्रं जन्मतिथिः । समाहारद्वंद्वः । जन्ममुहूर्तोऽपि । तत्राद्यगर्भयोः सुतकन्ययोर्द्वयोः करग्रहो विवाहो नोचितो निषिद्धः । वसिष्ठः । "स्वजन्ममासर्क्षतिथिक्षणेषु वैनाशिकाद्यृक्षगणेषु चैवम् । नोद्वाहमात्माभ्युदयाभिकांक्षी नैवाद्यगर्भद्वितयं कदाचित्" । एतदपवादोऽपि । "जातं दिनं दूषयते वसिष्ठः" इत्यादि पूर्वमुक्तम् । अथेति । द्वितीयजनुषोरनाद्यगर्भयोश्चेद्विवाहस्तर्हि सुतप्रदो विबुधैः पंडितैः प्रशस्यते । अत्राद्यगर्भराहित्यं सर्वथा विवक्षितम् । अथवा चेदनाद्यजनुषोरिति पठितव्यम् । तथा च च्यवनः । "जन्मर्क्षे जन्ममासे वा तारायामथ जन्मनि । जन्मलग्ने भवेद्वोढा पुत्राढ्या पतिवल्लभा" इति । एतच्चानाद्यगर्भविषयम् । आद्यगर्भे साक्षान्निषेधात् ॥ १४ ॥ ज्येष्ठमासे विशेषं शालिन्याह— ज्येष्ठद्वंद्वमिति ॥ पुत्रो ज्येष्ठः कन्या च ज्येष्ठा मासोऽपि ज्येष्ठ इत्येतत्त्रिज्येष्ठं यत् तत्

ज्येष्ठद्वंद्वं मध्यमं संप्रदिष्टं त्रिज्येष्ठं चेन्नैव युक्तं कदापि ॥ केचित्सूर्यं वह्निगं प्रोज्झ्य चाहुर्नैवान्योन्यं ज्येष्ठयोः स्याद्विवाहः॥ १५ ॥

कदापि नैव युक्तं न प्रशस्तम् । ज्येष्ठमासे ज्येष्ठयोर्वधूवरयोर्विवाहो नैव कार्य इत्यर्थः । यदा त्वेकतरज्येष्ठत्वे ज्येष्ठमासो भवति तदा मध्यमं संप्रदिष्टम् । अगतिविषयकमित्यर्थः । एकं ज्येष्ठं अन्यद्द्वयमज्येष्ठं तदा शुभमेव । वराहः । "द्वौ ज्येष्ठौ मध्यमौ प्रोक्तावेकज्येष्ठः शुभावहः । ज्येष्ठत्रयं न कुर्वीत विवाहे सर्वसंमतम् ॥ " अस्यापवादमाह । केचिदिति । सत्यावश्यकत्वे सूर्यं वह्निगं कृत्तिकास्थं त्यक्त्वा ज्येष्ठमासेऽपि ज्येष्ठवरस्य कन्याया विवाहः शुभ इति केचिदूचुः । एतच्च ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठे इति सामान्यतो मंगलकृत्यनिषेधेऽपि द्रष्टव्यम् । भरद्वाजः । "ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य कुर्वीत भास्करे चानलस्थिते । सोत्सवादीनि कार्याणि दिनानि दश वर्जयेत्" इति । अत्र ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोर्ज्येष्ठमासवन्मार्गशीर्षेऽपि मंगलकृत्यनिषेधमाह । भरद्वाजः ।

"मार्गशीर्षे तथा ज्येष्ठे क्षौरं परिणयव्रतम्। आद्यपुत्रदुहित्रोस्तु यत्नेन परिवर्जयेत्" इति स्वयमपि। "ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठे कैश्चिन्मार्गेऽपि नेष्यते" इत्युक्तं प्राक्। केचिद्ग्रहणं शिष्टाचाराभावादिति सूचयितुं नैवान्योऽन्यमिति। ज्येष्ठायाः कन्यायाः ज्येष्ठपुत्रेण सह विवाहो नैव स्यात्। गर्गः। "ज्येष्ठायाः कन्यकायाश्च ज्येष्ठपुत्रस्य वै मिथः। विवाहो नैव कर्तव्यो यदि स्यान्निधनं तयोः" इति ॥ १५ ॥ अथान्यं विशेषं हरिणीछंदसाह—सुतपरिणयादिति ॥ निजकुले इति देहलीदीपन्यायेनात्रापि संबध्यते। निजकुले स्ववंशे सुतस्य पुत्रस्य परिणयात् षण्मासांतः षण्मासमध्ये सुताकरपीडनं कन्याविवाहो न स्यात्। नारदः। "पुत्रोद्वाहात्परं पुत्रीविवाहो न ऋतुत्रये। न तयोर्व्रतमुद्वाहान्मंडनादपि मुंडनम्" इति। तद्वदिति। निजकुले त्रिपुरुषमध्ये पुत्रस्य

सुतपरिणयात्षण्मासांतः सुताकरपीडनं न च निजकुले तद्वद्वा मंडनादपि मुंडनम् ॥ न च सहजयोर्देये भ्रात्रोः सहोदरकन्यके न सहजसुतोद्वाहोऽब्दार्धे शुभे न पितृक्रिया ॥ १६ ॥

कन्याया वा मंडनाद्विवाहान्मुंडनं चौलोपनयनसमावर्तनादि वा तद्वत् षण्मासमध्ये न कार्यम्। अत्रिः। "कुले ऋतुत्रयादर्वाग्मंडनान्न तु मुंडनम्। प्रवेशान्निर्गमं चैव न कुर्यान्मंगलत्रयम्" इति। अत्र विशेषः शार्ङ्गीये। "व्रतं समावर्तनकं सचौलं केशांतमेतानि वदंति तज्ज्ञाः। क्षौरं पुरस्कृत्य भवंति यस्माच्चत्वारि तस्मादिह मुंडनानि। चूडासीमंतकेशांतविवाहोपनयान् बुधाः। गुरु मंगलमित्याहुस्तदन्यल्लघु मंगलम्॥ ज्येष्ठं कृत्वा तु षण्मासं न कुर्याल्लघु मंगलम्। कुर्वंति मुनयः केचिदन्यस्मिन्नपि वत्सरे॥ लघु वा मंगलं कार्यं कार्यं नैमित्तिकं हि तु। पुत्रोद्वाहः प्रवेशाख्यः कन्योद्वाहस्तु निर्गमः॥ मुंडनं चौलमित्युक्तं व्रतोद्वाहौ तु मंगलम्। चौलं मुंडनमेवोक्तं वर्जयेद्वरणात्परम्॥ मौंजी तूभयतः कार्या यतो मौंजी न मुंडनम्। अभिन्ने वत्सरेऽपि स्यात्तदहस्तत्र भेदयेत्। अभेदे दिवसस्यापि न

१ कुर्यान्न इति वा पाठः।

कुर्यादेकमंडपे" इति । एषां समूलत्वे देशकालसंकटे सति बोद्धव्यम् । उक्तं च । "एकोदरयोर्द्वयोरेकदिनोद्वाहने भवेन्नाशः । नयंतर एवैके दिनेऽप्याहुः
संकटे च शुभम् । न प्रतिषिद्धं लग्नं संप्राप्ते संकटे महति । एकोदरसंभवयोरेकाहे भिन्नमंडपे काले" इति । न चेति सहजयोः सोदरयोर्भ्रात्रोः सहोदरक-
न्यके न देये नोद्वाह्ये। नारदः। "न चैकजन्मनोः पुंसोरेकजन्ये तु कन्यके । नूनं कदाचिदुद्वाह्ये नैकदा मुंडनद्वयम्" इति । अत्र चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थ-
स्तेनैकस्मै वराय सहोदरकन्याद्वयमपि न देयम् । "न पुत्रीद्वयमेकस्मै प्रदद्यात्तु कदाचन" इति वसिष्ठोक्तेः । न सहजसुतोद्वाहोऽब्दार्धं इति सुतश्च सुतश्च
सुतौ सुता च सुता च सुते सरूपाणामेकशेष इत्येकशेषः।सुता च सुतश्च सुतौ च पुमान् स्त्रियेत्येकशेषः।सुतौ च सुता च सुते च सुतो वेति सुताः इति कृ-
तैकशेषेण द्वंद्वे पुमान् स्त्रियेत्येकशेषः । सहजाश्च ते सुताश्चेति कर्मधारयः । तेषां सोदरभ्रातॄणां विवाहःअब्दार्धे षण्मासमध्ये न कार्यः । उद्वाह इत्युपल-
क्षणम् । ततश्चैकमातृजयोः पुत्रयोः कन्ययोर्वा पुत्रकन्ययोर्वा समानसंस्कारो न कार्य इत्यर्थः।वृद्धमनुः । "एकमातृजयोरेकवत्सरे पुरुषस्त्रियोः ।न समानां
क्रियां कुर्यान्मातृभेदे विधीयते॥" समानक्रिया मुंडनादिका । भिन्नमातृजयोः समानक्रियायां न दोषः । नारदः ।"समानापि क्रिया कार्या मातृभेदे तथैव
च । विवाहो दुहितुः कार्यो न विवाहश्चतुर्दिनम्" इति । भिन्नमातुर्दुहितुर्विवाहः समानक्रियायां यदि दिनचतुष्टयमध्ये न कार्य इत्यर्थः। वसिष्ठेन वि-
शेष उक्तः । " एकोदरप्रसूतानां नात्र कार्यत्रयं भवेत् । भिन्नोदरप्रसूतानां नेति शातातपोऽब्रवीत्" इति। चौलोपनयनविवाहरूपं कार्यत्रयम् । "आदौ
चौलं ततो मौंजी विवाहश्च शुभप्रदः । मातृभेदे बुधैरुक्तो मातुरैक्ये न कर्हिचित्॥" एवं सति भिन्नोदरमंगलमावश्यकत्वे गृहभेदात् एकगृहे आचार्यभे-
दाद्वा कार्यम् । वसिष्ठः । " द्विशोभनं त्वेकगृहे न चेष्टं शुभं तु पश्चान्नवभिर्दिनैस्तु । आवश्यकं शोभनमुत्सवो वा द्वारेऽथवाचार्यविभेदतो वा" इति ।
यमलजातयोस्त्वयमपि निषेधो नास्ति । " एकस्मिन्वत्सरे चैव वासरे मंडपे तथा । कर्तव्यं मंगलं स्वस्त्रोर्भ्रात्रोर्यमलजातयोः ॥ " तत्रापि ज्येष्ठानुक्रमेण

कार्यम् । ज्येष्ठानुक्रमस्तु गर्भोत्पत्तिक्रमेण। तथा च भागवते तृतीयस्कंधे हिरण्याक्षहिरण्यकशिपूत्पत्तौ । "प्रजापतिर्नाम तयोरकार्षीद्यः प्राक् स्वदेहाद्यमयोरजायत। तं वै हिरण्यकशिपुं विदुः प्रजा यं तं हिरण्याक्षमसूत साग्रतः॥" तथा वैद्यके आत्रेयसंहितायाम् । "यदा विशेद्द्विधाभूतं बीजं पुष्पे परिक्षरत्। तदा भवेद्द्विधा गर्भः सूतिर्वेशविपर्ययात् ॥" तेन प्रथमं जातः कनिष्ठः अनंतरं जातो ज्येष्ठः।अत एव । "यमयोश्चैव गर्भे तु जन्मतो ज्येष्ठता मता" इति। मनुना गर्भे जन्मत इत्युक्तं "जन्मज्येष्ठेन चाह्वानं सुब्रह्मण्यास्वपि स्मृतम्" इति तु मनुवचनमेककोशजातयमलविषयम्। तथा च देवलः । "यस्य जातस्य यमयोः पश्यंति प्रथमं मुखम्। संतानः पितरश्चैव तस्मिन् ज्यैष्ठ्यं प्रतिष्ठितम्" इति । संतानो वंशः यदा तु पुंसो बलातिशयाद्रेतसो द्विधा पातस्तदा कोशद्वये यमलोत्पत्तिः । यदा तु गर्भवायुना एकस्मिन्नेव कोशे रेतसो द्वैधीभावस्तदा एककोशे एव युगपद्यमलं जन्यते । ननु स्त्रीणां विवाह उपनयनस्थान इति

वध्वा वरस्यापि कुले त्रिपूरुषे नाशं व्रजेत्कश्चन निश्चयोत्तरम् ॥ मासोत्तरं तत्र विवाह इष्यते शांत्याथवा सूतकनिर्गमे परैः ॥१७॥

स्मृतेः कन्याविवाहस्य पुत्रोपनयनस्य च समानत्वमिति चेन्न । अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयेदिति वचने ब्राह्मणग्रहणात् स्त्रीशूद्राणां व्रतबंधनिषेधाच्च । यत्तु स्त्रीणां विवाह उपयनस्थान इत्युक्तं तत्तासां द्विजत्वसिद्ध्यर्थं । अतः स्त्रीविवाहे विवाह एव न तूपनयनम् । तस्मात्सोदरकन्यापुत्रयोर्विवाहोपनयनयोः समानसंस्कारत्वाभावात् षण्मासमध्येऽपि ते कार्ये । शुभे इति । शुभे विवाहादिमंगलकृत्ये पितृक्रिया श्राद्धक्रिया न कार्या "मंगलेनाप्यमंगलम्" इति नारदोक्तेः । अमंगलं श्राद्धम् । समाप्ते एव मंगले कार्यं न मध्ये इत्यर्थः ॥ १६ ॥ अथ प्रतिकूलनिर्णयमिंद्रवज्रयाह—वध्वा वरस्येति ॥ निश्चयोत्तरं वाग्दानानंतरं यदि वध्वाः कन्यायाः वरस्य वा कुले वंशे त्रिपूरुषे पुरुषत्रयमध्ये कश्चन सपिंडो नाशं प्राप्नुयात् तत्र

मासोत्तरं मरणदिनादारभ्य त्रिंशद्दिनं प्रतिकूलं ततः शांत्या स्वनुष्ठितया विवाहः सुखेन इष्यते । इदं पित्रादिभिन्नविषयम् । मांडव्यः। "अन्येषां तु सपिंडानामाशौचं माससंमितम् । तदंते शांतिकं कृत्वा ततो लग्नं विधीयते।" पित्रादिमरणे तु विशेषः । "वरवध्वोः पिता माता पितृव्यश्च सहोदरः। एतेषां प्रतिकूलं चेन्महाविघ्नकरं भवेत् ॥ पिता मातामहश्चैव माता वापि पितामही । पितृव्यः स्त्री सुतो भ्राता भगिनी वा विवाहिता ॥ एभिरेव विपन्नैश्च प्रतिकूलं बुधैः स्मृतम् । वाग्दानानंतरं यत्र कुलयोः कस्यचिन्मृतिः । तदा संवत्सरादूर्ध्वं विवाहः शुभदो भवेत्॥पितुराशौचमब्दं स्यात्तदर्धं मातुरेव हि । मासत्रयं तु भार्यायास्तदर्धं भ्रातृपुत्रयोः ॥" अन्यच्च ।"प्रतिकूले सपिंडस्य मासमेकं विवर्जयेत् । विवाहस्तु ततः पश्चात्तयोरेव विधीयते ॥ दुर्भिक्षे राष्ट्रभंगे च पित्रोर्वा प्राणसंशये । प्रौढायामपि कन्यायां प्रतिकूलं न दुष्यति ॥ दीर्घरोगाभिभूतस्य दूरदेशस्थितस्य च । उदासवर्तिनश्चैव प्रति-

चूडाव्रतं चापि विवाहतो व्रताच्चूडा च नेष्टा पुरुषत्रयांतरे ॥ वधूप्रवेशाच्च सुताविनिर्गमः षण्मासतो वाब्दविभेदतः शुभः ॥ १८ ॥

कूलं न विद्यते ॥ संकटे समनुप्राप्ते याज्ञवल्क्येन योगिना । शांतिरुक्ता गणेशस्य कृत्वा तां शुभमाचरेत् ॥"अथावश्यकत्वेऽपवादमाह । अथवेति। आशौचनिर्गमे शांत्या स्वनुष्ठितया विवाहः परैराचार्यैः इष्यते । ज्योतिः प्रकाशे । "प्रतिकूलेऽपि कर्तव्यो विवाहो मासमंतरा । शांतिं विधाय गां दत्त्वा वाग्दानादि चरेद्बुधः" ॥ १७ ॥ अथान्यदपि विशेषांतरमुपजात्याह—चूडाव्रतमिति ॥ अपिशब्दात्समावर्तनादि चौलमुपनयनं समावर्तनं च विवाहानंतरं पुरुषत्रयमध्य एव नेष्टम् । तथा व्रतादुपनयनात् चूडा च पुरुषत्रयपर्यंतं नेष्टा तथा वध्वाः स्नुषायाः प्रवेशात्सुताया विनिर्गमोऽपि पुरुषत्रयपर्यंतमेव नेष्टः । मेधातिथिः । "पुरुषत्रयपर्यंतं प्रतिकूले स्वगोत्रिणाम् । प्रवेशान्निर्गमस्तद्वत्तथा मुंडनमंडने" इति तस्मान्मूलपुरुषस्य चतुर्थत्वे नार्य

दोषः । स चायं दोषः पुरुषत्रयेऽपि षण्मासपर्यंतमेव । अत एव षण्मासत इति । मासषट्कानंतरं परतोऽपि विवाहादिः शुभः । एतन्मूलवाक्यं कुले ऋतुत्रयादर्वागित्यादिना प्रागुक्तम् अत्रापवाद उच्यते । वेति । अथवा । अब्दभेदात् वर्षभेदात् षण्मासमध्येऽपि शुभः । यथा माघे विवाहो वैशाखे चौलं यज्ञोपवीतं वा भवतीत्यर्थः । संहितासारावल्याम् । "फाल्गुने चैत्रमासे तु पुत्रोद्वाहोपनायने । भेदादब्दस्य कुर्वीत नर्तुत्रयविलंघनम्" इति ॥ १८ ॥ अथ मूलाद्यनिष्टनक्षत्रोत्पन्नयोर्वधूवरयोःश्वशुरादिपीडकत्वंवसंततिलकयाह—श्वश्रूविनाशमिति ॥ अहिजौ आश्लेषानक्षत्रोत्पन्नौ कन्यापुत्रौ श्वश्वाः साक्षाद्वरस्य मातुः कन्याया वा साक्षान्मातुः विनाशं विधत्तः कुरुतः । तथा निर्ऋतिजौ मूलोत्पन्नौ श्वशुरं हतः नाशयतः । "जनकं जननीं हंति भर्तुर्मू-

श्वश्रूविनाशमहिजौ सुतरां विधत्तः कन्यासुतौ निर्ऋतिजौ श्वशुरं हतश्च ॥ ज्येष्ठाभजाततनया स्वधवाग्रजं च शक्राग्निजा भवति देवरनाशकर्त्री ॥ १९॥ द्वीशाद्यपादत्रयजा कन्या देवरसौख्यदा ॥ मूलांत्यपादसार्पाद्यपादजाते तयोः शुभे ॥ २० ॥

लाहिधिष्ण्यजा" इति वसिष्ठोक्तेः । तुल्यन्यायत्वात्कन्याया अपि साक्षान्मातरम्। ज्येष्ठेति। ज्येष्ठानक्षत्रोत्पन्ना कन्या स्वधवाग्रजं भर्तुर्ज्येष्ठभ्रातरं हंति शक्राग्निजा विशाखोत्पन्ना देवरस्य भर्तुः कनिष्ठभ्रातुर्नाशकर्त्री । उक्तं च । "ऐंद्री पत्यग्रजं हंति देवरं तु द्विदैवजा" इति ॥ १९ ॥ एतदपवादमनुष्टुभाह— द्वीशाद्येति॥स्पष्टार्थम्। "न हंति देवरं कन्या तुलामिश्रद्विदैवजा।तदंतपादजा त्याज्या दुष्टा वृश्चिकपुच्छवत्" इति वृद्धनारदोक्तेः । मूलेति। मूलचतुर्थच- रणोत्पन्नौ कन्यासुतौ श्वशुरसौख्यदौ आश्लेषाप्रथमचरणोत्पन्नौ च श्वश्र्वाः । नारदः। "सुतःसुता वा नियतं श्वशुरं हंति मूलजौ।तदंत्यपादजौ नैव तथाश्लेषा- द्यपादजौ" इति पुंस्त्वमविवक्षितम् । ज्योतिर्निबंधे मौंजीबंधनानंतरं मूलाश्लेषादोषो नास्तीत्युक्तम्। "मूलव्यालोद्भवो दोषः पुंसां मौंज्यां विनश्यति" इति

भूपालवल्लभवचनादिति तन्न । मूलाश्लेषादोषः शूद्रविषयः पर्यवस्यति।तथा ज्येष्ठोत्पन्नः पुमान्पत्न्यग्रजमग्रजां वा हंति विशाखोत्पन्नश्च पत्न्यनुजमनुजां वा हंति । उक्तं च कलत्रपटले। "पत्यग्रजामग्रजं वा हंति ज्येष्ठर्क्षजः पुमान्।तथा भार्यानुजां चैवानुजं हंति द्विदैवजः" इत्युक्तम् । तत्परिहारश्च तत्रैव । "मूलांत्यपादजौ श्रेष्ठौ तथाश्लेषाद्यपादजौ । द्वीशांत्यपादजौ दुष्टौ तद्वज्ज्येष्ठांत्यपादजौ" इति । ज्येष्ठाविशाखोत्पन्नपुंसः दोषतत्परिहारनिरूपणं ग्रंथेऽष्वदृष्टत्वादुपेक्ष्यम् ॥ २० ॥ अथाष्टकूटानां नामान्यनुष्टुभाह–वर्ण इति ॥ एते वर्णादिमैत्र्यां सत्यां गुणाधिका एकादिगुणाधिकाः स्युः । यथा वर्णमैत्र्यामेको गुणः वश्ये द्वावित्यादि॥ २१ ॥तत्रादौ वर्णकूटं प्रमाणिकयाह–द्विजा इति ॥ मीनकर्कटवृश्चिका द्विजाः ब्राह्मणाः । ततोऽनंतरमन्ये

वर्णो वश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहमैत्रकम् ॥ गणमैत्रं भकूटं च नाडी चैते गुणाधिकाः ॥ २१ ॥ द्विजाझषालिकर्कटास्ततो नृपा विशोऽङ्घ्रिजाः ॥वरस्य वर्णतोऽधिका वधूर्न शस्यते बुधैः ॥ २२ ॥ हित्वा मृगेंद्रं नरराशिवश्याः सर्वे तथैषां जलजास्तु भक्ष्याः ॥ सर्वेऽपि सिंहस्य वशे विनालिं ज्ञेयं नराणां व्यवहारतोऽन्यत् ॥ २३ ॥

मेषसिंहधनुराशयो नृपाः क्षत्रियाः । वृषकन्यामकरा विशो वैश्याः । मिथुनतुलाकुंभा अंघ्रिजाः शूद्राः। तत्र वरवधूराश्योर्वर्णौ ज्ञात्वा वरस्य वर्णतो ब्राह्मणादिका वधूरधिका ज्येष्ठवर्णा बुधैर्न शस्यते। किंतु समा हीना वा शस्यत इत्यर्थः । "एको गुणः सदृग्वर्णे तथावर्णोत्तमे वरे।हीनवर्णे वरे शून्यं केप्याहुः सदृशे दलम्"इति ॥ २२ ॥ अथ वश्यकूटमिंद्रवज्रयाह–हित्वेति ॥ नरराशयो मिथुनकन्यातुला एषां मेषादयः सर्वेऽपि सिंहं त्यक्त्वा वश्याः । ननु जलचराणां सहानवस्थानात् कथं वश्यत्वं तत्राह । जलजास्तु भक्ष्या इति । एषां नरराशीनां जलजाः मकरकुंभमीनकर्कास्तु भक्ष्याः किंपुनर्वश्या इति

सूचयितुं तुशब्दः । सिंहस्यालिं वृश्चिकं विना सर्वे वश्याः । अन्यदनुक्तं चतुष्पदानां जलचराणां वश्यावश्यं नराणां मनुष्याणां व्यवहारतो ज्ञेयम्।वश्यकूटं वश्यभक्ष्यवैरभेदेन त्रिधा । तत्र वरराशेः स्त्रीराशौ वश्ये सति गुणद्वयम् । भक्ष्य एको गुणः । वैरे गुणाभावः ॥ २३ ॥ अथ ताराकूटमनुष्टुभाह— कन्यर्क्षादिति ॥ कन्यानक्षत्राद्वरनक्षत्रं यावद्गणयेत् तथा वरनक्षत्रादपि कन्यानक्षत्रं गणयेत् । ततोऽवशिष्टेऽङ्के नवभिर्भक्ते यदवशिष्टं तच्चेत्त्रिपंचसप्तमितं भवेत्तदाऽसदशुभं स्मृतम् । अन्यथा एकद्विचतुःषडष्टनवमितं चेत्तदा शुभम् । उभयत्रापि त्रिपंचाद्रिमिते शेषे तारामैत्री नास्त्येव अतो गुणाभावः।

कन्यर्क्षाद्वरभं यावत् कन्याभं वरभादपि ॥ गणयेन्नवहृच्छेषे त्रीष्वद्रिभमसत्स्मृतम् ॥२४॥ अश्विन्यंबुपयोर्हयो निगादितः स्वात्यर्कयोः कासरः सिंहो वस्वजपाद्भयोः समुदितो याम्यांत्ययोः कुंजरः ॥ मेषो देवपुरोहितानलभयोः कर्णांबुनोर्वानरः स्याद्वैश्वाभिजितोस्तथैव नकुलश्चांद्राब्जयोन्योरहिः ॥ २५ ॥ ज्येष्ठामैत्रभयोः कुरंग उदितो मूलार्द्रयोः श्वा तथा मार्जारो दितिसार्पयोरथ मघायोन्योस्तथैवोंदुरुः ॥ व्याघ्रो द्वीशभचित्रयोरपि च गौरर्यम्णबुध्न्यर्क्षयोर्योनिः पादगयोः परस्परमहावैरं भयोन्योस्त्यजेत् ॥ २६ ॥

एकत्र चेत्तदार्धा मैत्री तदा सार्धैको गुणः उभयत्रापि चेत्त्र्यादिशेषाभावः तदा पूर्णमैत्रीत्यतो गुणत्रयम् ॥ २४ ॥ अथ योनिकूटं शार्दूलविक्रीडितद्वयेनाह— अश्विन्यंबुपयोरिति । ज्येष्ठामैत्रभयोरिति च ॥ अश्विनीशततारकयोर्हयोऽश्वो योनिरुक्तः । एवं स्वातीहस्तयोः कासरो महिषः । "लुलायो महिषो वाहद्विषत्कासरसैरिभाः" इत्यमरोक्तेः । कर्णः श्रवणः अंबु पूर्वाषाढा तयोर्वानरो मर्कटः । चांद्रं मृगः अब्जयोनिर्ब्रह्मा तद्भं रोहिणी तयोरहिः सर्पः । कुरंगो हरिणः अनुराधाज्येष्ठयोः । द्वीशभं विशाखाचित्रयोर्व्याघ्रः।बुध्न्यर्क्षं उत्तराभाद्रपदा अर्यमोत्तराफाल्गुनी तयोर्गौर्योनिः।अन्यत्स्प-

ष्टम् । फलमाह । पादगयोरिति । एकस्मिन्पादे चरणे गतयोरुक्तनक्षत्रयोन्योः परस्परं महावैरं भवेत् । यथा । अश्विन्यंबुपयोर्हयो निगदितः स्वात्यर्कयोः कासर इति पादः तत्रोक्तयोर्भयोन्योरश्वमहिषयोर्महावैरम् । एवं सिंहहस्तिनोरित्यादि । एतत्फलमाह । अत्रिः । "एकयोनिषु संपत्त्यै दंपत्योः संगमः सदा । भिन्नयोनिषु मध्यः स्यादरिभावो न चेत्तयोः ॥ योनेरथो वैरभावः स तु कार्ये वियोगदः । राशित्रश्यं च यद्यस्ति कारयेन्न तु दोषभाक् ॥" अत्रातिवैरवैरोदासीनमैत्रातिमैत्रक्रमेण गुणविभागः । गोव्याघ्रादीनां अतिवैरं तत्र गुणाभावः । शुनकमार्जारादीनां वैरं तत्रैको गुणः । अश्वमेषादीनामौ-

मित्राणि द्युमणेः कुजेज्यशशिनः शुक्रार्कजौ वैरिणौ सौम्यश्चास्य समो विधोर्बुधरवी मित्रे न चास्य द्विषत् ॥ शेषाश्चास्य समाः कुजस्य सुहृदश्चंद्रेज्यसूर्या बुधः शत्रुः शुक्रशनी समौ च शशभृत्सूनोः सिताहस्करौ ॥ २७ ॥ मित्रे चास्य रिपुः शशी गुरुशनि-क्ष्माजाः समा गीष्पतेर्मित्राण्यर्ककुजेंदवो बुधसितौ शत्रू समः सूर्यजः ॥ मित्रे सौम्यशनी कवेः शशिरवी शत्रू कुजेज्यौ समौ मित्रे शुक्रबुधौ शनेः शशिरविक्ष्माजा द्विषोऽन्यः समः ॥ २८ ॥

दास्यं तत्र गुणद्वयम् । गोमेषादीनां मैत्रं तत्र गुणत्रयम् । एकयोनौ अतिमैत्रं तत्र गुणचतुष्टयम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ अथ ग्रहमैत्रीं शार्दूलविक्रीडिताभ्यामाह—मित्राणीति । मित्रे चेति ॥ द्युमणेः सूर्यस्य भौमगुरुचंद्राः मित्राणि शुक्रशनी अस्य वैरिणौ अस्य सौम्यो बुधः समः । विधोः चंद्रस्य बुधरवी मित्रे च पुनरस्य विधोर्द्विषत् शत्रुर्नास्ति मंगलगुरुशुक्रशनयः समा एव । अथ भौमस्य गुरुचंद्रसूर्याः मित्राणि बुधः शत्रुः शुक्रशनी समौ । अथ । शशभृत्सूनोः बुधस्य सिताहस्करौ शुक्ररवी मित्रे अस्य बुधस्य शशी शत्रुः गुरुशनिभौमाः समाः । अथ गीष्पतेर्गुरोः सूर्यभौमचंद्राः मित्राणि बुधशुक्रौ

शत्रू सूर्यजः शनिः समः। अथ कवेः शुक्रस्य बुधशनी मित्रे चंद्रसूर्यौ शत्रू कुजगुरू समौ । अथ शनेः शुक्रबुधौ मित्रे रविचंद्रभौमा द्विषो वैरिणः अन्यो गुरुः समः । अत्र गुणविचारः । तत्रैकाधिपतित्वे परस्परमित्रत्वे पंच गुणाः सममित्रत्वे चत्वारः उभयसमत्वे त्रयो गुणाः मित्रवैरे गुणद्वयं समवैरे एको गुणः परस्परं वैरे गुणाभावः॥ २७॥ २८॥ अथ गणकूटं वसंततिलकया शालिन्या चाह—रक्षोनरेति। निजनिजेति।। क्रमतो रक्षोनरामरगणाः पादत्रयेणो-च्यंते। तक्षा चित्रा राधा विशाखा मघादि एतत्पर्यंतं नक्षत्राणि रक्षोगणः पूर्वात्रयमुत्तरात्रयं विधाता रोहिणी यमो भरणी ईश आर्द्रा एतानि भानि नरगणो मनुष्यगणः मैत्रमनुराधा अदितिः पुनर्वसुः इंदुर्मृगः हरिः श्रवणः पौष्णं रेवती मरुत्स्वाती लघूनि अश्विनीपुष्यहस्ताः एतानि नव भान्यमरगणो

रक्षोनरामरगणाः क्रमतो मघाहिवस्विंद्रमूलवरुणानलतक्षराधाः॥ पूर्वोत्तरात्रयविधातृयमेशभानि मैत्रादितींदुहरिपौष्णमरुल्लघूनि ॥ २९ ॥ निजनिजगणमध्ये प्रीतिरत्युत्तमा स्यादमरमनुजयोः सा मध्यमा संप्रदिष्टा ॥ असुरमनुजयोश्चेन्मृत्युरेव प्रदिष्टो दनुज-विबुधयोः स्याद्वैरमेकांततोऽत्र ॥ ३० ॥

देवगण इति ॥ २९ ॥ निजेति । स्वस्वगणे विद्यमानयोः स्त्रीपुरुषनक्षत्रगणयोरत्युत्तमा प्रीतिः स्यात् । अमरमनुजयोर्देवमनुष्ययोः स्त्रीपुरुषयोःपरस्परं प्रीतिर्मध्यमा स्यात् । असुरमनुजयो राक्षसमनुष्ययोः स्त्रीपुरुषयोर्मृत्युरेव प्रदिष्टः । प्रबलदुर्बलन्यायेन मनुष्यगणस्यैव नाशः । शार्ङ्गीये । "रक्षोगणः पुमान् चेत्स्यात्कन्या भवति मानवी । केपीच्छंति तदोद्वाहं व्यस्तं कोऽपीह नेच्छति ॥ "एतत्तुल्यन्यायाद्देवराक्षसयोरपि द्रष्टव्यम् । अस्याप-वादमाह गर्गः। "रक्षोगणो यदा पुंसां कुमारी नृगणा भवेत् । सद्भकूटं खगप्रीतिर्योनिशुद्धं शुभं तदा" इति । अत्रेयं गुणकल्पना। नरराक्षसयोर्महद्वैरं तत्र गुणा-

भावः देवरक्षसोर्वैरं तत्र गुणाभावः देवमनुष्यत्वे चत्वारः गणैकत्वे षड्गुणाः ॥ ३० ॥ अथ राशिकूटमनुष्टुभाह—मृत्युरिति॥ स्त्रीपुरुषयोः परस्परं षष्ठाष्टमराशित्वे सति मृत्युर्ज्ञेयः। एवं नवात्मजे नवपंचमेऽपत्यानां हानिः। एवं द्विर्द्वादशे निर्धनत्वं दारिद्र्यं स्यात्। अन्यत्र तृतीयैकादशचतुर्थदशमे समसप्तमे वा सति सौख्यकृत्पाणिपीडनं स्यात् ॥ ३१ ॥ अथास्य दुष्टभकूटस्य परिहारं शार्दूलविक्रीडितेनाह—प्रोक्ते इति ॥ स्त्रीपुरुषराश्योर्द्वयोरेकाधिपत्ये सति एकस्वामिकत्वे सति प्रोक्ते दुष्टभकूटे षडष्टकादावपि विवाहः शुभो गदितः । यथा । मेषवृश्चिकयोः तुलावृषभयोर्वा नवपंचमे त्वेकाधिपत्याभावः । द्विर्द्वादशे मकरकुंभयोः अथवा राशीश्वरयोः राशिस्वामिनोः सौहृदे मैत्रेऽपि यदि नाडीनक्षत्रयोः शुद्धिर्वेधो न भवेत्तदापि दुष्टभकूटके विवाहः शुभः । यथा षष्ठाष्टके मीनसिंह-

> मृत्युः षडष्टके ज्ञेयोऽपत्यहानिर्नवात्मजे ॥ द्विर्द्वादशे निर्धनत्वं द्वयोरन्यत्र सौख्यकृत् ॥ ३१ ॥ प्रोक्ते दुष्टभकूटके परि-
> णयस्त्वेकाधिपत्ये शुभोऽथोराशीश्वरसौहृदेऽपि गदितो नाड्यृक्षशुद्धिर्यदि॥ अन्यर्क्षैशपयोर्बलित्वसखिते नाड्यृक्षशुद्धौ तथा
> ताराशुद्धिवशेन राशिवशताभावे निरुक्तो बुधैः ॥ ३२ ॥

राश्योर्नवपंचमे मेषधनुषोर्द्विर्द्वादशे मीनमेषयोरित्यादौ । तथाच वसिष्ठः । “द्विर्द्वादशे वा नवपंचमे वा षट्काष्टके राक्षसयोषितो वा । एकाधिपत्ये भवनेशमैत्रे शुभाय पाणिग्रहणं विधेयम्” इति । अन्यच्च । “विषमात्कन्यकाराशेः षष्ठं षष्ठाष्टकं न सत् । समात्षष्ठं शुभं ज्ञेयं विपरीतं न शोभनम् ॥ ” अन्यर्क्षैशपयोरिति । अन्यर्क्षे प्रीतिषट्काष्टकादिभ्योऽन्यराशौ राशिस्वामिनोः परस्परशत्रुत्वे वा सति अंशपयोस्तद्राशिनवांशस्वामिनोर्बलित्वसखिते स्याताम् । बलित्वं च सखिता च प्रथमाद्विवचनांतं पदं। बलित्वं उच्चादिस्थानस्थितत्वेन सबलत्वं सखिता परस्परमैत्री ते उभे चेद्भवतः तथा नाड्यृक्ष

शुद्धौ नाडीनक्षत्रयोर्वेधाभावे सति तथा ताराशुद्धिवशे च सति राशिवशताभावे च राशिवश्यत्वे च सति दुष्टभकूटकेऽपि विवाहः शुभो निरुक्तः। उक्तं च जगन्मोहने वसिष्ठेन । "राशिनाथे विरुद्धेऽपि सबले वंशकाधिपौ। तन्मैत्रेऽपि च कर्तव्यं दंपत्योः सुखमिच्छता" इति । अन्यच्च । तस्मिन्नेव प्रकरणे वसिष्ठवाक्यम्। "राशिनाथे विरुद्धेऽपि मित्रत्वे चांशनाथयोः। विवाहं कारयेद्धीमान् दंपत्योः सौख्यवर्धनम्" इति। अत्रैकस्मिन्नेव प्रकरणे वसिष्ठवाक्ययोरन्यतरवाक्यानर्थक्यापत्तेरुपसंहारन्यायो न प्रवर्तते। तेनावश्यं वाक्यद्वयस्य भिन्नार्थत्वं वाच्यम्। तत्र कस्य कोऽर्थ इति संदेहे न्यूनार्थं द्वितीयं वचनं केवलग्रहवैरापवादकं तुल्यबलत्वात्।अंशनाथसबलत्वाभिधायकं प्रथमवचनमुभयविरोधस्य ग्रहवैरराशिवैररूपस्यापवादकम्। तेन राशिनाथे विरुद्धेपीत्यत्र राशी च नाथौ च एतेषां समाहारो राशिराथं तस्मिन् राशिनाथे।तथा चायमर्थः।राशी विरुद्धौ षट्काष्टकादिना नाथौ विरुद्धौ कयो-

मैत्र्यां राशिस्वामिनोरंशनाथद्वंद्वस्यापि स्याद्गणानां न दोषः॥ खेटारित्वं नाशयेत्सद्भकूटं खेटप्रीतिश्चापि दुष्टं भकूटम्॥ ३३॥

रित्याकांक्षायां ययोः षट्काष्टकादिविचारस्तयोरेव सन्निहितत्वात् ग्रहणम्। तयो राश्योर्नाथौ विरुद्धौ मित्राणि द्युमणेरित्यादिना परस्परं शत्रू स्यातां तद्राशिनवांशस्वामिनोः सबलत्वे मित्रत्वे च समुच्चिते सति विवाहः शुभः। नन्वस्मिन्वाक्ये क्लिष्टव्याख्याने किं मानम्।उच्यते।अंशनाथसबलत्वस्याधिककरणमेव। तच्च युगपदुत्पन्नस्य दोषद्वैविध्यस्य राशिविरोधग्रहविरोधरूपस्य परिहारविरोधरूपमित्यवगम्यते। अस्मिन्नपि पक्षे नाडीशुद्धिस्ताराशुद्धिः राशिवशता चापेक्षितेति॥ ३२॥ अथदुष्टानां गणकूटभकूटग्रहकूटानां परिहारं शालिन्याह--मैत्र्यामिति॥ स्त्रीपुरुषयो राशिस्वामिनोर्मैत्र्यां सत्यां तथा राशिनवांशनाथयोर्द्वंद्वस्यापि मैत्र्यां सत्यां दुष्टगणानां दोषो न स्यात्।अत्रिः। "राशीशयोः सुहृद्भावे मित्रत्वे चांशनाथयोः। गणादिदौष्टयेऽप्युद्वाहः

पुत्रपौत्रप्रवर्धनः ॥ "अथ सद्भकूटं तृतीयैकादशादिकं खेटारित्वं ग्रहवैरकृतं दोषं नाशयेत् । एवमेव खेटप्रीतिः ग्रहमैत्री चापि दुष्टं भकूटं षडष्टादिकं नाशयेत्।असद्भकूटे गुणाभावः। भकूटदोषापवादे चत्वारो गुणा इति ॥ ३३ ॥ अथ नाडीकूटं स्रग्धरयाह—ज्येष्ठारौद्रेति ॥ ज्येष्ठा रौद्रमार्द्रा अर्यमोत्तराफाल्गुनी अंभःपतिर्वरुणः शततारका एभ्यो नक्षत्रेभ्यो युगयुगं द्वयं द्वयम् ज्येष्ठा मूलम् उत्तरा हस्तः आर्द्रा पुनर्वसुः शततारा पूर्वाभाद्रपदा दास्रभमश्विनी च।एतन्नक्षत्रनवकंपरस्परमेकनाडीत्युच्यते।पुष्यमृगचित्रानुराधा भरणी धनिष्ठा पूर्वाषाढा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराभाद्रपदा एतन्नक्षत्रनवकं मध्यनाडीत्युच्यते।अथ वाय्वग्निव्यालविश्वोडुयुगयुगं वायुः स्वाती तद्युगं द्वयं स्वाती विशाखा अग्निःकृत्तिका रोहिणी व्यालः आश्लेषा मघा विश्वोडुयुगं विश्वे

ज्येष्ठारौद्रार्यमांभः पतिभयुगयुगं दास्रभं चैकनाडी पुष्येंदुत्वाष्ट्रमित्रांतकवसुजलभं योनिबुध्न्ये च मध्या ॥ वाय्वग्निव्यालविश्वोडुयुगयुगमथो पौष्णभं चापरा स्याद्दंपत्योरेकनाड्यां परिणयनमसन्मध्यनाड्यां हि मृत्युः ॥ ३४ ॥

उत्तराषाढा श्रवणश्च पौष्णभं रेवती एतन्नक्षत्रनवकं अपरा तृतीयैकनाडीत्युच्यते।एतत्फलमाह।दंपत्योः स्त्रीपुंसयोः एकनाड्यां परिणयनमसद्दुष्टफलं स्यात् मध्यनाड्यां हि निश्चयेन मृत्युर्द्वयोरपि स्यात् । नारदेन तु विशेष उक्तः।"चतुस्त्रिद्व्यंघ्रिभोत्थायाः कन्यायाः क्रमशोऽश्विभात् । वह्निभादिंदुभान्नाडीत्रिचतुःपंचपर्वसु ॥ गणयेत्संख्यया चैकनाड्यां मृत्युर्न संशयः । एकनाडीविवाहश्च गणैः सर्वैः समन्वितः ॥ वर्जनीयः प्रयत्नेन दंपत्योर्निधनं यतः" इति । अमुमर्थं स्पष्टमाह गर्गः । "चतुष्पात्कन्यका ऋक्षं गणयेदश्विभादिकम् ॥ त्रिभं सव्यापसव्येन भिन्नं पर्व शुभावहम्[1] ॥ कन्यकार्भं त्रिपाच्चेत्स्याद्गणयेत्कृत्तिकादिकम् । चतुर्भिः पर्वभिस्तद्वदभिजित्तारकान्वितम् ॥ कन्यकर्क्षं[2] द्विपाच्चेत्स्याद्गणयेत्सौम्यभादिकम् । पंचभिस्त्ववरोहे तु पंचमांगुलिव-

१ सुखावहमित्यपि पाठः । २ कन्यकर्क्षमित्यपि पाठः ।

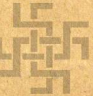

र्जितम् ॥"एतत्फलमप्याह गर्गः। "संश्लिष्टा मध्यनाडी तु पुरुषं हंति वेगतः। संश्लिष्टा पार्श्वनाडी तु कन्यकां हंत्यसंशयम्॥ आसन्ना त्वेकनाडी स्यादासन्नमृतिदायिनी। दूरस्था चैकनाडी स्याद्दूरस्थानिष्टकारिणी" इति। नाडीविचारे चंडेश्वरः। " पृष्ठे मध्ये शुभसमभोगः क्रोडे वनितावित्तवियोगः। मध्ये रेखे भवति विवाहे उभयोर्मरणं वदति वराहः॥ अश्व्यादिनाडीवेधर्क्षे क्रमात्षष्ठद्वितीयकम्। याम्यादितुर्यतुर्यं च कृत्तिकादिद्विषष्ठकम्॥" अन्यच्च। "अर्केंदुजक्षोणितनूजजीवाः केतुः सितो राहुशशांकसौराः। जन्मादिनाडीत्रितये शुभाः स्युः शुभे शुभं स्यादशुभेऽशुभं च॥" तद्यथा। अर्कः १, १०, १९ बुधः २, ११, २० मंगलः ३, १२, २१ बृहस्पतिः ४, १३, २२ केतुः ५, १४, २३ शुक्रः ६, १५, २४ राहुः ७, १६, २५ चंद्रः ८, १७, २६ शनिः ९, १८, २७ शुभग्रहनाडीनक्षत्रे शुभकार्यं कुर्यान्नाशुभग्रहनाडीक्षत्रे इत्यर्थः। "चतुर्नाडी त्वहल्यायां पांचाले पंचनाडिका।

पौष्णेशशाक्राद्रसमूर्यनंदा पूर्वार्धमध्यापरभागयुग्मम्॥ भर्ता प्रियः प्राग्युजि भे स्त्रियाः स्यान्मध्ये द्वयोः प्रेमपरे प्रिया स्त्री ३५

त्रिनाडी सर्वदेशेषु वर्जनीया प्रयत्नतः" इति। मनुस्तु। "अहल्यायां चतुर्नाडीसंयोगः कालमृत्युदः। एष योगोऽन्यदेशेषु ह्यपमृत्युफलप्रदः॥ पंचनाडीसमायोगः पांचाले कालदंडदः। इतरत्र समायोगो दुःखदारिद्र्यदोषकृत्॥ त्रिनाड्यां तु समायोगः सर्वत्रानिष्टकारकः" इति। आवश्यकत्वे गुरुः। "दोषापनुत्तये नाड्यां मृत्युंजयजपादिकम्। विधाय ब्राह्मणांश्चैव तर्पयेत्कांचनादिना॥ हिरण्मयीं दक्षिणां च दद्याद्वर्णादिकूटके। गावोऽन्नवसनं हेम सर्वदोषापहारकम्" इति। अन्यच्च। "षट्काष्टके गोमिथुनं प्रदद्यात्कांस्यं सरूप्यं नवपंचमेऽपि। वस्त्रं प्रदेयं कनकं च शक्त्या द्विर्द्वादशे ब्राह्मणतर्पणं च" इति ३४

अथेंद्रवज्रया पूर्वमध्यापरभागयोगीनि भान्याह—पौष्णेति॥ पौष्णाद्रेवत्याः षड्भम् भानि जात्यभिप्रायमेकवचनम्। पूर्वार्धयोगीनि ज्ञेयानि। आर्द्रा-

द्विद्वादशमध्यभागयोगीनि ज्ञेयानि। ज्येष्ठादीनि नव अपरभागयोगीनि ज्ञेयानि।फलमाह।भर्ता प्रिय इति । अयं भावः । राज्ञामंतःपुरस्थस्त्रीसमागमे गणिकादिसमागमे वा पूर्वार्धयुजि नक्षत्रे सति स्त्रीणां भर्ता प्रियः मध्यभागयुजि भे परस्परं प्रीतिर्भवेत् । परे परभागयुजि भे स्त्री नृणां प्रिया । भवेदिति । एवं वधूवरयोर्नवसमागमेऽपि ज्ञेयमिति रत्नमालाटीकायां महादेवेनोक्तम् ॥ ३५ ॥ अथ प्राच्यसंमतं वर्गकूटमार्ययाह—अकचटेति ॥ अज्वर्गोऽवर्गसंज्ञक कुचुटुतुपु इति पंचवर्गाः एको यवर्गोऽन्यः शवर्गः एवमष्टौ वर्गाः । तत्र अवर्गः खगेशस्य गरुडस्य कवर्गो मार्जारस्य चवर्गः सिंहस्य टवर्गः शुनः तवर्ग सर्पस्य पवर्ग आखोर्मूषकस्य यवर्गोमृगस्य शवर्गोऽवेर्मेषस्य । अत्र निजात् स्वस्मात् पंचमा वैरिणो येषां ते तथोक्ताः । गरुडसर्पयोर्मार्जारमूषकयोः

अकचटतपयशवर्गाः खगेशमार्जारसिंहशुनाम् ॥ सर्पाखुमृगावीनां निजपंचमवैरिणामष्टौ ॥ ३६ ॥ राश्यैक्ये चेद्भिन्नमृक्षं द्वयोः स्यान्नक्षत्रैक्ये राशियुग्मं तथैव ॥ नाडीदोषो नो गणानां च दोषो नक्षत्रैक्ये पादभेदे शुभं स्यात् ॥ ३७ ॥

सिंहमृगयोः श्वमेषयोः परस्परं महावैरमित्यर्थः । स्त्रीपुंसयोर्नक्षत्रद्वयं भक्ष्यभक्षकवर्गे चेत्तदा अशुभम्।यदा त्वेकवर्गे तदा शुभम् । एतच्च स्वामिसेवकयोरपि विचार्यम् ॥ ३६ ॥ इदानीं नक्षत्रराश्यैक्ये विशेषं शालिन्याह—राश्यैक्ये चेदिति ॥ द्वयोर्वधूवरयोः एकराशित्वे सति यदि भिन्नमृक्षं स्यात्तदा नाडीदोषो गणानां च दोषो न स्यात् । यथा । शततारा पूर्वाभाद्रपदापादत्रयं च तथैव नक्षत्रैक्ये राशियुग्मं राशिद्वयं चेत्स्यात्तदापि प्रागुक्तो दोषो न स्यात्।यथा पूर्वाभाद्रपदापादत्रयं चतुर्थचरणश्च । अत्रापि विशेषमाह गर्गः । "एकराशौ पृथग्धिष्ण्ये पुंतारा प्रथमा भवेत्। अतीव शोभना प्रोक्ता स्त्रीतारा चेत्त्वशोभना॥" अथैकराशिनक्षत्रैक्येऽपवादमाह। नक्षत्रैक्य इति।वधूवरयोः राश्यैक्ये नक्षत्रैक्ये च यदि चरणभेदस्तदापि शुभं स्यात्

जन्मनक्षत्राज्ञाने उपायमाह । वसिष्ठः । " अज्ञातजन्मनां नृणां नामभे परिकल्पना । तेनैव चिंतयेत्सर्वं राशिकूटादि जन्मवत् ॥ जन्मभं जन्मधिष्ण्येन नामभं नामधिष्ण्यतः।व्यत्ययेन यदा योज्यं दंपत्योर्निधनप्रदम्" इति ॥ ३७ ॥ सेवकादिभस्य स्वाम्यादिभात् पूर्वत्वे विशेषं वसंततिलकयाह—सेव्याधमर्णेति ॥ स्पष्टार्थम् । तथा चोक्तं डामरसंग्रहे।"भामिनीजन्मनक्षत्राद्द्वितीयं पतिजन्मभम् । न शुभं भर्तृनाशाय कथितं ब्रह्मयामले ॥ प्रथमं सेव्यजन्मर्क्षं द्वितीयं सेवकस्य च । न सेवा सुस्थिरा तस्य जलबुद्बुदवत्प्रिये" इति ॥ "ऋणग्राहकजन्मर्क्षं प्रथमं ऋणदस्य भात् । द्वितीयमृणसंबंधो न कर्तव्यः कदाचन ॥ कदाचिद्द्रव्यलोभेन क्रियते नैव लभ्यते । पार्वतीप्राणनाथेन प्रोक्तं डामरसंग्रहे ॥ ग्रामभं प्रथमं यस्य द्वितीयं जन्मभं भवेत् । न ग्राह्यः सर्वथा

सेव्याधमर्णयुवतीनगरादिभं चेत्पूर्वं हि भृत्यधनिभर्तृपुरादिसद्भात् ॥ सेवाविनाशधननाशनभर्तृनाशग्रामादिसौख्यहृदिदं क्रमशः प्रदिष्टम् ॥ ३८ ॥ कुजशुक्रसौम्यशशिसूर्यचंद्रजाः कविभौमजीवशनिसौरयो गुरुः ॥ इह राशिपाः क्रियमृगास्यतौलिकेंदुभतो नवांशविधिरुच्यते बुधैः ॥ ३९ ॥ समगृहमध्ये शशिरविहोरा ॥ विषमभमध्ये रविशशिनोः सा ॥ ४० ॥

ग्रामो यतः प्राप्यार्थनाशदः" इति ॥ ३८ ॥ अथ राशिस्वामिनो नवांशविधिं च मंजुभाषिण्याह—कुजशुक्रेति ॥ स्पष्टार्थम् । क्रियमृगास्येति । क्रियो मेषः मृगास्य मकरः तौलिकं तुला इंदुभं कर्कः एभ्यो राशिभ्यो बुधैर्नवांशविधिरुच्यते । मेषे मेषादेव वृषे मकरात् मिथुने तुलातः कर्के कर्कादेव एवं सिंहे मेषात् कन्यादिषु मकरादिभ्यः एवमेव धनुरादिष्वपि मेषादिभ्य एव ॥ ३९ ॥ अथ होरां गायत्रीच्छंदोभेदेन शशिवदनावृत्तेनाह—समगृहेति ॥ पंचदशभागमितैकैका होरा । ततः समराशिमध्ये प्रथमा चंद्रस्य द्वितीया सूर्यस्य।विषमराशिमध्ये प्रथमा रवेरपरा चंद्रस्येत्यर्थः ॥ ४० ॥

अथ त्रिंशांशद्रेष्काणान् वसंततिलकयाह-शुक्रेति॥समराशिमध्ये क्रमेण प्रथमतः पंचांशानां शुक्रः स्वामी ततः शैलानां सप्तानां बुधः ततोऽष्टानां गुरुः ततः पंचानां शनिः ततः पंचानां भौमः। विषमभे तु अस्मात्समराशेर्विपरीतं ज्ञेयम्। प्रथमतः पंचानां भौमः ततः पंचानां शनिः ततोऽष्टानां जीवः ततः सप्तांशानां बुधः ततः पंचाशानां शुक्रः अयं त्रिंशांशकसंज्ञः। द्रेष्काणका इति। अस्य प्रमाणं दशांशाः तत्र प्रथमदशांशाः प्रथमो द्रेष्काणः स प्रथमस्य स्वाधीशस्य ततो दशांशाः विंशतिभागपर्यंतं द्वितीयो द्रेष्काणः स स्वराशितः पंचमराशीश्वरस्य ततो विंशतिभागानंतरं दशांशास्तृतीयो द्रेष्काणः स

शुक्रज्ञजीवशनिभूतनयस्य बाणशैलाष्टपंचविशिखाः समराशिमध्ये ॥ त्रिंशांशको विषमभे विपरीतमस्माद्द्रेष्काणकाःप्रथमपंचनवाधिपानाम् ॥ ४१ ॥ स्याद्द्वादशांश इह राशित एव गेहं होराथ दृक्कनवमांशकसूर्यभागाः ॥ त्रिंशांशकश्च षडिमे कथितास्तुवर्गाः सौम्यैः शुभं भवति चाशुभमेव पापैः ॥ ४२ ॥

स्वराशेर्नवमाधीश्वरस्य। यथा मेषे प्रथमद्रेष्काणो भौमस्य द्वितीयः सूर्यस्य तृतीयो गुरोरिति॥ ४१ ॥ अथ द्वादशांशं षड्वर्गोपसंहारं च सफलं वसंततिलकयाह-स्याद्द्वादशांश इति ॥ इह षड्वर्गे द्वादशांशः राशितः स्वराशेरेव सार्धभागद्वयात्मको ज्ञेयः। मेषस्य मेषादिः वृषस्य वृषादिरित्यर्थः। गेहं होरादृक्कः नवमांशः द्वादशांशः त्रिंशांशः इमे षड्वर्गाः कथिताः। एते वर्गाः सौम्यग्रहाणां चेद्भवंति तदा शुभं पापानां चेदशुभं मिश्राश्चेदधिकवर्गसदृशं फलम्। अत्र नारदादिभिरेकविंशतिर्महादोषा उक्ताः। यथा "पंचांगशुद्धिरहितो दोषस्त्वाद्यः प्रकीर्तितः। उदयास्तशुद्धिरहितो द्वितीयः सूर्यसंक्रमः॥

१ द्रेकाणका इत्यपि पाठः।

तृतीयः पापषड्वर्गो भृगुः षष्ठः कुजोऽष्टमः । गंडांतं कर्तरी रिःफषडष्टेंदुश्च सग्रहः ॥ दंपत्योरष्टमं लग्नं राशिर्विषघटी तथा । दुर्मुहूर्तो वारदोषः खार्जूरिकसमांघ्रिभम् ॥ ग्रहणोत्पातभं क्रूरविद्धर्क्षं क्रूरसंयुतम् । कुनवांशो महापातवैधृतावेकविंशतिः" इति। अन्यैस्तु दशदोषा उक्ताः।"वेधश्च लत्ता च तथा च पातः खार्जूरयोगं दशयोगचक्रम् । पुनश्च जामित्रमुपग्रहाश्च बाणाख्यवज्रौ दश चैव दोषाः " इति । अत्र ग्रंथकृता लक्षणस्य पृथग्वक्तव्यत्वा-दोषनामानि नोक्तानि । तत्र पंचांगशुद्धिदुर्मुहूर्तवारदोषग्रहणोत्पातनक्षत्रदोषा आद्ये शुभाशुभप्रकरणे निरूपिता एवेति पुनर्नोच्यंते । दुर्मुहूर्तवारदोष-योः पुनरभिधानप्रयोजनं तत्रैव वक्ष्यामः । तत्र पापषड्वर्गाख्यो दोषः कुजशुक्रेत्यादिभिश्चतुर्भिः श्लोकैर्निरूपितः ॥ ४२॥ अथ गंडांतदोषं शार्दूलविक्रीडि-

ज्येष्ठापौष्णभसार्पभांत्यघटिकायुग्मं च मूलाश्विनी पित्र्यादौ घटिकाद्वयं निगदितं तद्भस्य गंडांतकम् ॥ कर्काल्यंडजभांत-
तोऽर्धघटिका सिंहाश्वमेषादिगा पूर्णांताद्घटिकात्मकं त्वशुभदं नंदातिथेश्चादिमम् ॥ ४३ ॥

तेनाह—ज्येष्ठापौष्णेति ॥ गंडांतं नाम संधिविशेषः स चानेकविधः नक्षत्रतिथिलग्नसंधिः तथा योगकरणवर्षायनर्तुमासपक्षदिनरात्रिमध्याह्नप्रातःसायंनि-शीथसंधिश्चेति । तत्र नक्षत्रतिथिलग्नसंधिर्गंडांतसंज्ञ उच्यते । ज्येष्ठा पौष्णभं रेवती सार्पभमाश्लेषा । एतेषामंत्यघटिकाद्वयं तथा मूलाश्विनीमघानामादौ घटिकाद्वयं तद्भस्य नक्षत्रस्य गंडांतं ज्ञेयम् । यथा । रेवत्यश्विन्योराश्लेषामघयोर्ज्येष्ठामूलयोरंतरालवर्तिघटीचतुष्टयं नक्षत्रगंडांतमशुभदमित्यर्थः । अथ लग्नगंडांतं । कर्केति । कर्कः अलिर्वृश्चिकः अंडजो मीनः । " मीनो वैसारिणोंडजः " इत्यभिधानात् । एषां लग्नानामंततोऽर्धघटिका । सप्तम्यर्थे तसिः । अंतेऽर्धघटिका । तथा सिंहमेषौ प्रसिद्धौ अश्वो धनुः एषां लग्नानां आदिगतार्धघटिका लग्नगंडांतम् । यथा कर्कसिंहयोर्मीनमेषयोर्वृश्चिकधनु-

षोश्चांतरालवर्तिन्येका घटिका लग्नगंडांतमशुभदमित्यर्थः । पूर्णांतादिति । पूर्णाः पंचमी दशमी पंचदश्यस्तासामंतेष टिकैका तथा नंदाः प्रतिपत्षष्ठचेकादश्यः तासामादिगतैका घटिका तिथिगंडांतं नाम । यथा पंचमीषष्ठयोः दशम्येकादश्योः पंचदशीप्रतिपदोः तिथ्योरंतरालवर्ति घटीद्वयं तिथिगंडांतमशुभमित्यर्थः । एवं गंडांतसंज्ञः संधिः । अतोऽन्येऽपि संधयो वसिष्ठेनोक्ताः। "पक्षोऽब्दसंधिस्त्रिदिनं च माससंधिस्त्रिनाड्यः खलु संध्ययोश्च । नाड्यश्चतस्रस्तिथिऋक्षयोगसंधिस्तदर्धं करणस्य संधिः॥ पक्षांते पुत्रनाशः स्यान्मासांते तु धनक्षयः । वर्षांते वर्गनाशः स्यात्करणात्सर्वनाशनम् " इति ॥ आवश्यकत्वे तु । "नक्षत्रयोगतिथिसंधिषु नाडिकैका तिथ्यष्टविंशतिपलैः सहितोभयत्र । कर्कालिमीनतनुसंधिषु दिक्पलानि वर्ज्यानि शेषविवरेषु च पंच पंच " इति । वासनासिद्धं केशवार्कवाक्यमनुसर्तव्यम् । गंडांतपरिहारमाह वसिष्ठः । "गंडांतदोषमखिलं मुहूर्तोभिजिदाह्वयः । हंति यद्वन्मृगं व्याधः

लग्नात्पापावृज्वनृजू व्ययार्थस्थौ यदा तदा ॥ कर्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदा ॥ ४४ ॥

पक्षिसंघमिवाखिलम् " इति ॥ ४३ ॥ अथकर्तरीदोषमनुष्टुभाह—लग्नात्पापाविति ॥ यदा पापग्रहौ ऋज्वनृजू लग्नाद्व्ययार्थस्थौ द्वादशस्थ पापग्रहो ऋजुमार्गी द्वितीयस्थः पापोऽनृजुर्वक्री स्यात्तदा कर्तरीनामदोषः स्यात् मृत्युदारिद्र्यशोकदा भवेत् । कर्तरीकारकौ ग्रहौ उभावपि वक्रिणौ शीघ्रगौ वा तदा कर्तरी नेत्याह । वसिष्ठः । "लग्नस्य पृष्ठाग्रगयोरसाध्वोः सा कर्तरी स्यादृजुवक्रगत्योः । तावेव शीघ्रौ यदि वक्रचारौ न कर्तरी चेति पितामहोक्तिः" इति । इयं कर्तरी चंद्रस्यापि द्रष्टव्या । कश्यपः । "चंद्रस्य कर्तरी तद्वच्छुभदृष्टा न दोषदा" इति । परंतु लग्नस्य चंद्रस्य वा क्रूरमध्यगतत्वदोषोऽस्त्येव। कर्तरीतः स्वल्पफलः कन्यानाशकरत्वात् । "क्रूरग्रहमध्यगते लग्ने चंद्रेऽथवा करग्रहणम् । ते यमसदनाभिमुखं गमनं रचेच्छंति कन्यायाः "इति वसि-

श्लोके । कर्तरीदोषापवादमग्रे स्वयमपि वक्ष्यति ॥ ४४ ॥ अथ सग्रहदोषमनुष्टुभाह—चंद्रेति ॥ सूर्ययुक्ते चंद्रे दारिद्र्यं स्यात् । एवं भौमादिषु मरणादिफलं क्रमेण स्यादित्यर्थः । पापद्वययोगे चंद्रस्य मृतिः स्यात् । नारदादिभिर्बुधगुरुराहित्यफलमशुभमुक्तम्। अत्र तु श्रीपतिवाक्यानुरोधात् वसिष्ठेन च केचिन्मते शुभत्वोक्तेश्च शुभमुक्तम् । श्रीपतिः । "शुभं च दंभोलिभृदीज्यविद्भ्याम्" इति । वसिष्ठः । "दारिद्र्यं रविणा कुजेन मरणं सौम्येन न स्युः प्रजा दौर्भाग्यं गुरुणा सितेन सहिते चंद्रे ससापत्न्यकम् । प्रव्रज्यार्कसुतेन सद्ग्रहयुजौ वांछंति केचिच्छुभं ध्याथैर्मृत्युरसद्ग्रहैः शशियुतैर्दीर्घः प्रवासः शुभैः" इति । एतत्परिहारो नारदेनोक्तः । "स्वक्षेत्रगः स्वोच्चगो वा मित्रक्षेत्रगतो विधुः । युतिदोषाय न भवेद्दंपत्योः श्रेयसे तदा" इति ॥ ४५ ॥ अथाष्टमलग्नदोषं

चंद्रे सूर्यादिसंयुक्ते दारिद्र्यं मरणं शुभम् ॥ सौख्यं सापत्न्यवैराग्ये पापद्वययुते मृतिः॥४५॥ जन्मलग्नभयोर्मृत्युराशौ नेष्टः करग्रहः॥ एकाधिपत्ये राशीशमैत्रे वा नैव दोषकृत् ॥ ४६ ॥ मीनोक्षकर्कालिमृगस्त्रियोऽष्टमं लग्नं यदा नाष्टमगेहदोषकृत् ॥ अन्योन्यमित्रत्ववशेन सा वधूर्भवेत्सुतायुर्गृहसौख्यभागिनी ॥ ४७ ॥

सापवादमनुष्टुभाह—जन्मलग्नभयोरिति ॥ जन्मलग्नजन्मराशिसंबंधिनि मृत्युराशौ अष्टमराशौ अष्टमलग्ने करग्रहो विवाहो नेष्टः । अत्र जन्मराशौ च विशेषमाह नारदः । "जन्मराश्युद्गमे नैव जन्मलग्नोदयः शुभः। तयोरुपचयस्थानं यदि लग्नगतं शुभम्। अष्टमलग्नापवादमाह। एकेति। जन्मराशिजन्मलग्नयोरन्यतरस्य विवाहलग्नस्य च स्वाम्यैक्ये सति यथा मेषवृश्चिकयोः तथा तयो राशीश्वरयोर्मैत्रे सति यथा सिंहमीनयोः एतादृशे विषये अष्टमलग्नदोषो न स्यात् ॥ ४६ ॥ अथोत्तरार्धोक्तमेवार्थं स्पष्टमुपजातिकयाह—मीनोक्षेति ॥ उक्षा वृषः स्त्री कन्या एते राशयो यद्यष्टमं लग्नं स्युस्तदाष्टमलग्नदोषकृन्न भवेत् ।

यथा सिंहान्मीन इत्यादि। कुत इत्यत आह। अन्योऽन्येति परिहारांतरमाह गुरुः। "लग्नादष्टमराशीशः केंद्रगः शुभवीक्षितः। यद्यष्टमगतस्योक्तं दोषमाशु व्यपोहति ॥ रंध्रेशः स्वशुभांशस्थस्तुंगस्वक्षेत्रमित्रगः। अष्टमस्थानदोषो हि विनश्यति न संशयः" इति ॥४७॥ अथान्यदपि कुसुमविचित्राच्छंदसाह–मृतीति ॥ अष्टमभवननवांशो यदि लग्ने स्यादथवाष्टमलग्नेशः स्यात्तदा शुभकरो न स्यात् । अथ व्ययभवनं जन्मलग्नजन्मराशिभ्यां द्वादशभवनं अथवा व्ययभवनांशः अथवा तत्स्वामी यदि लग्ने स्यात्तदा कलहकृत्स्यात्। कश्यपः। "दंपत्योरष्टमे लग्ने राशौ वापि तदंशके।

मृतिभवनांशो यदि च विलग्ने तदधिपतिर्वा न शुभकरः स्यात् ॥ व्ययभवनं वा भवति तदंशस्तदधिपतिर्वा कलहकरः स्यात्॥४८॥

खरामतों ३० ऽत्यादितिवह्निपित्र्यभे खवेदतः ४० के रदत ३२ श्च सार्पभे॥ खबाणतो ५० श्वे धृतितो १८ऽर्यमांबुपे कृते २० भगत्वाष्ट्रभविश्वजीवभे ॥ ४९ ॥ मनो १४ द्विदैवानिलसौम्यशाक्रभे कुपक्षतः २१ शैवकरेष्टि १६ तोऽजभे ॥ युगाश्वितो २४ बुध्न्यभतोययाम्यभे खचंद्रतो १० मित्रभवासवश्रुतौ ॥ ५० ॥ मूलेंगबाणा ५६ द्विषनाडिकाः कृता वर्ज्याः शुभेऽथो विषनाडिका ध्रुवाः॥ निघ्नाभभोगेन खतर्क ६० भाजिताः स्फुटा भवेयुर्विषनाडिकास्तथा ॥ ५१ ॥

तदीशे वा लग्नगते तयोर्मृत्युर्न संशयः" इति। "तथैव द्वादशे लग्ने तदंशे वा तदीश्वरे। विवाहलग्नगे नैःस्व्यं नित्यः स्यात्कलहो द्वयोः" इति ॥ ४८ ॥ अथ विषघटीदोषं वंशस्थाख्यामिंद्रवज्रया चाह–खरामेति । मनोरिति। मूले इति ॥ रेवतीपुनर्वसुकृत्तिकामघानक्षत्रेषु खरामतस्त्रिंशद्घटिकोत्तरं कृताश्चतस्रो घटिकाः विषनाडिकाः शुभकार्ये वर्ज्याः स्युरिति तृतीयश्लोकेनान्वयः।एवं सर्वत्र व्याख्येयम्। के रोहिण्याम्। अजभे पूर्वाभाद्रपदायाम्।

तदेवं षष्टिघटिकात्मके नक्षत्रभोगे ध्रुवका उक्ताः । न्यूनाधिकत्वे स्पष्टीकरणमाह । अथो इति । विषनाडिका ध्रुवाः खरामत इत्येवमादयः इष्टनक्षत्र-भोगेन निघ्नाः खतर्कैः षष्ट्या भाजिताः तथा विषनाडिका अपि भोगेन निघ्नाः षष्ट्या भाजिताः लब्धाः स्पष्टा भवेयुरित्यर्थः । परिहारमाह गुरुः । " चंद्रो विषघटीदोषं हंति केंद्रत्रिकोणगः । लग्नं विना शुभैर्दृष्टः केंद्रे वा लग्नपस्तथा " इति । " विषनाड्युत्थितं दोषं हंति सौम्यर्क्षगः शशी । मित्रदृष्टोऽथवा स्वीयवर्गस्थो लग्नपोऽपि वा " इति । दैवज्ञमनोहरे तिथिवारविषघटिका उक्ताः । " तिथीषुनागाद्रिगिरीषुवारिधिर्गजाद्रिदिक्पावकदिग्विभाकराः । मुनीभसंख्याः प्रथमात्तिथेः क्रमात्परं विषं स्याद्धटिकाचतुष्टयम् १५, ५, ८, ७, ७, ५, ४, ८, ७, १०, ३, १०, १२, ७, ८ ॥

गिरिशभुजगमित्राः पित्र्यवस्वंबुविश्वेऽभिजिदथ च विधातापींद्र इंद्रानलौ च ॥ निर्ऋतिरुदकनाथोऽप्यर्यमाथो भगः स्युः क्रमश इह मुहूर्ता वासरे बाणचंद्राः॥५२॥ शिवोऽजपादादष्टौ स्युर्भेशा अदितिजीवकौ ॥ विष्णवर्कत्वाष्ट्रमरुतो मुहूर्ता निशि कीर्तिताः॥५३॥

नखा द्वयं द्वादश दिक् च शैला बाणाश्व तत्त्वानि यथाक्रमेण । सूर्यादिवारेषु परं चतस्रो नाड्यो विषं स्यात्खलु वर्जनीयम् २०, २, १२, १०, ७, ५, २५" ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अथ दुर्मुहूर्तदोषं विवक्षुरादौ दिवामुहूर्तान्मालिनीछंदसाह—गिरिशेति ॥ अथ बाणचंद्रा इत्युक्तेर्दुर्मुहूर्तस्य पार्थक्येन लक्षणं नोक्तम्। इंद्रानलौ इंद्राग्नी एते वासरे पंचदश मुहूर्ताः स्युः ॥५२॥ रात्रिमुहूर्तानुष्टुभाह—शिव इति ॥ प्रथममुहूर्तस्वामी शिव एवं अजपादादष्टौ भेशाः नक्षत्रस्वामिनो मुहूर्तेशाः स्युः । यथा अजपादः अहिर्बुध्न्यः पूषा अश्विनौ यमः अग्निः ब्रह्मा सोम इत्यष्टौ ततो दशममुहूर्तोऽदितिः जीवको गुरुः विष्णवर्कत्वाष्ट्रमरुतः प्रसिद्धाः एते सर्वे निशि मुहूर्ताः प्रकीर्तिताः । "अह्नः पंचदशो भागो मुहूर्तोऽथ तथा निशि" इति कश्यपोक्तेः ॥ ५३ ॥

अथ दुर्मुहूर्तान् भुजंगप्रयातेनाह—रवावर्यमेति ॥ रवौ अर्यमा मुहूर्तो निषिद्धः एवं सोमे ब्रह्मरक्षः । द्वंद्वैकत्वम् । ब्रह्मरक्षःस्वामिकौ मुहूर्तौ निषिद्धौ । अन्यत्स्पष्टम् ॥ ५४ ॥ अथ वेधं विवक्षुर्विहितनक्षत्रादिकमभिजिन्मानं च प्रहर्षिण्याह—निर्वेधैरिति ॥ वेधरहितैर्मृगादिनक्षत्रैर्विवाहः शुभः । रिक्तेति । रिक्तामा ४, ९, १४, ३० आभिर्वर्जिततिथिषु शुभेऽह्नि शुभग्रहवारे विवाहः शुभः । अभिजिल्लक्षणमाह।अथ वैश्वेति । वैश्वमुत्तराषाढा तस्य प्रांत्यांशश्च-तुर्थचरणः श्रुतेःश्रवणस्य तिथिभागः पंचदशांशो मिलित्वाभिजिद्भोगः स्यात् ॥ ५५ ॥ अथ वेधदोषं पंचशलाकाचक्रोद्धारनिरपेक्षं स्पष्टं शार्दूलविक्रीडिते-

रवावर्यमा ब्रह्मरक्षश्च सोमे कुजे वह्निपित्र्ये बुधे चाभिजित्स्यात् ॥ गुरौ तोयरक्षो भृगौ ब्राह्मपित्र्ये शनावीशसार्पौ मुहूर्ता निषिद्धाः ॥५४॥निर्वेधैः शशिकरमूलमैत्रपित्र्यब्राह्मांत्योत्तरपवनैः शुभो विवाहः ॥ रिक्तामारहिततिथौ शुभेऽह्नि वैश्वप्रांत्यांघ्रिः श्रुतितिथिभागतोभिजित्स्यात् ॥ ५५ ॥ वेधोऽन्योन्यमसौ विरिंच्यभिजितोर्याम्यानुराधर्क्षयोर्विश्वेंद्वोर्हरिपित्र्ययोर्ग्रहकृतो हस्तोत्तराभाद्रयोः ॥ स्वातीवारुणयोर्भवेन्निर्ऋतिभादित्योस्तथोपांत्ययोः खेटे तत्र गते तुरीयचरणाद्योर्वा तृतीयद्वयोः ॥ ५६ ॥

नाह--वेधोऽन्योन्यमिति ॥ विरिंच्यभिजितोः रोहिण्यभिजितोर्ग्रहकृतो वेधोऽन्योन्यं परस्परं भवेत् । रोहिणीस्थे ग्रहेऽभिजिद्विद्धः । अभिजित्स्थे रोहिणी विद्धा । एवं सर्वत्र व्याख्येयम् । चरणेवधमाह । खेट इति । तत्र तस्मिन्नक्षत्रे विद्यमाने ग्रहे सति यदि चतुर्थपादेऽस्ति तदा परनक्षत्रस्य प्रथमपादस्य वेधः । यदि तृतीयपादे तदा द्वितीयचरणस्य वेधः । एवं यदा द्वितीयपादे तदा तृतीयपादस्य वेधः । यदि प्रथमपादे तदा चतुर्थपादस्य वेध इत्यर्थः । अयं चरणवेधः सौम्यग्रहपर एव । नारदः । "पादमेवं शुभैर्विद्ध मशुभैर्नैव कृत्स्नतः" इति । "क्रूरविद्धं युतं धिष्ण्यं क्रूराक्रांतं च कृत्स्नभम् ।

मणिहेममयं हर्म्यं भूताक्रांतमिव त्यजेत्" इति । श्रीपतिः । "वधूप्रवेशने दाने वरणे पाणिपीडने । वेधः पंचशलाकाख्योऽन्यत्र सप्तशलाकक:" इति । ज्योतिर्निबंधे गर्गः । "मघायाः प्रथमे पादे मूलस्य प्रथमे तथा । रेवत्याश्च चतुर्थेंऽशे विवाहः प्राणनाशनः" इति तद्ग्रंथांतरं ज्ञेयम् ॥ ५६ ॥ अथ विवाहादन्यत्र यज्ञोपवीतादौ कैश्चिद्विवाहेऽपि सप्तशलाकाचक्रवेधो वर्ज्य उक्तस्तदर्थं चक्रन्यासं विनैव सप्तशलाकावेधं शार्दूलविक्रीडितेनाह-शाक्रेज्य इति ॥ कुभृद्रेखिके सप्तशलाकाचक्रे शाक्रेज्ये ज्येष्ठापुष्यनक्षत्रे मिथः परस्परं क्रूराधिष्ठितत्वेन विद्धे ज्ञेये । एवं जलशिवे पूर्वाषाढार्द्रे इत्यादि

शाक्रेज्ये शतभानिले जलशिवे पौष्णार्यमर्क्षे वसुद्वीशे वैश्वसुधांशुभे हयभगे सार्पानुराधे मिथः ॥ हस्तोपांतिमभे विधातृविधिभे मूलादितित्वाष्ट्रभाजांघ्री याम्यमघे कृशानुहरिभे विद्धे कुभृद्रेखिके ॥ ५७ ॥ ऋक्षाणि क्रूरविद्धानि क्रूरभुक्तादिकानि च ॥ भुक्त्वा चंद्रेण मुक्तानि शुभार्हाणि प्रचक्षते ॥ ५८ ॥

व्याख्येयम् । दीपिकायाम् । "यस्याः शशी सप्तशलाकचक्रे पापैरपापैरथवा विवाहे। उद्वाहवस्त्रेण सुसंवृतांगी श्मशानभूमिं रुदती प्रयाति" इति ॥ ५७ ॥ अथ क्रूराक्रांतादिदोषं सापवादमनुष्टुभाह—ऋक्षाणीति ॥ क्रूरग्रहैर्विद्धानि तथा क्रूरैर्मुक्तानि त्यक्तानि आदिशब्दात्क्रूरयुतानि क्रूरगंतव्यानि चकारात्त्रि-विधोत्पातदूषितानि च नक्षत्राणि तानि यदि चंद्रेण भुक्त्वा मुक्तानि तदा शुभार्हाणि शुभकर्मार्हाणि विवाहादौ योग्यानि बुधाः प्रचक्षते कथयंति ॥ ५८ ॥

अथ लत्तादोषमुपजातिकयाह—ज्ञराह्विति ॥ गावो नव जातयो द्वाविंशतिः शराः पंच एतैर्मितं भं स्वाक्रांतनक्षत्रात् ज्ञराहुपूर्णेंदुसिताः स्वपृष्ठे संलत्तयंते। यथा बुधः सप्तमं राहुर्नवमं राहोः सदा वक्रगत्वान्नवमगणना क्रमेणैव कार्या।यथाश्विन्यां राहुराश्लेषां लत्तयतीति। पूर्णेंदुः पूर्णिमांतचंद्रो द्वाविंशम्। तच्च कृष्णपक्षे पंचम्यादितिथौ संभवति।शुक्रः पंचमं स्वपृष्ठे लत्तयतीत्यर्थः।अर्कशनीज्यभौमाः क्रमेण पुरस्तादग्रे सूर्याष्टतर्काग्निमितं संलत्तयंते । यथा । सूर्यः स्वाक्रांतनक्षत्राद्द्वादशं शनिरष्टमं गुरुः षष्ठं भौमस्तृतीयं नक्षत्रमग्रतो लत्तयंतीत्यर्थः। वराहः। "रविलत्ता वित्तहरी नित्यं कौ जीविनिर्दिशेन्मरणम्।

ज्ञराहुपूर्णेंदुसिताः स्वपृष्ठे भं सप्तगोजातिशरैर्मितं हि ॥ संलत्तयंतेऽर्कशनीज्यभौमाः सूर्याष्टतर्काग्निमितं पुरस्तात् ॥ ५९ ॥ हर्षणवैधृतिसाध्यव्यातिपातकगंडशूलयोगानाम् ॥ अंते यन्नक्षत्रं पातेन निपातितं तत्स्यात् ॥ ६० ॥ पंचास्याजौ गोमृगौ तौलिकुंभौ कन्यामीनौ कर्क्यली चापयुग्मे ॥ तत्रान्योन्यं चंद्रभान्वोर्निरुक्तं क्रांते साम्यं नो शुभं मंगलेषु ॥ ६१ ॥

चांद्री नाशं कुर्याद्बौधी नाशं वदत्येव ॥ सौरी मरणं कथयति बंधुविनाशं बृहस्पतेर्लत्ता। मरणं लत्ता राहोः कार्यविनाशं भृगोर्वदति" इति ॥ ५९ ॥ अथ पातदोषं पथ्यार्ययाह—हर्षणेति ॥ व्यतीपातक इति स्वार्थे कः। हर्षणेत्यादि षड् योगानामंते यच्चंद्रनक्षत्रं भवेत् तत्पातेन चंडीशचंडायुधाख्येन निपातितं स्यात् ॥ ६० ॥ अथ क्रांतिसाम्यापरपर्यायं महापातदोषं शालिन्याह—पंचास्येति ॥ पंचास्याजौ सिंहमेषौ अन्ये प्रसिद्धाः एषु राशियुग्मेषु पाठक्रमेण व्युत्क्रमेणावस्थितयोश्चंद्रभान्वोः क्रांतिसाम्यं निरुक्तं तन्मंगलेषु नो शुभं स्यात्। अनेन क्रांतिसाम्यसंभवमात्रं सूचितम्। तदानयनं

सूर्यसिद्धांताद्रामविनोदाद्वा स्पष्टं ज्ञेयम् ॥ ६१ ॥ अथ खार्जूरदोषं सुबोधमिंद्रवज्रयाह—व्याघातेति ॥ अंत्यो वैधृतिः यस्मिन् दिने व्याघातादिके विरुद्धे दुष्टे योगे सति अर्कादर्कनक्षत्रात् शशी चंद्रोऽभिजित्समेतो विषमे विषमसंख्याके नक्षत्रे स्याचदा खार्जूराख्यो दोषः स्यात्।यदा समे स्यात्तदा न दोष इत्यर्थः। "एकार्गलो दृष्टिपातश्चाभिजिद्रहितानि वै"इति कश्यपेनात्राभिजिद्गणना निषिद्धा केशवार्कत्रिविक्रमादिभिरंगीकृतेतिउभयवचनप्रामाण्याद्विकल्पः॥ ६२॥ अथोपग्रहदोषमुपेंद्रवज्रयाह—शराष्टेति ॥ सूर्यभतः सूर्याक्रांतनक्षत्रादब्जताराश्चंद्रनक्षत्राणि पंचाष्टदशचतुर्दशसप्तैकोनविंशतिः पंचदशाष्टादशैकविंशति- द्वाविंशतिचतुर्विंशतिपंचविंशतिसंख्याश्चेत्स्युस्तदा उपग्रहनामका दोषाः स्युः। प्रकृतिरेकविंशतिः एषां देशभेदेन परिहारमाह। शुभा नेति। कुरुदेशे

व्याघातगंडव्यतिपातपूर्वशूलांत्यवज्रे परिघातिगंडे ॥ योगे विरुद्धे त्वभिजित्समेतः खार्जूरमर्काद्विषमे शशी चेत् ॥ ६२ ॥ शराष्ट- दिक्शक्रनगातिधृत्यस्तिथिर्धृतिश्च प्रकृतेश्च पंच ॥ उपग्रहाः सूर्यभतोऽब्जताराः शुभा न देशे कुरुबाह्लिकानाम् ॥ ६३ ॥ पातो- पग्रहलत्तासु नेष्टोंऽघ्रिःखेटपत्समः ॥ वारस्त्रिघ्नोऽष्टभिस्तष्टः सैकः स्यादर्धयामकः ॥ ६४ ॥

बाह्लिकदेशे शुभा न ॥ ६३ ॥ अथ प्रसंगात्पातोपग्रहलत्तास्वपवादमर्धयामं चानुष्टुभाह—पातेति ॥ पातश्चंडीशचंडायुधाख्यो दोषः उपग्रहाः प्रागुक्ताः लत्ता ज्ञराहुपूर्णेंदुसितेत्यादिनोक्ता। तत्र खेटपत्समः ग्रहचरणतुल्यो नक्षत्रचरणो नेष्टः। अयमर्थः। उपग्रहे पाते रविर्यस्मिन् चरणे स्यात्तत्संख्य एव तस्य चरणो वर्ज्यो नान्यः। लत्तायां तु। लत्ताकारी ग्रहो यत्र चरणे स्यात्तत्समसंख्य एव चरणो लत्तितनक्षत्रस्य वर्ज्यो नान्यः। उक्तं च। "उपग्रहेषु

१ एकार्गलाख्यो ह्यभिजित्समेतो दोषः शशी चेद्विषमर्क्षगोऽर्कादित्यपि क्वचित्पाठः।

लत्तायां तथा चंडायुधाह्वये । ग्रहोऽस्ति यत्प्रमाणांशे विद्धांशस्तत्प्रमाणकः" इति । अयं परिहारः खार्जूरिकेऽपि द्रष्टव्यः । सूर्यो यस्मिन् पादे भवेत् तत्समसंख्य एव चरण एकरेखावस्थितचंद्रनक्षत्रस्य वर्ज्य इति खार्जूरिकसमांघ्रिभमित्युक्तत्वात् । वार इति । इष्टो वारस्त्रिघ्नः अष्टभिस्तष्टः शेषितो योऽङ्कः सैकः सोऽर्धयामो दोषः स्यात् । कश्यपः । "शैलाक्षश्रुतयः ७, ५, ४, सूर्ये चंद्रे षड् वेदपर्वताः ६, ४, ७ ॥ भौमे बाणाग्निनेत्राणि ५, ३, २ सौम्ये वेदाक्षिवायवः ४, २, ५ ॥ गुरुवारेऽग्निचंद्रेभाः ३, १, ८ शुक्रे नेत्राद्रिवह्नयः २,७, ३ ॥ शनौ चंद्रेभतर्काः १,८,६ स्युः कुलिको यमघंटकः ॥ अर्धप्रहरसंज्ञांस्तान्मंगलेषु विवर्जयेत् । निधनं प्रहरार्धे तु निःसत्वं यमघंटके ॥ कुलिके सर्वनाशः स्याद्रात्रावेते न दोषदाः" इति ॥ ६४ ॥ अथ कुलिकमनु

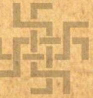
शक्रार्कदिग्वसुरसाब्ध्यश्विनः कुलिका रवेः ॥ रात्रौ निरेकास्तिथ्यंशाः शनौ चांऽत्योऽपि निंदिताः ॥ ६५ ॥

ष्टुभाह—शक्रेति ॥ रविमारभ्य सर्ववारेषु क्रमादुक्तसंख्यास्तिथ्यंशा मुहूर्ताः कुलिकाः स्युः । यथा दिने रवौ १४ चंद्रे १२ भौमे १० बुधे ८ गुरौ ६ शुक्रे ४ शनौ २ । रात्रावेते निरेकाः कार्याः । यथा रवौ १३ चं. ११ भौ. ९ बु. ७ गु. ५ शु. ३ श. १ शनौ तु अंत्योऽपि रात्रेः पंचदशोऽपि मुहूर्तः कुलिकः । एते निंदिताः । एतेषामर्धयामादिदोषाणां पुनर्निरूपणं विवाहे अवश्यवर्ज्यत्वार्थं शीघ्रोपस्थित्यर्थं चेति । कुलिकापवादे गुरुः । "वारेशे सबले वापि बलाढ्ये लग्नगे शुभे । कुलिकोदयदोषस्तु विनश्यति न संशयः ॥ वाराधीशे बलोपेते विधौ वा बलसंयुते । अर्धप्रहरसंभूतो दोषो नैवात्र विद्यते ॥ शुभे केंद्रगते चंद्रे शुभांशे वा शुभेक्षिते । लग्नगे सबले वापि कुलिकस्तु विलीयते ॥ अर्धप्रहरपूर्वार्धे मध्यं तु यमघंटजम् । वर्जयित्वा च कुलिकस्यांत्यांशं

शुभमाचरेत्” इति ॥ ६५ ॥ अथ दग्धतिथ्याख्यदोषमिंद्रवज्रयाह--चापांत्येति ॥ तत्तद्राशिद्वयस्थिते पतंगे सूर्ये द्वितीयाप्रमुखा उभयपक्षसाधारणाः समसंख्याकास्तिथयो दग्धाः स्युः । यथा । धनुर्मीनगते सूर्ये द्वितीया दग्धा । वृषकुंभगेऽर्के चतुर्थी । कर्कमेषगे षष्ठी । कन्यामिथुनगेऽष्टमी सिंहवृश्चिकगे दशमी । तुलामकरगेऽर्के द्वादशी दग्धेत्यर्थः । “मासदग्धाश्च तिथयो मध्यदेशे विवर्जिताः” इति परिहारः ॥ ६६ ॥ अथ जामित्रदोषं भ्रमरविलसितेनाह--लग्नादिति ॥ विवाहलग्नाच्चंद्राद्वा सप्तमभवनगते ग्रहे परिणयनं न स्यात् । अस्यापवादः । किंवेति । ग्रहाधिष्ठितनवांशमारभ्य बाणाशुग ५५

चापांत्यगे गोघटगे पतंगे कर्कोजगे स्त्रीमिथुने स्थिते च ॥ सिंहालिगे नक्रधटे समाः स्युस्तिथ्यो द्वितीयाप्रमुखाश्च दग्धाः ॥ ६६ ॥
लग्नाच्चंद्रान्मदनभवनगे खेटे न स्यादिह परिणयनम् ॥ किंवा बाणाशुगमितलवगे जामित्रे स्यादशुभकरमिदम् ॥ ६७ ॥
एकार्गलोपग्रहपातलत्ताजामित्रकर्तर्युदयास्तदोषाः ॥ नश्यंति चंद्रार्कबलोपपन्ने लग्ने यथार्काभ्युदये तु दोषा ॥ ६८ ॥

मितलवगे पंचपंचाशन्मितनवांशगे चंद्रे लग्ने वा जामित्रं सूक्ष्मं स्यात् । यथा मेषे पंचमनवांशे भौमोऽस्ति तस्मात्तुलायां पंचमनवांशस्थश्चंद्रो निषिद्धोऽन्येऽष्टौ नवांशाः शुभाः । एवंविधं सूक्ष्मजामित्रमिदमशुभकरं स्यात् । अस्यापवादो व्यवहारोच्चये । स्वोच्चेऽथवा स्वभवने स्फुरदंशुजालः सौम्यालये हितगृहे शुभवर्गगो वा । जामित्रकादिपरिसंचितदोषराशिं हत्वा ददाति बहुशः सुखमेव चंद्रः” इति ॥ ६७ ॥ अथैकार्गलादिदोषाणामपवादभूतं साक्षाद्वसिष्ठवचनमेवेंद्रवज्रयाह--एकार्गलेति ॥ चंद्रार्कबलोपपन्ने चंद्रार्कयोः स्वोच्चमित्रादिराशिस्थिततत्वरूपेण बलेन युक्ते सति एकार्गलादयो दोषा

नश्यंति । यथार्काभ्युदये दोषा रात्रिर्नश्यति ॥ ६८ ॥ अथ केषांचिद्दोषाणां देशविशेषेण परिहारमुपजात्याह--उपग्रहर्क्षमिति ॥ स्पष्टार्थम् । अन्यच्च। "लत्ता मालवके देशे पातः कौसलके तथा। एकार्गलं तु काश्मीरे वेधं सर्वत्र वर्जयेत् ॥ युतिदोषो भवेद्गौडे जामित्रस्य च यामुने । वेधदोषस्तु विंध्याख्ये देशे नान्येषु केषु च" इति ॥ ६९ ॥ अथ दशयोगदोषमुपजात्याह--शशांकेति ॥ चेद्यदि चंद्रसूर्यनक्षत्रयोर्युतेर्योगात् भैःसप्तविंशत्या भक्तायः शेषस्तस्मिन् शून्यैकचतुःषड्दशैकादशपंचदक्षाष्टादशैकोनविंशतिविंशतिसंख्याके सति एतेऽका दशदशयोगसंज्ञा भवंति शिष्टानां दशानामंकानामभिहितत्वाद्द-

उपग्रहर्क्षे कुरुबाह्लिकेषु कलिंगवंगेषु च पातितं भम् ॥ सौराष्ट्रशाल्वेषु च लत्तितं भं त्यजेत्तु विद्धं किल सर्वदेशे ॥ ६९ ॥ शशांकसूर्यर्क्षयुतेऽर्भशेषे खं भूयुगांगानि दशेशतिथ्यः ॥ नागेंदवोऽकेंदुमिता नखाश्चेद्भवंति चैते दशयोगसंज्ञाः ॥ ७० ॥ वाताभ्राग्निमहीपचोरमरणं रुग्वज्रवादाः क्षतिर्योगांके दलिते समे मनुयुतेऽथौजे तु सैकेऽर्धिते ॥ भंदास्रादथ संमितास्तु मनुभी रेखाः क्रमात्संलिखेद्वेधोऽस्मिन् ग्रहचंद्रयोर्न शुभदः स्यादेकरेखास्थयोः ॥ ७१ ॥

शयोग इत्यन्वर्था संज्ञा ॥ ७० ॥ अथ दशयोगफलं तदपवादं च शार्दूलविक्रीडितेनाह--वाताभ्रेति ॥ शून्ये शेषे वातदोषः स्यात् एकशेषेऽभ्राच्चतुःशेषेऽग्नेःषट्शेषे महीपात् दशशेषे चोरात् एकादशसु मरणम् पंचदशसु रुक् अष्टादशसु वज्रम् एकोनविंशेषु वादः कलिः झकटक इत्यर्थः । विंशतिशेषे क्षतिः द्रव्यनाशः । अथापवादः । योगांक इति । खं भूयुगादिरूपे योगांके समे युग्मसंख्याके सति दलिते अर्धीकृते मनुभिश्चतुर्दशभिर्युक्ते योऽकः स्यात् तद्दास्रादश्विनीतो भं नक्षत्रं स्यात् । अथौजे तु सैकेऽर्धिते योगांके ओजे विषमे सैके अर्धिते अश्विनीतः भं नक्षत्रं स्यात् । यथा समांकाः दश १०

अर्धिताः ५ मनु १४ युताः १९ मूलं नक्षत्रं जातम् । ओजांके यथा विषमांके १५ योगः सैकः १६ अर्धितः ८ पुष्यनक्षत्रं जातम् । अथानंतरं मुनिभिः संमिताश्चतुर्दशरेखास्तिर्यक् क्रमात्संलिखेत्ततः। अनेन प्रकारेण यन्नक्षत्रमागतं तत आरभ्य साभिजिन्नक्षत्रवृंदं अस्मिंश्चक्रे लेख्यं। तन्नक्षत्रे ग्रहाः स्थाप्याः। दिननक्षत्रे चंद्रः स्थाप्यः। तत एकरेखास्थयोः ग्रहचंद्रयोः परस्परावलोकनरूपो वेधो न शुभदः । उक्तं च ज्योतिःसागरे । "तिथ्यंगवेदैक-दिगूनविंशशून्यं भवाष्टादशविंशसंख्याः। इष्टोडुना सूर्ययुतोडुना च योगादमी चेद्दशयोगदोषाः ॥ मरुन्मेघाग्निभूपालचौरमृत्युरुजोऽशनिः । कलिर्हा-निर्दश दोषास्त्याज्याः स्युः सर्वथा बुधैः ॥ योगांके विषमे सैके समे सवसुलोचने । दलीकृतेऽश्विनी पूर्वं दशयोगमुदाहृतम् ॥ दशयोगे महाचक्रे

लग्नेनाढ्या याततिथ्योंऽकतष्टाः शेषे नागद्व्यब्धितर्कैंदुसंख्ये ॥ रोगो वह्नी राजचौरौ च मृत्युर्बाणश्चायं दाक्षिणात्यप्रसिद्धः॥७२॥

प्रमादाद्यदि विध्यते। क्रूरैः सौम्यग्रहैर्वापि दंपत्योरेकनाशनम्" इति । दशयोगापवादांतरमाह भरद्वाजः । "गुरौ लग्नाधिपे शुक्रे सवीर्ये लग्नकेंद्रगे । दश दोषा विनश्यंति यथाग्नौ तूलराशयः॥"व्यासः । "गुरुणा भृगुणा वापि संयुतं दृष्टमेव च । दशयोगसमायुक्तमपि लग्नं शुभावहम्"॥७१॥ अथ पंचका-ख्यं बाणदोषं शालिन्याह—लग्नेनेति ॥ शुक्लपक्षादिकास्तिथयो वर्तमानलग्नेनाढ्याः युक्ताः अंकैर्नवभिस्तष्टाः शेषे नागसंख्ये अष्टसंख्ये रोगाख्यो बाणः। एवं द्विसंख्ये शेषे वह्न्याख्यः चतुःसंख्ये राजाख्यः षट्संख्ये चौराख्यः एकसंख्ये मृत्युसंज्ञो बाणः। एते बाणाः दाक्षिणात्येषु महाराष्ट्रेषु प्रसिद्धाः॥७२॥

अथ व्यारूमतेन बाणं सापवादं मालिन्याह–रसगुणेति ॥ रसगुणशशिनागाब्धिभिराढ्या चासौ संक्रांतियातांशकमितिश्चेति कर्मधारयः। सूर्यभुक्तांशानां मितिः संख्या पंचधा स्थाप्या। कलादिकमुपेक्ष्यं।सा क्रमेण षट्त्र्येकाष्टचतुर्भिराढ्या संयोज्यांकैर्नवभिस्तष्टा सती यदा पंचशेषा यस्मिन् स्थले पंच शिष्यंते तत्र क्रमेण रुगादिबाणो ज्ञेयः। यथा आदौ पंचशेषे रोगबाणः। द्वितीये पंचशेषेऽग्निबाणः। तृतीये राजबाणः।चतुर्थे चौरबाणः।पंचमे मृत्युबाणः।तस्मादयं भवतीत्यर्थः। अयं बाणः शल्यसहितः तेन स्वल्पदोषः। तदपवादभूतः सशल्यो बाण उच्यते। नवेति। यानि प्रागागतानि शेषाणि तेषामैक्ये नवहृते पश्चाच्छरशेषे सति सशल्यः शल्यसहितो बाणः स्यात्। पंचव्यतिरिक्तशेषे शल्यरहितो दुष्ट इत्यर्थः। अन्यैस्तु। "तिथि-

रसगुणशशिनागाब्ध्याढ्यसंक्रांतियातांशकमितिरथतष्टांकैर्यदा पंच शेषाः॥ रुगनलनृपचोरा मृत्युसंज्ञश्च बाणोनवहृतशरशेषे शेषकैक्ये सशल्यः॥ ७३॥ रात्रौ चोररुजौ दिवा नरपतिर्वह्निः सदासंध्ययोर्मृत्युश्चाथ शनौ नृपो विदि मृतिर्भौमेऽग्निचोरौ रवौ॥ रोगोऽथव्रतगेहगोपनृपसेवायानपाणिग्रहेवर्ज्याश्च क्रमतो बुधै रुगनलक्ष्मापालचोरा मृतिः॥ ७४॥

वारभलग्नांको रसाग्न्यब्जाष्टवेदयुक्। नंदाप्तपंचशेषे रुग्वह्निराट्चोरमृत्युकृत्" इति॥७३॥अथ समयभेदेन वारभेदेन कर्मभेदेन च त्रिविधं बाणपरिहारं शार्दूलविक्रीडितेनाह–रात्रौ चोरेति॥ चोररुजौ बाणौ रात्रौ त्याज्यौ। दिवा नरपतिः राजबाणस्त्याज्यः। वह्निबाणः सदा दिवा रात्रौ त्याज्यः। संध्ययोः सायंप्रातःसंध्ययोर्मृत्युबाणस्त्याज्यः। ज्योतिःप्रकाशे। "रोगं चौरं त्यजेद्रात्रौ दिवा राजन्यपंचकम्। संध्ययोर्मृत्युदं त्याज्यं सर्वदा वह्निपंचकम्" इति।अथ वारभेदेन परिहारः।अथेति। शनिवारे नृपबाणः।विदि बुधवारे मृतिबाणः। भौमेऽग्निचोरौ बाणौ।रवौ रोगबाणस्त्याज्यः। उक्तं च।

" रवौ रोगं कुजे वह्निं शनौ च नृपपंचकम्। वर्ज्यं पुनः कुजे चौरं बुधवारे च मृत्युदम्॥" अथ कार्यभेदेन परिहारः। अथेति। क्रमत एषु शुभकर्मसु एते बाणा वर्ज्याः। यथा व्रते यज्ञोपविते रुक् गृहस्याच्छादनेऽग्निः नृपसेवायां राजबाणः याने चौरः पाणिग्रहे मृतिबाणो वर्ज्यः। उक्तं च। "नृपाख्यं नृपसेवायां गृहगोपेऽग्निपंचकम्। याने चौरं व्रते रोगं त्यजेन्मृत्युं करग्रहे" इति॥ ७४॥ अथ ग्रहदृष्टिमुपजातिकयाह—त्र्याशमिति॥ ये खेटाः यस्मिन् स्थाने स्थिताः तस्मात्कथ्यमानानि स्थानानि चरणाभिवृद्ध्या पश्यंति। तद्यथा। त्र्याशं तृतीयं दशमं च एकचरणदृष्ट्या पश्यंति। अनेन तत्तद्ग्रहोद्भवफलं चरणाभिवृद्ध्यैव भवतीति सूचितम्। मंदइति। मंदः शनैश्चरः स्वस्थानात् त्र्याशं संपूर्णदृक् चतुश्चरणदृष्टिः। एवं गुरुस्त्रिकोणं पूर्णदृक्। भूमिसुतश्चतुरस्रं पूर्णदृक्। परेऽर्कंचं

त्र्याशं त्रिकोणं चतुरस्रमस्तं पश्यंति खेटाश्चरणाभिवृद्ध्या॥ मंदो गुरुर्भूमिसुतः परे च क्रमेण संपूर्णदृशो भवंति ॥ ७५ ॥ यदा लग्नांशेशो लवमथ तनुं पश्यति युतो भवेद्वाक्यं वोढुः शुभफलमनल्पं रचयति॥ लवद्यूनस्वामी लवमदनभं लग्नमदनं प्रपश्येद्वा वध्वाः शुभमितरथा ज्ञेयमशुभम् ॥ ७६ ॥

द्रबुधशुक्राःसप्तमं पूर्णदृशः॥ ७५॥ अथोदयास्तशुद्धिं शिखरिणीभुजंगप्रयाताभ्यामाह—यदा लग्नांशेश इति। लवेशो लवमिति॥ लग्नेशः लग्नस्वामी अंशेशो लग्ननवांशस्वामी लवं नवांशं पश्यति। वाऽथवा नवांशेन सह युतो भवेत्तदा वोढुर्वरस्यानल्पं शुभफलं रचयति। यथा। मेषलग्ने मिथुनांशस्तदीशो बुधस्तुलायां मिथुनं पश्यति तत्र तिष्ठति वा। अयमुदयशुद्धेः प्रथमप्रकारः। तदभावे तु लग्नांशेशस्तनुं लग्नं पश्यति लग्नेन सह युतो भवेत्तदापि वोढुः शुभफलमनल्पं स्यात्। यथा। मेषलग्नेएव मिथुननवांशस्वामी बुधो मकरे नवांशं न पश्यति किंतु लग्नं पश्यति अथवा मेषएव तिष्ठति। अयमुदयशुद्धेर्द्वितीयः प्रकारः। लवद्यूनस्वामी लवान्नवांशात् द्यूनं सप्तमनवांशस्तत्स्वामी लवमदनभं लवान्मदनभं सप्तमनवांशं पश्यति तेन सह युतो वा भवेत्। तद

वध्वाः अनल्पं बहु शुभं रचयति। यथा मिथुननवांशात् सप्तमो धनुरंशस्तदीशो गुरुर्मेषे धनुः पश्यति तत्र तिष्ठति वा। अयमस्तशुद्धेः प्रथमप्रकारः। तदलाभे तु लवद्यूनस्वामी लग्नान्मदनं सप्तमं भवनं पश्यति युतो वा सप्तमभवनेन तदा वध्वाः शुभम्। यथा गुरुः कर्के स्वनवांशं न पश्यति किंतु सप्तमभवनं तुलां पश्यति अथवा तुलायामेवास्ति तदा वध्वाः शुभम्। अयमस्तशुद्धेर्द्वितीयः प्रकारः। इतरथेति। यदा लग्नांशेशो लवं तनुं वा न पश्यति तत्र युतो वा ना स्यात्तदा वरस्याशुभम्। एवं लवद्यूनस्वामी नवांशं सप्तमं वा न पश्यति तत्र युतो वा न स्यात् तदा कन्याया अशुभम्। काश्यपः। "स्वस्वेशेनोदयास्तांशौ वीक्षितौ वाथ संयुतौ। लग्नं वास्तगृहं तत्तदंशेशेनेक्षितं युतम्" इति ॥ ७६ ॥ लवेश इति। नवांशस्वामी नवांशं प्रपश्येत् लग्नस्वामी लग्नं प्रपश्येत्तदा

लवेशो लवं लग्नपो लग्नगेहं प्रपश्येन्मिथो वा शुभं स्याद्वरस्य॥ लवद्यूनपोंऽशद्युनं लग्नपोऽस्तं मिथो वेक्षते स्याच्छुभं कन्यकायाः॥७७॥
लवपतिशुभमित्रं वीक्षतेंऽशं तनुं वा परिणयनकरस्य स्याच्छुभं शास्त्रदृष्टम्॥ मदनलवपमित्रं सौम्यमंशं द्युनं वा तनुमदनगृहं चेद्वीक्षते शर्म वध्वाः ॥ ७८ ॥

वरस्य शुभम्। एवं लवद्यूनपो नवांशात्सप्तमनवांशस्वामी अंशद्यूनं अंशसप्तमराशिं पश्येत् लग्नपो लग्नस्वामी अस्तं लग्नात्सप्तमभवनं पश्येत् तदा कन्यायाः शुभं स्यात्। वा मिथः अंशसप्तमाधीशो लग्नसप्तममीक्षते लग्नात्सप्तमाधीशश्चांशसप्तममीक्षते तदापि कन्यायाः शुभं स्यात्। अत्राप्यन्यथात्वे दंपत्योरशुभमित्यर्थः। नारदः। "लग्ननवांशकौ स्वस्वपतिना वीक्षितौ युतौ। न चेद्वान्योन्यपतिना शुभमित्रेण वा तथा॥ वरस्य मृत्युः स्यात्ताभ्यां सप्तसप्तोदयांशकौ। एवं तौ वीक्षितयुतौ मृत्युर्वध्वाः करग्रहे" इति ॥७७॥ अथ पूर्वोक्तप्रकारेणोदयास्तशुद्धेरभावे तृतीयः प्रकारो मालिनीछंदसोच्यते- लवपतीति॥ शुभं च तन्मित्रं चेति कर्मधारयः। लवपतेर्लग्ननवांशेशस्य शुभग्रहः चंद्रबुधगुरुशुक्राणामन्यतमश्चेन्मित्रं स्यात्स चेदंशं नवांशं तनुं वा वीक्षते

तदा परिणयनकरस्य वरस्य शास्त्रदृष्टं पुत्रादिप्राप्तिरूपं शुभं फलंस्यात् । एवं मदनलवपस्यास्तांशेशस्य मित्रं सौम्यं तच्चांशयूनं अंशाल्लग्नवांशात् यूनं सप्तमनवांशं चेद्वीक्षते अथवा तनुमदनगृहं लग्नात्सप्तमभवनं चेद्वीक्षते तदा वध्वाः शर्म कल्याणं स्यात् । यद्युभयत्रापि नवांशस्वामिनो मित्रं पापग्रहश्चेत्तस्य दृष्टिःशुभैवेति फलितोऽर्थः । वराहः । "शुद्धास्त्विह स्यान्न यदोदयांशो लग्नेन वास्तांश उपैति शुद्धिम् । तदा सुहृत्सौम्यनिरीक्षितो यः शुभाय स स्यात्प्रवदंति संतः" इति । केचिद्विवाहे वज्रयोगं निषिद्धमाहुः । तल्लक्षणम् ॥ "तिथिवारं च नक्षत्रं नवभिश्च समन्वितम् । सप्तभिस्तु हरेद्भागं शेषांके फलमादिशेत् ॥ त्रिशेषे तु जलं विंद्यात्पंचशेषे प्रभंजनः। सप्तशेषे वज्रपातो ज्ञेयं वज्रस्य लक्षणम्" इति ॥ ७८ ॥ अथार्कसंक्रमणदोषं

विषुवायनेषु परपूर्वमध्यमान्दिवसांस्त्यजेदितरसंक्रमेषु हि।।घटिकास्तु षोडश शुभक्रियाविधौ परतोऽपि पूर्वमपि संत्यजेद्बुधः ।।७९।।
देवव्यंकर्तवोऽष्टाष्टौ नाड्योंऽकाः खनृपाः क्रमात् ॥ वर्ज्याः संक्रमणेऽर्कादेः प्रायोर्कस्यातिनिंदिताः ॥ ८० ॥

मंजुभाषिण्याह–विषुवायनेष्विति।।विषुवं तुलामेषसंक्रांती चतुर्षु संक्रांतिषु परपूर्वमध्यमान् गतागामिवर्तमानान् दिवसान् बुधः शुभक्रियाविधौ विवाहादौ त्यजेत् । इतरसंक्रांतिषु संक्रमणकालात् परतोऽग्रे पूर्वं प्रागपि षोडश घटिका मिलित्वा द्वात्रिंशद्घटिकास्त्यजेत् । गुरुः । "अयने विषुवे पूर्वं परं मध्यंदिनं त्यजेत् । अन्यसंक्रमणे पूर्वाः पराः षोडश नाडिकाः" इति ॥ ७९ ॥ अथ प्रसंगात्सकलग्रहाणां संक्रांतिघटीरनुष्टुभाह–देवेति ॥ यथाक्रमेण सूर्यादेः संक्रमणे एता घटिका वर्ज्याः । यथा रवेःप्राक्पश्चात्त्रयस्त्रिंशद्घटिकास्त्याज्याः चंद्रस्य द्वे भौमस्य नव बुधस्य षट् गुरोरष्टाष्टौ

अष्टाशीतिः शुक्रस्यांका नव शनेः खनृपाः षष्ट्यधिकशतमिति ॥ ८० ॥ अथ पंग्वंधबधिराख्यान् लग्नदोषानुपजातिकयाह—घस्र इति॥ घस्रे दिवसे तुलावृश्चिकौ बधिरसंज्ञकौ रात्रौ मकरधनुषौ बाधिरसंज्ञौ। शेषं स्पष्टम्। वसिष्ठः। "तुला च वृश्चिकश्चैव दिवसे बधिरौ तथा। धनुश्च मकरश्चैव बधिरौ निशि कीर्तितौ॥ मेषो वृषो मृगेंद्रश्च दिवसांधाः प्रकीर्तिताः। नृयुक्कर्कटकन्याश्च रात्रावंधाः प्रकीर्तिताः॥ कुंभमीनौ च पंगू द्वौ दिवा रात्रौ यथाक्रमम्" इति। अनेन तस्मिन्कालेऽधादिलग्नानि वर्ज्यानीत्यर्थः॥ ८१ ॥ अथ केचिन्मतमाह—बधिरा धन्वीति॥ स्पष्टार्थम्॥ ८२॥ अथैषां प्रयोजनं सापवादं प्रहर्षिण्याह—दारिद्र्यमिति॥

घस्रे तुलाली बधिरौ मृगाश्वौ रात्रौ च सिंहाजवृषा दिवांधाः ॥ कन्यानृयुक्कर्कटका निशांधा दिने घटोंऽत्यो निशि पंगुसंज्ञः॥८१॥ बधिरा धन्वितुलालयोऽपराह्णे मिथुनं कर्कटकोंऽगना निशांधाः॥ दिवसांधा हरिगोक्रियास्तु कुब्जा मृगकुंभांतिमभानि संध्ययोर्हि ८२ दारिद्र्यं बधिरतनौ दिवांधलग्ने वैधव्यं शिशुमरणं निशांधलग्ने ॥ पंग्वंगे निखिलधनानि नाशमीयुःसर्वत्राधिपगुरुदृष्टिभिर्न दोषः ॥ ८३ ॥ कार्मुकतौलिककन्यायुग्मलवे झषगे वा ॥ यर्हि भवेदुपयामस्तर्हि सती खलु कन्या॥ ८४ ॥ अंत्यनवांशे न च परिणेया काचन वर्गोत्तममिह हित्वा ॥ नो चरलग्ने चरलवयोगं तौलिमृगस्थे शशभृति कुर्यात् ॥ ८५॥

पंग्वंगे पंगुलग्ने। अन्यत्स्पष्टम् ॥८३॥ अथ विहितनवांशांश्चित्रपदाछंदसाह—कार्मुकेति॥ युग्मं मिथुनं एषां नवांशाः झषगे वा मीननवांशे विकल्पेन वाशब्द एकीयमतसूचनार्थः। एष्वंशेषु यर्हि उपयामो विवाहो भवेत्तर्हि कन्या सती पतिव्रता भवेत्॥ ८४ ॥ अथ विहितनवांशे कचिन्निषेधं श्रीछंदसाह—अंत्यनवांश इति ॥ विहितनवांशेष्वपि यथा मेषलग्ने धनुर्नवमांशोंऽतिम इत्येवं विधे विषये काचन कन्या न परिणेया न विवाह्या परंतु वर्गो-

त्तममंतिमनवांशं हित्वा तत्र विवाह उचित एव । यथा मिथुनलग्ने मिथुननवांशे। "अंत्यांशका अपि श्रेष्ठा यदि वर्गोत्तमाह्वयाः" इति कश्यपोक्तेः। नो चरलग्न इति । तौलिमृगस्थे तुलामकरस्थे चंद्रे चरलग्ने विहितचरलवयोगं नो कुर्यात् । यथा मेषलग्ने तुलांश इति॥ ८५॥ अथ लग्नभंगमुपजात्याह—व्यये शनिरिति ॥ द्वादशे शनिर्नो शस्तः । खे दशमेऽवनिजो भौमो न शस्तः । तृतीये शुक्रो न शस्तः । लग्ने चंद्रखलाः चंद्रः पापग्रहाश्च न शस्ताः । लग्नेट्लग्नस्वामी कविः शुक्रो ग्लौश्चंद्रश्च रिपौ षष्ठे न शस्ताः । ग्लौश्चंद्रः लग्नेट् लग्नस्वामी शुभा बुधगुरुशुक्रा आरो भौमश्चै एते मृतावष्टमे

व्यये शनिः खेऽवनिजस्तृतीये भृगुस्तनौ चंद्रखला न शस्ताः॥लग्नेट् कविर्ग्लौश्च रिपौ मृतौ ग्लौर्लग्नेट्शुभाराश्च मंदे च सर्वे॥८६॥
त्र्यायाष्टषट्सु रविकेतुतमोऽर्कपुत्रास्त्र्यायारिगः क्षितिसुतोद्विगुणायगोऽब्जः॥ सप्तव्ययाष्टरहितौ ज्ञगुरू सितोऽष्टत्रिद्यूनषड्व्ययगृहान्परिहृत्य शस्तः॥ ८७॥ पापौ कर्तरिकारकौ रिपुगृहे नीचास्तगौ कर्तरी दोषो नैव सितेऽरिनीचगृहगे तत्षष्ठदोषोऽपि न ॥
भौमेऽस्ते रिपुनीचगे नहि भवेद्भौमोऽष्टमो दोषकृन्नीचे नीचनवांशके शशिनि रिःफाष्टारिदोषोऽपि न ॥ ८८ ॥

न शस्ताः । मंदे सप्तमे सर्वे ग्रहा न शस्ताः ॥ ८६ ॥ अथ रेखाप्रदान्वसंततिलकयाह—त्र्यायेति ॥ स्पष्टार्थम् ॥ ८७ ॥ कर्तर्यादिमहादोषाणामपवादं शार्दूलविक्रीडितेनाह—पापौ कर्तरिकारकाविति॥कर्तरिकारकौ क्रूरौ ग्रहौ रिपुगृहे शत्रुगृहे स्थितौ नीचे नीचराशिगौ अस्तगौ अस्तं गतौ वा तदा कर्तरीदोषो नैव स्यात् । कश्यपः । "पापयोः कर्तरीकर्त्रोः शत्रुनीचगृहस्थयोः । यदा चास्तगयोर्वापि कर्तरी नैव दोषदा" इति।अथ सिते शुक्रे अरिनीचगृहगे शत्रुगृहगे स्वनीच गृहगे वा सति तत्षष्ठदोषोऽपि न स्यात् । कश्यपः । " नीचराशिगते शुक्रे शत्रुक्षेत्रगतेऽपि वा । भृगुषट्कस्थितो दोषो नास्ति तत्र

१ 'नीचे' इत्यपि पाठः ।

न संशयः" इति। भौमेऽस्ते अस्तंगते रिपुनीचगते शत्रुगृहे नीचगृहे वाऽष्टमो भौमो दोषकृन्न स्यात्। कश्यपः। "अस्तगे नीचगे भौमे शत्रुक्षेत्रगतेऽपि वा। कुजाष्टमोद्भवो दोषो न किंचिदपि विद्यते॥" अथ शशिनि चंद्रे नीचे नीचनवांशके वा सति द्वादशाष्टमषष्ठस्थानस्थितचंद्रदोषोऽपि न स्यात्। "नीचराशिगते चंद्रे नीचांशकतेऽपि वा। चंद्रे षष्ठाष्टरिःफस्थे दोषो नास्ति न संशयः" इति कश्यपोक्तेः॥८८॥ अथाब्ददोषाद्यनेकदोषापवादं वसंततिलकयाह—अब्दायनेति॥ विद्गुरुसितेषु केंद्रकोणे सप्तमस्थानरहितेषु सत्सु एते दोषा नश्यंति। कश्यपः। "अब्दायनर्तुमासोत्थाः पक्षतिथ्यृक्षसंभवाः। ते सर्वे नाशमायांति केंद्रसंस्थे शुभग्रहे॥ काणांधबधिरोद्भूता दग्धलग्नतिथेर्भवाः। ते दोषा नाशमायांति केंद्रसंस्थे शुभग्रहे॥ अकालजाश्च नीहारविद्युत्पांस्वभ्र-

अब्दायनर्तुतिथिमासभपक्षदग्धतिथ्यंधकाणबधिरांगमुखाश्च दोषाः॥ नश्यंति विद्गुरुसितेष्विह केंद्रकोणे तद्वच्च पापविधुयुक्तनवांशदोषः॥८९
केंद्रे कोणे जीव आये रवौ वा लग्ने चंद्रे वापि वर्गोत्तमे वा॥ सर्वे दोषा नाशमायांति चंद्रे लाभे तद्वद्दुर्मुहूर्तांशदोषाः॥९०॥

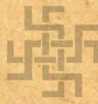
संभवाः। परिवेषप्रतीसूर्यचक्रचापध्वजादयः। दोषप्रदा मंगलेषु कालजाश्चेन्न दोषदाः[1]। गुरुरेकोऽपि केंद्रस्थः शुक्रो वा यदि वा बुधः॥ हरेः स्मृतिर्यथा हंति तद्वद्दोषांस्त्रिकोणगः। लत्तोपग्रहचंडीशचंद्रजामित्रसंभवान्॥ तत्केंद्रगो गुरुर्हंति सुपर्णः पन्नगानिव।" तद्वच्चेति। तथा यदि पापाः क्रूराः विधुश्चंद्रस्तैर्युक्तो यो नवांशस्तद्दोषोऽपि नश्यति। उक्तं च। "सक्रूरराशेरशुभो नवांशः प्रोक्तः सपापोऽपि विलग्नसंस्थः। त्रिकोणकेंद्रेषु गुरुः सितो वा यदा तदाऽसावशुभोऽपि शस्तः" इति॥८९॥ अथान्यान्परिहारान् शालिन्याह—केंद्रे कोण इति॥ केंद्रे सप्तमरहिते १, ४, १० कोणे नवपंचमे वा

१ न कालजानित्यपि पाठः। २ चंद्र इत्यपि पाठः।

तत्र गुरौ सति सर्वे दोषा नाशमायांति । कश्यपः । "काव्ये गुरौ वा सौम्ये वा यदा केंद्रत्रिकोणगे । नाशं यांत्यखिला दोषा पापानीव हरिस्मृतेः ॥"
अथवा । आये एकादशे रवौ सति सर्वे दोषा नाशमायांति । वा लग्ने चंद्रे वा वर्गोत्तमे राशिनवांशयुक्ते सति । यथा मिथुने मिथुनो नवांशस्तदापि दोषनाशः । द्वितीयवाशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् । चंद्रो लग्नादुपचये सर्वदोषविनाशकः । उक्तं च । " यत्रैकादशगः सूर्यो दोषा नाशं ययुस्तदा। स्मरणादेव रुद्रस्य पापं जन्मशतोद्भवम् ॥ वर्गोत्तमगते लग्ने सर्वे दोषा लयं ययुः । चंद्रो वाप्यथवा येऽपि ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ " चंद्रेति । एकादशे चंद्रे सति दुर्मुहूर्तांशदोषाः।दुर्मुहूर्ता रवावर्यमेत्यादयः।अंशदोषाः पापग्रहनवांशाख्याः। ते सर्वे तद्वन्नाशमायांति । कश्यपः । " मुहूर्तलग्नषड्वर्गकुनवांशग्र-

त्रिकोणे केंद्रे वा मदनरहिते दोषशतकं हरेत्सौम्यः शुक्रो द्विगुणमपि लक्षं सुरगुरुः ॥ भवेदाये केंद्रेऽगप उत लवेशो यदि तदा
समूहं दोषाणां दहन इव तूलं शमयति॥९१॥द्वौ द्वौ ज्ञभृग्वोः पंचेंदौ रवौ सार्धत्रयो गुरौ॥रामा मंदागुकेत्वारे सार्धैकैकं विशोपकाः९२

होद्भवाः । ये दोषास्तान्निहंत्येव यत्रैकादशगः शशी ॥ " ज्योतिर्निबंधे । "नक्षत्रदोषं कुनवांशदोषं गंडांतदोषं च मुहूर्तदोषम् । विरुद्धपंचांगविरुद्धदोषं निशाकरो लाभगतो निहंति " ॥ ९० ॥ अथ सामान्यतो दोषसमूहपरिहारं शिखरिण्याह—त्रिकोण इति ॥ त्रिकोणे सप्तमरहिते केंद्रे वा यदि सौम्यो बुधस्तिष्ठेत्तदा दोषशतकं हरेत्।उक्तस्थानस्थितः शुक्रोऽपि द्विगुणं दोषशतकं दोषद्विशतिं हरेत्।तथोक्तस्थानस्थितो गुरुरपि लक्षदोषान्हरेत्।भवेदिति।अंगपो लग्नस्वामी। उत वार्थे।लवेशो लग्नगतनवांशनाथो वा आये केंद्रे यदि भवेत्तदा दोषाणां समूहं नाशयति । यथा दहनोऽग्निस्तूलं कार्पासमिव । "लग्नेट् लग्नांशनाथो वा आयगः केंद्रगोऽपि वा । राशिं निहंति दोषाणामिंधनानीव पावकः" इति ॥ ९१ ॥ अथ लग्नविंशोपकाननुष्टुभाह—

द्वाविति ॥ ज्ञभृग्वो रेखाप्रदयोः सतोर्द्वौ द्वौ विंशोपकौ एवंविधे चंद्रे पंच सूर्ये सार्धास्त्रयः ३, ३० गुरौ रामास्त्रयः मंदः शनिः अगू राहुः केतुः आरो भौमः एषु प्रत्येकं सार्धमेकैकम् १, ३० विंशोपकाः ज्ञेयाः ॥ ९२ ॥ ग्रहवशेन श्वशुरादिविभागं सप्रयोजनमुपजात्याह--श्वश्रूरिति ॥ सितः कन्यायाः श्वश्रूः सूर्यः श्वशुरः तनुर्लग्नं तनुः शरीरं स्यात् । जामित्रपः सप्तमाधीशो दयितो भर्ता मनः चंद्रः एतेषां शुक्रादीनां बलं विचार्य तांत्रिकः सिद्धांतवेत्ता विवाहतो विवाहानंतरं श्वशुरादीनां सुखं स्यादिति प्रवदेत् । कैश्चिद्विशेषांतरमप्युक्तम् । "सूर्यात्पतिः स्त्री च विधो स्तथाराद्वित्तं सुतो ज्ञाच्च सुखं गुरोश्च । धर्मः सितादर्कसुताच्च वेश्म ब्रूयात्समुद्वाहविधौ स्वयुक्त्या" इति ॥ ९३ ॥ अथ संकीर्णजातीनां विशेषं मत्तमयूरच्छंदसाह--

श्वश्रूः सितोऽर्कः श्वशुरस्तनुस्तनुर्जामित्रपः स्याद्दयितो मनःशशी॥एतद्बलं संप्रतिभाव्य तांत्रिकस्तेषां सुखं संप्रवदेद्विवाहतः॥९३॥
कृष्णे पक्षे सौरिकुजार्केऽपि च वारे वर्ज्ये नक्षत्रे यदि वा स्यात्करपीडा ॥ संकीर्णानां तर्हि सुतायुर्धनलाभप्रीतिप्राप्त्यै सा भवतीह स्थितिरेषा ॥ ९४ ॥ गांधर्वादिविवाहेऽर्काद्भेद ४ नेत्र२गुणें ३ दवः॥१॥कु१ युगां४ गा६ भि२ भू१ रामा३ स्त्रिपद्यामशुभाःशुभाः॥९५॥

कृष्णे पक्ष इति ॥ कृष्णे पक्षे शनिभौमार्कवारे विवाहोक्तनक्षत्रभिन्ननक्षत्रेषु।चकाराद्दुष्टयोगेष्वपि संकीर्णानामनुलोमप्रतिलोमजानामपि यदि करपीडा विवाहः स्यात् तर्हि सा करपीडा सुतायुर्धनलाभप्रीतिप्राप्त्यै भवति।एषा स्थितिराचारोस्ति । वा ग्रहणात् तदभावेप्रागुक्तदिनेऽपि विवाहः कार्य इति॥९४॥ अथ गांधर्वादिविवाहे विशेषमनुष्टुभाह--गांधर्वादीति॥प्राजापत्यब्राह्मदैवार्षसंज्ञा विवाहा उक्तकाले एवकार्याः । गांधर्वासुरराक्षसपैशाचाख्याः सर्वकाले कार्याः।श्रीपतिः।"प्राजापत्यब्राह्मदैवार्षसंज्ञाःकालेषूक्तेष्वेव कार्याविवाहाः।गांधर्वाख्यश्चासुरो राक्षसश्चपैशाचो वा सर्वकालं विधेयः"इति।तत्र केचिदर्कात्सू

र्यनक्षत्रात् वेदनेत्रादिषु क्रमेण सदसत्स्यात् । अयमर्थः । सूर्याक्रांतनक्षत्रमारभ्य चत्वार्यशुभानि ततो द्वे शुभे ततस्त्रीण्यशुभानीति क्रमेण त्रिपद्यां त्रयाणां पदानां समाहारस्त्रिपदी तस्यां ब्रह्मविष्णुरुद्रपदाभिधचक्रत्रये इत्यर्थः।एकस्मिन्नपि पदे यदशुभं तदशुभमेव।पदत्रये यच्छुभं तच्छुभमिति कृत्वा अशुभशुभानि क्रमेण पठितानि ।एवं पदत्रयाणां मुख्यार्थकथनात् पृथक्कथनानुपयोगः । तथा च पदत्रयमुक्तं भूपालवल्लभे । "एवं पदत्रये शुद्धं नक्षत्रं दापयेत्सुधीः । गांधर्वासुरपैशाचराक्षसेषु विचिंतयेत्" इति ॥ ९५ ॥ अथ विवाहात्प्राक्कर्तव्यानामावश्यककृत्यानां दिनशुद्धिं पृथ्वीछंदसाह—विधोर्बलमिति ॥ अत्र चंद्रबलमावश्यकत्वेन विचार्यम् । वारकं मंगलकलशः । गृहभूषणं चित्रलेखनादि।अंगणविभूषणं संमार्जनगोमयाद्यालेपः ।

विधोर्बलमवेक्ष्य वा दलनकंडनं वारकं गृहांगणविभूषणान्यथ च वेदिकामंडपान् ॥
विवाहविहितोडुभिर्विरचयेत्तथोद्वाहतो न पूर्वमिदमाचरेत्त्रिनवषण्मिते ऽवासरे ॥ ९६ ॥

अथ च वेदिका चत्वरं वधूवरोपवेशनार्थं स्थलविशेषः । मंडपो गृहाच्छादनं कटादिना वितानादिना वा । बहुवचनात्कटाहाद्यारोपणहरिद्राचंदनकांजिकाधारणादिसकलशुभारंभान् उद्वाहतः पूर्वं विवाहोक्तैरुडुभिर्नक्षत्रैः पंचांगशुद्धिसहिते दिने रचयेत् । उपलक्षणत्वात्तत्तन्नक्षत्रैरुपनयनादावपि पूर्वं शुभकर्मप्रारंभान्विरचयेत्।तथा इदं कार्यजातं त्रिनवषण्मिते दिने पूर्वं न आचरेत् ।"चित्रा विशाखा शततारकाश्विनी ज्येष्ठाभरण्यौ शिवभाचतुष्टयम् । हित्वा प्रशस्तं फलतैलवेदिकाप्रदानकं कंडनमंडनादिकम्" इति दैवज्ञमनोहरोक्तेः ।तत्रैव । "मूलेंदुरुद्रश्रवणार्कपौष्णविश्वेशचित्रानलरेवतीषु । संस्थापनं कांजि-

ककुंडिकाया वारे रवेर्भूमिसुतस्य शस्तम्" इति ॥ ९६ ॥ अथ वेदीलक्षणं मंडपोद्वासने दिननियमं च शालिन्याह--हस्तोच्छ्रायेति ॥ स्पष्टार्थः । नारदः । "हस्तोच्छ्रिता चतुर्हस्तैश्चतुरस्रासमंततः । स्तंभैश्चतुर्भिः सुश्लक्ष्णैर्वामभागे स्वसद्मनः ॥ मंडपोद्वासनं कार्यं समे तु[1] दिवसे बुधैः । षष्ठं तु विषमं नेष्टं मुक्त्वा पंचमसप्तमौ" इति ॥ ९७ ॥ कैश्चित्तैलादिलापने संख्यानियम उक्तस्तमाह—मेषादिराशिजेति ॥ स्पष्टम् । देशविशेषे औडीछादौ प्रसिद्धम् ॥ ९८ ॥ अथ प्राप्तशिष्टसंमतं मंडपादौ स्तंभवेशनमिंद्रवज्रयाह—सूर्येति ॥ कन्यातुलासिंहगतेऽर्के शैवे ईशानकोणे विवाहादौ स्तंभः स्थाप्यः । वृश्चि-

हस्तोच्छ्राया वेदहस्तैः समंतात्तुल्या वेदी सद्मतो वामभागे ॥ युग्मे घस्रे षष्ठहीने च पंचसप्ताहे स्यान्मंडपोद्वासनं सत् ॥ ९७ ॥
मेषादिराशिजवधूवरयोर्बटोश्च तैलादिलापनविधौ कथितात्र संख्या ॥ शैलादिशः शरदिगक्षनगाद्रिबाणबाणाक्षबाणगिरयो ७,१०, ५,१०,५,७,७,५,५,५,५,७ विबुधैस्तु कैश्चित् ॥ ९८ ॥ सूर्येऽङ्गनासिंहघटेषु शैवे स्तंभोऽलिकोदंडमृगेषु वायौ ॥ मीनाजकुंभे निर्ऋतौ विवाहे स्थाप्योऽग्निकोणे वृषयुग्मकर्के ॥ ९९ ॥ नास्यामृक्षं न तिथिकरणं नैव लग्नस्य चिंता नो वा वारो न च लवविधिर्नो मुहूर्तस्य चर्चा ॥ नो वा योगो न मृतिभवनं नैव जामित्रदोषो गोधूलिः सा मुनिभिरुदिता सर्वकार्येषु शस्ता ॥१००॥

कधनुर्मकरस्थिते वायुकोणे । मीनमेषकुंभस्थिते निर्ऋतिकोणे । वृषमिथुनकर्कस्थिते अग्निकोणे स्तंभः स्थाप्य इत्यर्थः ॥ ९९ ॥ अथ गोधूलीप्रशंसां मंदाक्रांतयाह—नास्यामिति ॥ स्पष्टार्थम् । गोधुल्यधिकारिण आह नारदः । "प्राच्यानां च कलिंगानां मुख्यं गोधूलिकं स्मृतम् । गांधर्वादिविवाहेषु वैश्योद्वाहे च योजयेत् ॥ " भूपालवल्लभे । " विप्रेषु घटिकालाभे दातव्यं गोरजो बुधैः । संकीर्णे गोरजः शस्तं परेषु द्वितयं शुभम् । घटिकालग्नाभावे

१ समे च दिवसे कुर्याद्देवकोत्थापनं बुध इत्यपि पाठः ।

कार्यं विप्रैस्तु गोरजो लग्नम्" इति । "महादोषान् परित्यज्य प्रोक्तान् धिष्ण्यादिकेषु च । कारयेद्गोरजो यावत्तावल्लग्नं शुभावहम्"इति । दैवज्ञमनोहरे । "कुलिकं क्रांतिसाम्यं च मूर्तौ षष्ठाष्टगः शशी । पंच गोधूलिके त्याज्या अन्ये दोषाः शुभावहाः " इति । तत्र गोधूलिकाकालः केशवार्केणोक्तः । "अत्रोभयत्र घटिकादलमिष्टमाहुर्ग्राह्यं तदंबरमणेरपि वार्धबिंबात्"इति । केचित्तु । "यावद्दिनांते दिशि पश्चिमायां पश्येत्तृतीयं रविबिंबभागम् । तस्मात्परं नाडिकयुग्ममेके गोधूलिकालं मुनयो वदंति " ॥ १०० ॥ अथ गोधूलिभेदं जलधरमालाछंदसाह–पिंडीभूत इति ॥ हेमंततौ शीतकाले मार्गादिमासचतुष्टये दिनकृति सूर्ये पिंडीभूते गोलकसदृशे संध्यायां नीहारावृतत्वेन निष्प्रभे इत्यर्थः । तस्मिन् समये गोधूलिर्ज्ञेया । तथा तपसमये उष्णकाले

पिंडीभूते दिनकृति हेमंततौ स्यादर्धास्ते तपसमये गोधूलिः ॥ संपूर्णास्ते जलधरमालाकाले त्रेधा योज्या सकलशुभे कार्यादौ१०१॥

अस्तं याते गुरुदिवसे सौरे सार्के लग्नान्मृत्यौ रिपुभवने लग्ने चेंदौ॥कन्यानाशस्तनुमदमृत्युस्थे भौमे वोढुर्लाभे धनसहजे चंद्रे सौख्यम्१०२

चैत्रादिमासचतुष्टये अर्धास्ते अर्धबिंबस्य दृश्यत्वे गोधूलिः । जलधरा मेघास्तेषां माला समूहस्तस्योत्पादककाले वर्षाकाले श्रावणादिमासचतुष्टये सूर्ये संपूर्णास्ते संपूर्णमस्त मदर्शनं यस्य तादृशे सति गोधूलिः। जलधरमालाशब्देन छंदोनामापि सूचितम् । न केवलमियं विवाहे किंतु सकलशुभे कार्यादौ ज्ञेया ॥ १०१ ॥ अथ गोधूलिसमये अवश्यवर्ज्यानि वैश्वदेवीछंदसाह–अस्तं यात इति ॥ गोधूलिरित्यनुवर्तते । बृहस्पतिवारे सूर्ये अस्तं याते गोधूलिः शुभा स्यात् न तु पूर्वम् । अर्धयामसद्भावात् । तथा सौरे शनौ सार्के सत्येव गोधूलिः शुभा न त्वस्तानंतरं कुलिकसद्भावात् । क्रांतिसाम्यमपि त्याज्यम् । तथा लग्नात् सायंकालीनलग्नान्मृत्यावष्टमे रिपुभवने षष्ठे वा लग्ने एव वा चंद्रे सति कन्यानाशः स्यात्।लग्ने इति लग्नस्थे मदनस्थे मृत्युस्थे वा भौमे सति

वोढुर्वरस्य नाशः स्यात् । शेषं स्पष्टम् ॥ १०२ ॥ अथ सूर्यस्पष्टगतिमिंद्रवज्रयाह–मेषादिग इति ॥ मेषादिद्वादशराशिषु स्थूला कलात्मिका स्पष्टा गतिरित्यर्थः ॥ १०३ ॥ सूर्यस्य तात्कालिकीकरणमनुष्टुभाह–संक्रांतियातेति ॥ पंचांगे यद्दिने यावतीषु घटीषु पलेषु च संक्रांतिस्ततआरभ्य स्वाभीष्टदिनपर्यंतं यावंति दिनानि घटी पलानि भवंति तैर्मेषादीष्टराशिस्थेऽर्के सति तत्सूर्यस्थूलस्पष्टगतिर्गुणनीया षष्ट्या भाज्या यल्लब्धं तेंऽशाः अवशिष्टं कलादि येंऽशावयवास्ते आदिशब्दवाच्याः तैर्यातर्क्षे यातराशिः सूर्यभुक्तमेषादिराशिर्युक्तः सन् तात्कालिकः स्पष्टभास्करः स्यात् ॥ १०४ ॥ अथ लग्नानयनमनुष्टु-

मेषादिगेऽर्केऽष्टशरा ५८ नगाक्षाः ५७ सप्तेषवः ५७ सप्तशरा ५७ गजाक्षाः ५८ ॥ गोक्षाः ५९ खतर्काः ६० कुरसाः ६१ कुतर्काः ६१ कंगानि ६१ षष्टि ६० नवपंच ५९ भुक्तिः ॥ १०३ ॥ संक्रांतियातघस्राद्यैर्गतिर्निघ्नी खषट् ६० हृता ॥ लब्धेनांशादिना योज्यं यातर्क्षे स्पष्टभास्करः ॥ १०४ ॥ तनोरिष्टांशकात्पूर्वं नवांशा दशसंगुणाः ॥ रामाप्ता लब्धमंशाद्यं तनोर्वर्गादिसाधने ॥ १०५ ॥ अर्काल्लग्नात्सायनाद्भोग्यभुक्तैर्भागैर्निघ्नात्स्वोदयात्खाग्निभक्तात् ॥ भोग्यं भुक्तं चांतरालोदयाढ्यं षष्ट्या भक्तं स्वेष्टनाड्यो भवेयुः ॥ १०६ ॥

भाह–तनोरिति ॥ लग्नस्य क्रियमृगास्येत्यादिना यो नवांशो विचारितः स यावत्संख्याक आगच्छेत्तत्पूर्वनवांशा यावंतः स्युस्ते दशगुणाः रामैस्त्रिभिराप्ता यल्लब्धं अंशाद्यं अंशकलाविकलात्मकं तत्तनोरिष्टकालिकं भुक्तं स्यात्तेन कृत्वा प्रागुक्तकुजशुक्रसौम्येत्यादिप्रकारेण षड्वर्गसाधनं स्यात् ॥ १०५ ॥ अथैवं साधिताभ्यां रविलग्नाभ्यां घटिकानयनं शालिन्याह–अर्कादिति ॥ अयनांशसहितसूर्यात् राशिभोग्यांशैः सायनसूर्याक्रांतराशेः स्वदेशीय उदयो मेषादिराशीनां पलात्मकं प्रमाणं गुण्यं खाग्निभिस्त्रिंशता भक्तं लब्धानि भोग्यानि पलानि स्युः । एवं लग्नात्सायनांशात् । भुक्तांशैः स्वोदयो

गुण्यः । खाग्निभक्तो लब्धानि भुक्तानि पलानि एवं जातानां भोग्यभुक्तपलानामैक्यं कार्यं तत्सायनांशलग्नार्कयोरंतरालोदयपलैर्युक्तं कार्यं षष्ट्या भक्तं सूर्योदयादिष्टघटिका भवेयुः ॥ १०६ ॥ विशेषं शालिन्याह—चेल्लग्नार्काविति ॥ सायनांशौ लग्नार्कौ एकराशौ भवतस्तयोर्विश्लेषोंऽतरांशास्तैर्गुणितः स्वदेशीय उदयः ततः खाग्निभक्तो लब्धमिष्टकालः सूर्योदयात्स्यात् । तत्र यदाऽर्कात् सायनादेकराशिस्थितं लग्नमूनं स्यात् तदा य इष्टकाल आगतः स सूर्योदयात्प्राग्रात्रिशेषो भवेत् । अयमर्थः । आगत इष्टकालः षष्ट्यां प्रपात्य प्राग्दिनीयसूर्योदयानंतरमेतावानिष्टकालः । अथवा रात्रिमानात् प्रपात्य प्राग्दिनीयसूर्यास्तानंतरमेतावानिष्टकालः । अथ रात्रौ विशेष उच्यते । निशायां रात्रौ सूर्यात् सषड्भात् राशिषट्कयुक्तात्प्रागुक्तप्रकारेणार्काल्लग्नादित्यादिने-

चेल्लग्नार्कौ सायनावेकराशौ तद्विश्लेषघ्नोदयः खाग्निभक्तः ॥
स्वेष्टः कालो लग्नमूनं यदार्काद्रात्रेः शेषोऽर्कात्सषड्भान्निशायाम् ॥ १०७ ॥

ष्टकालः साध्यः स सूर्यास्तानंतरं भवेत् । एवमानीते इष्टकाले अंशप्रवृत्तेः पंच पलानि योज्यानि इति संप्रदायः । तत्समये परस्परदर्शनं कार्यमित्याह । कश्यपः । "अन्योऽन्यवीक्षणं सम्यक् सुलग्ने कारयेत्सदा" इति । सुलग्नसाधनं घटिकायंत्रेण । तत्र घटीस्थापने नारदः । "ताम्रपात्रे जलैः पूर्णे गंधपुष्पैरलंकृते । तंडुलस्थे रत्नयुते शुचिभूमावहर्पतेः ॥ मंडलार्धोदयं वीक्ष्य जलपात्रे विनिक्षिपेत्" तत्र मंत्रः । "यंत्राणां मुख्ययंत्रं त्वमिति धात्रा पुरा कृतम् । दंपत्योरायुरारोग्यसुपुत्रधनहेतवे ॥ जलयंत्रकमेतस्मादिष्टसिद्धिप्रदं भवेत् । अथवा साधयेत्कालं द्वादशांगुलशंकुना" इति । शंकुघटीज्ञानं

रामविनोदे मयोक्तं तत एव ज्ञेयम् ॥ १०७ ॥ अथ विवाहादौ शुभकार्येऽवश्यवर्ज्यानविस्मरणार्थं शार्दूलविक्रीडितत्रयेणाह—उत्पातानिति । सेंदुक्रूरेति । क्रूराक्रांतेति च ॥ उत्पातादीन् उद्वाहे विवाहे यज्ञोपवीतादौ शुभकर्मसु च त्यजेदिति तृतीयश्लोकेनान्वयः । उत्पातान् दिव्यभौमांतरिक्षान् । लक्षणया तत्संबंधि सप्त वर्ज्यान् दिवसान् । पातो महापातः क्रांतिसाम्यमिति यावत् । दग्धतिथयश्चापांत्यगे गोघटगे इत्यादिनोक्ताः । एतैः सह उत्पातं त्यजेदित्यर्थः । तथा दुष्टान् व्यतीपातादियोगान् चंद्रगुरुशुक्राणामस्तमयनमस्तम् तिथ्याः क्षयर्द्धी तिथिक्षयं तिथिवृद्धिं च गंडांतं तिथिनक्षत्रलग्नानां

उत्पातान्सहपातदग्धतिथिभिर्दुष्टांश्च योगांस्तथा चंद्रेज्योशनसामथास्तमयनं तिथ्याः क्षयर्द्धी तथा ॥ गंडांतं च सविष्टिसंक्रमदिनं तन्वंशपास्तं तथा तन्वंशेशविधूनथाष्टरिपुगान् पापस्य वर्गांस्तथा ॥ १०८ ॥ सेंदुक्रूरखगोदयांशमुदयास्ताशुद्धिचंडायुधान् खार्जूरं दशयोगयोगसहितं जामित्रलत्ताव्यधम् ॥ बाणोपग्रहपापकर्तरि तथा तिथ्यृक्षवारोत्थितं दुष्टं योगमथार्धयामकुलिकाद्यान्वारदोषानपि॥१०९॥क्रूराक्रांतविमुक्तभं ग्रहणभं यत्क्रूरगंतव्यभं त्रेधोत्पातहतं च केतुहतभं संध्योदितं भं तथा॥तद्वच्च ग्रहभिन्नयुद्धगतभं सर्वानिमान्संत्यजेदुद्वाहे शुभकर्मसु ग्रहकृतान् लग्नस्य दोषानपि ॥११०॥ ॥ इति मुहूर्तचिंतामणौ षष्ठं विवाहप्रकरणं समाप्तम् ॥ ६ ॥

त्रिविधम् विष्टिर्भद्रा संक्रमदिनं संक्रमकालादुभयतो वर्ज्या घटिका अयने विषुवे च पूर्वापरदिनसहितसंक्रांतिदिनं ज्ञेयम् । ताभ्यां सहितमिति पूर्वेण संबंधः । तन्वंशपास्तं तनुर्लग्नं अंशो लग्नगतो विहितनवांशः तौ पातः तौ तन्वंशपौ तयोरस्तम् । लग्नेशास्तं लग्ननवांशस्वाम्यस्तं च । तथा तन्वंशेशविधून् लग्नेशनवांशेशचंद्रान् अष्टमषष्ठस्थानगान् तथा पापग्रहवर्गान् ॥ १०८ ॥ सेंदुक्रूरखगोदयांशम् इंदुसहितं लग्नं लग्नांशं च क्रूरग्रहसहितं लग्नं लग्नांशं चेत्यर्थः । उदयास्तशुद्धिमुदयशुद्धिमस्तशुद्धिं च इतरथा ज्ञेयमशुभमित्याद्युक्तम् चंडायुधं हर्षणवैधृतिसाध्येत्यादिनोक्तम् । खार्जूरं व्याघातगंड इत्यादिनोक्तम् ।

दशयोगः सूर्यर्क्षचंद्रर्क्षयुतेऽर्भशेष इत्यादिनोक्तः । योगो ग्रहयुतिः तत्सहितं जामित्रलत्ताव्यधं जामित्रं लग्नजामित्रं चंद्रजामित्रं च लग्नाचंद्रान्मदनभव-नगे इत्यादिनोक्तम् । लत्ता ज्ञराहुपूर्णेंदुसिता इत्यादिनोक्ता । व्यधं पंचशलाकासप्तशलाकोक्तं च बाणाः पंचकं उपग्रहः प्रसिद्धः शराष्टदिक्शक्रनगे-त्यादिः । पापकर्तरि समाहारद्वंद्वैकवचनम् । तिथ्यृक्षवारोत्थितं दुष्टयोगं तिथिनक्षत्रवारैः कृत्वोत्थितमुत्पन्नं दुष्टयोगं । यथा तिथिनक्षत्रोत्थं सार्पं द्वादश्यां वैश्वमादिम इत्यादि । तिथिवारोद्भवं सूर्येशपंचेत्यादि ।नक्षत्रवारोद्भवं याम्यं त्वाष्ट्रमित्यादि।तिथिनक्षत्रवारोद्भवं हस्तार्के पंचमीतिथावित्यादि दुष्टयोगम् । अर्धयामकुलिकाद्यान्वारदोषानपि आदिशब्देन दुर्मुहूर्तादिकं च ॥ १०९ ॥ क्रूराक्रांतविमुक्तभं क्रूरग्रहेण युक्तभं क्रूरविमुक्तभं च ग्रह-णभं यस्मिन्नक्षत्रे चंद्रसूर्योपरागो जातस्तद्भं क्रूरस्य गंतव्यभं त्रेधोत्पाताः त्रिविधोत्पाताः दिव्यभौमांतरिक्षाः तैर्हतं भम् तन्मासषट्कं त्याज्यम्।एवं ग्रह-

अथ वधूप्रवेशप्रकरणप्रारंभः ॥ ७ ॥ समाद्रिपंचांकदिने विवाहाद्वधूप्रवेशोऽष्टिदिनांतराले ॥

शुभः परस्ताद्विषमाब्दमास दिनेऽक्षवर्षात्परतो यथेष्टम् ॥ १ ॥

णनक्षत्रमपि।केतुहतभम् केतुना धूननैः स्पर्शनैश्च यन्नक्षत्रं हतं अनेन नक्षत्रांतरेऽपि दोषः।संध्योदितं भं सूर्यास्तकाले यन्नक्षत्रस्य क्षितिजे उदयः तत्सूर्य-नक्षत्राच्चतुर्दशं नक्षत्रमित्यर्थः। तद्वच्च ग्रहभिन्नयुद्धगतभं ग्रहेण भेदितं ग्रहयुद्धगतं च षण्मासं निषिद्धम् । तथा ग्रहकृतान् लग्नस्य दोषान् व्यये शनिः खेऽवनिज इत्यादिकान् लग्नसंबंधिदोषान् संत्यजेत् । मूलवाक्यानि पूर्वमेव लिखितानि ॥ ११० ॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्व-कृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां षष्ठं विवाहप्रकरणं समाप्तम् ॥ ६ ॥ अथ वधूप्रवेशप्रकरणं व्याख्यायते।अथ वधूप्रवेशो नाम नूतनपरिणीताया वध्वाः प्रथमतः क्रियमाणो भर्तृगृहे प्रवेशो वधूप्रवेशस्तन्मुहूर्तमुपेंद्रवज्रयाह—समाद्रीति ॥ विवाहाद्विवाहदिवसादारभ्याष्टिदिनांतराले षोडशदिनमध्ये

समाद्रिपंचांकदिने समदिनानि द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमदशमद्वादशचतुर्दशषोडशानि विषमदिनमध्ये सप्तमपंचमनवमदिनानि तेषु वधूप्रवेशः शुभः। नारदः। "आरभ्योद्वाहदिवसात्षष्ठे वाप्यष्टमे दिने। वधूप्रवेशः संपत्त्यै दशमेऽथ समे दिने।" षष्ठादीनां समत्वादेव ग्रहणे सिद्धे पुनस्तदुक्तिरतिप्राशस्त्यार्था। "वधूप्रवेशनं कार्यं पंचमे सप्तमे दिने। नवमे च शुभे वारे सुलग्ने शशिनो बले।" इति ज्योतिर्निबंधे। षोडशदिवसानंतरं वधूप्रवेशस्तदा विषमाब्दमासदिने विषमवर्षे विषममासे विषमदिने च कार्यः। अक्षवर्षादिति। पंचवर्षादनंतरं विषमवर्षादिनियमो नास्ति। किंतु दोषरहितकाले वधूप्रवेशो विधेयः। उक्तं च। "विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो युग्मे दिने षोडशवासरांतः। ऊर्ध्वं ततोऽब्देऽयुजि पंचमांतं पुनः पुरस्तान्नियमो न चास्ति" इति॥ १ ॥ अथ नक्षत्रशुद्धि-

ध्रुवक्षिप्रमृदुश्रोत्रवसुमूलमघानिले ॥ वधूप्रवेशः सन्नेष्टो रिक्तारार्के बुधे परैः ॥ २ ॥ ज्येष्ठे पतिज्येष्ठमथाधिके पतिं हंत्यादिमे भर्तृ-
गृहे वधूः शुचौ॥श्वश्रूं सहस्ये श्वशुरं क्षये तनुं तातं मधौ तातगृहे विवाहतः॥३॥इति मुहूर्तचिंतामणौ सप्तमं वधूप्रवेशप्रकरणं समाप्तम्॥७॥

मनुष्टुभाह–ध्रुवेति ॥ ध्रुवादिनक्षत्रेषु वधूप्रवेशः सन् शुभफलः। रिक्तारार्के रिक्तासु ४, ९, १४ आरे भौमे अर्के रवौ न इष्टः। अर्थादन्यतिथिषु रविभौमव्यतिरिक्तवारेषु शस्त इत्यर्थः। अपरैर्बुधवारेऽपि नेष्टः ॥ २ ॥ अथ विशेषं महेंद्रवज्रयाह–ज्येष्ठे पतिज्येष्ठमिति ॥ विवाहतो विवाहानंतरं आदिमे ज्येष्ठे भर्तृगृहे स्थिता वधूः पतिज्येष्ठं हंति। आदिमे अधिके पतिं भर्तारं हंति। आदिमे शुचावाषाढे श्वश्रूं भर्तृजननीं हंति। आदिमे सहस्ये पौषे श्वशुरं भर्तुः पितरं हंति। आदिमे क्षये क्षयमासे भर्तृगृहे तिष्ठंती तनुं निजं शरीरं हंति म्रियत इत्यर्थः। तथा आदिमे मधौ चैत्रे तातगृहे पितृगृहे तिष्ठंती तातं पितरं हंतीत्यर्थः। यदि पित्राद्यभावस्तर्हि तन्मासि तद्गृहावस्थितौ सत्यामपि न कोऽपि दोष इत्यर्थः। "न भयं तेषामभावे" इत्युक्तेः।

ज्योतिर्निबंधे । "विवाहात्प्रथमे पौष आषाढे चाधिमासके । न सा भर्तृगृहे तिष्ठेच्चैत्रे तातगृहेऽपि च ॥ " आषाढो ज्येष्ठोपलक्षकः ॥ ३ ॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां सप्तमं वधूप्रवेशप्रकरणं समाप्तम् ॥ ७ ॥ अथ द्विरागमनप्रकरणं व्याख्यायते । तत्र वधूप्रवेशानंतरं परावृत्त्य पितृगृहं प्राप्तायावध्वाः पुनर्भर्तृगृहे प्रवेशो द्विरागमनशब्दवाच्यः । तन्मुहूर्तं पंचचामरच्छंदसाह—चरेदिति ॥ अथानंतरं वक्ष्यमाणेषु लघुध्रुवादिनक्षत्रेषु ओजहायने विषमवर्षे प्रथमतृतीयादिवर्षे तथा घटालिमेषगे रवौ कुंभे वृश्चिके मेषे रवौ सति तथा वरस्य रवीज्यशुद्धियोगतः शुभग्रहस्य वारे मिथुनमीनकन्यातुलावृषाणामन्यतमे लग्ने शुभयुतदृष्टे सति लघुध्रुवचराणि

॥ अथ द्विरागमनप्रकरणप्रारंभः ॥ ८ ॥ चरेदथौजहायने घटालिमेषगे रवौ रवीज्यशुद्धियोगतः शुभग्रहस्यवासरे ॥
नृयुग्ममीनकन्यकातुलावृषे विलग्नके द्विरागमं लघुध्रुवे चरेऽस्रपे मृदूडुनि ॥ १ ॥ दैत्येज्यो ह्यभिमुखदक्षिणे यदि
स्याद्गच्छेयुर्न हि शिशुगर्भिणीनवोढाः ॥ बालश्चेद्व्रजति विपद्यते नवोढा चेद्वन्ध्या भवति च गर्भिणी त्वगर्भा ॥ २ ॥

प्रसिद्धानि अस्रपो मूलम् मृदूनि प्रसिद्धानि एतेषु द्विरागमं चरेत्कुर्यात् । अत्र सामान्यतः गुरुशुक्रास्तादिविचारः पूर्वोक्त एव ज्ञेयः ॥ १ ॥ अथ संमुखशुक्रदोषं प्रहर्षिण्याह— दैत्येज्य इति ॥ दैत्येज्यः शुक्रः गंतव्यदिगभिमुखे गंतुर्दक्षिणभागे वा स्थितः स्यात्तदा शिशुर्बालकः गर्भिणी गर्भवती नवोढा नूतनपरिणीता एता न गच्छेयुः । यदि प्रतिशुक्रं गच्छेयुस्तदेत्याह। बाल इति। चेद्बालो गच्छति तदा विपद्यते म्रियते । नवोढा चेद्व्रजति तदा वंध्या अपत्यसंभावनारहिता स्यात् । गर्भिणी चेद्व्रजति तदा अगर्भा गर्भस्रावती स्यात्।यदि शुक्रः पूर्वस्यामुदितः पूर्वां गंतुः संमुखः उत्तरां गंतुर्दक्षिणः

पश्चिमां गंतुः पृष्ठे दक्षिणां गंतुर्वामे स्यात् तदा पूर्वोत्तरे दिशौ न गच्छेत् । यदि पश्चिमायामुदितः शुक्रस्तदा पश्चिमां गंतुः संमुखः दक्षिणां गंतुर्दक्षिणः पूर्वां गंतुः पृष्ठे उत्तरां गंतुर्वामे तदा पश्चिमदक्षिणादिशौ न गच्छेत्। केचिद्दीपोत्सवप्रतिपदि नक्षत्रादिनियमं विनैव वधूप्रवेशं वांछंति । उक्तं च । "अस्तंगते गुरौ शुक्रे सिंहस्थे वा बृहस्पतौ । दीपोत्सवदिने चैव कन्या भर्तृगृहं विशेत्" इति ॥ २ ॥ अथ प्रतिशुक्रापवादं मंजुभाषिण्याह- नगरप्रवेशेति ॥ विषयो देशः आदिशब्देन ग्रामः तस्योपद्रवे अन्यराजकृतोपद्रवे दुर्भिक्षाद्युपद्रवे वा सति गंतव्यदिशि प्रतिशुक्रदोषो नास्ति । करपीडने विवाहोद्देशेन

नगरप्रवेशविषयाद्युपद्रवे करपीडने विबुधतीर्थयात्रयोः ॥ नृपपीडने नववधूप्रवेशने प्रतिभार्गवो भवति दोषकृन्न हि ॥ ३ ॥
पित्र्ये गृहे चेत्कुचपुष्पसंभवः स्त्रीणां न दोषः प्रतिशुक्रसंभवः॥भृग्वंगिरोवत्सवसिष्ठकश्यपात्रीणां भरद्वाजमुनेः कुले तथा॥ ४ ॥
इति मुहूर्तचिंतामणावष्टमं द्विरागमनप्रकरणं समाप्तम् ॥ ८ ॥

यात्रायां सत्यां विबुधा देवास्तेषां यात्रा यथा नगरकोटयात्रा तीर्थयात्रा प्रयागादिका तयोः नृपपीडने राज्ञः सकाशात् पीडायां दंडादिकृतायां सत्यां नववधूर्नूतनपरिणीता वधूः तस्याः प्रवेशे प्रतिभार्गवःसंमुखशुक्रः दोषकृन्नहि भवति । भार्गवः । " स्वभवनपुरप्रवेशे देशानां विभ्रमे तथोद्वाहे । नूतनवध्वा गमने प्रतिशुक्रविचारणं नास्ति।एकग्रामे पुरे वापि दुर्भिक्षे राजविप्लवे।विवाहे तीर्थयात्रायां प्रतिशुक्रो न दुष्यति"इति बादरायणोक्तेः ॥ ३ ॥ अथ प्रौढस्त्रीणां द्विरागमनेतथागोत्रपरत्वेनचप्रतिशुक्रापवादांतरमिंद्रवंशयाह-पित्र्ये गृह इति ॥ पितुरिदं पित्र्यं तस्मिन्पित्र्ये गृहे कुचौ स्तनौ पुष्प-

मृतुस्तत्संभवः स्यात्तदा स्त्रीणां प्रतिशुक्रसंभवो दोषो नास्ति । उपलक्षणत्वादृतुः सूर्यगुरुशुद्धिराहित्यसंभवोऽपि दोषो नास्तीत्यपि ज्ञेयम् । चंडेश्वरः। "पित्र्यागारे कुचकुसुमयोः संभवो वा यदि स्यात्पत्युः शुद्धिर्न भवति रवेः संमुखो वाथ शुक्रः । शुक्रे लग्ने गुणवति तिथौ चंद्रताराविशुद्धौ स्त्रीणां यात्रा भवति सफला सेवितुं स्वामिसद्म ॥" अथ भृग्वंगिरोवत्सवसिष्ठकश्यपात्रीणां भरद्वाजमुनेः कुले । कोऽर्थः । एतद्वंशोत्पन्नानां प्रतिशुक्रसंभवो दोषो नास्ति। बादरायणः । "कश्यपेषु वसिष्ठेषु भृग्वत्र्यंगिरसेषु च । भारद्वाजेषु वत्सेषु प्रतिशुक्रो न दुष्यति" इति । अयं चापवादो यात्रामात्रसाधारणः । केचिदमुमपवादं बुधसंमुखेऽप्यूचुः । महेश्वरः । "तीर्थानां गमने तथैकनगरे ग्रामे च सौम्यं तथा" इति ॥ ४ ॥ इति दैवज्ञानंतसुत-

॥ अथाग्न्याधानप्रकरणप्रारंभः ॥ ९ ॥ स्यादग्निहोत्रविधिरुत्तरगे दिनेशे मिश्रध्रुवांत्यशशिशक्रसुरेज्य धिष्ण्ये ॥
रिक्तासु नो शशिकुजेज्यभृगौ न नीचे नास्तं गते न विजिते न च शत्रुगेहे ॥ १ ॥

दैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायांप्रमिताक्षरायां द्विरागमनप्रकरणंसमाप्तम् ॥ ८ ॥ अथाग्न्याधानप्रकरणं व्याख्यायते । यत्र तु कालनियमेनाधानादि विहितं तत्र न मुहूर्तविचारः । यदा तु कालनियमाभावस्तदा मुहूर्तो विचार्य एवेत्यभिसंधायाग्न्याधानादिमुहूर्तं वसंततिलकयाह—स्यादग्निहोत्रविधिरिति ॥ उत्तरगे दिनेशे उत्तरायणगते सूर्ये सति मिश्रे कृत्तिकाविशाखे ध्रुवाणि रोहिण्युत्तरात्रयं अंत्यं रेवती शशी मृगः शक्रो ज्येष्ठा सुरेज्यधिष्ण्यं पुष्यः एषु नक्षत्रेषु अग्निहोत्रविधिः स्यात् । रिक्तासु नो कार्यम् । चंद्रमंगलगुरु-

शुक्रेषु नीचगतेषु अस्तंगतेषु ग्रहांतरैर्वर्जितेषु तथा शत्रुगृहस्थितेषु अग्न्याधानं नो कार्यम् ॥ १ ॥ अथ लग्नशुद्धिं वसंततिलकयाह— नो कर्केति ॥ कर्कमकरमीनकुंभानां नवांशे लग्ने चाग्न्याधानं नो कार्यम् । लग्ने चंद्रे सति नो कार्यम् । चंद्रस्योपलक्षणत्वाच्छुक्रेऽपि लग्ने सति नो कार्यम् । "यस्य चाधानलग्नस्थे चंद्रे च भृगुनंदने । उपैति तस्य जातोऽग्निर्निर्वाणं सततं कुले" इति कश्यपोक्तेः । रविशशीज्येति । सूर्य-चंद्रगुरुभौमेषु त्रिकोणकेंद्रर्क्षषट्त्रिभवगेषु नवमपंचमलग्नचतुर्थसप्तमदशमषष्ठतृतीयस्थानस्थितेषु सत्सु परैर्बुधशुक्रशनिराहुकेतुभिः त्रिलाभषट्खस्थितैः

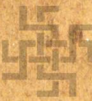
नो कर्कनक्रझषकुंभनवांशलग्ने नोऽब्जे तनौ रविशशीज्यकुजे त्रिकोणे॥ केंद्रर्क्षषट्त्रिभवगे च परैस्त्रिलाभषट्खस्थितैर्निधनशु-द्धियुते विलग्ने ॥ २ ॥ चापे जीवे तनुस्थे वा मेषे भौमेऽम्बरे द्युने ॥ षट्त्र्यायेऽब्जे रवौ वा स्याज्जाताग्निर्यजति ध्रुवम् ॥ ३ ॥
॥ इति श्रीमुहूर्तचिंतामणौ नवममग्न्याधानप्रकरणं समाप्तम् ॥ ९ ॥

तृतीयैकादशषष्ठदशमस्थानस्थितैः सद्भिः आधानं हितं स्यात् । निधनेति।अष्टमस्थानशुद्धियुते लग्ने अष्टमस्थाने शुभग्रहोऽपि न शुभः । अथवा निधनशुद्धियुते इति । निधनमष्टमं लग्नं कस्मादित्याकांक्षायामाधानकर्तुर्जन्मराशिलग्नाभ्यामष्टमं लग्नमित्यर्थः । तस्य शुद्धत्वं तदभाव इति यावत् तेन युक्ते लग्ने इत्यर्थः । अत्र व्याख्यानद्वयेऽपि प्रमाणसद्भावात् द्वयमपि युक्तम् । अत्र निधनशुद्धिश्च निधनशुद्धिश्च ताभ्यां युते लग्न इत्यर्थः ॥ २ ॥ अथाग्न्याधानकर्तुराधानलग्नवशायागकर्तृत्वयोगाननुष्टुभाह—चाप इति ॥ जीवे गुरौ चापे धनुःस्थे लग्नगे सति आधानलग्ने धनुराख्ये गुर्वधिष्ठिते

सतीत्यर्थः। अयमेको योगः। अथवा। भौमे मेषलग्नस्थिते सति अयं द्वितीयो योगः। अथवा। आधानलग्नाद्दशमे सप्तमे वा भौमे सति योगद्व-यमेतत्। अथवा अब्जे चंद्रे षष्ठतृतीयैकादशस्थानस्थे सति योगत्रयमेतत्। अथवा षट्त्र्याये रवौ सूर्ये सति योगत्रयमेतत्। एवंविधे लग्ने यो जाताग्नि-रग्निहोत्रकर्ता ध्रुवं निश्चयेन यजति ज्योतिष्टोमादियागं करोतीत्यर्थः॥३॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां नवममग्न्याधानप्रकरणंसमाप्तम् ॥ ९ ॥ अथ राजाभिषेकप्रकरणं व्याख्यायते । तत्र कालशुद्धिमिंद्रवंशयाह–

॥ अथ राजाभिषेकप्रकरणप्रारंभः॥ १०॥ ॥ राजाभिषेकः शुभ उत्तरायणे गुर्विंदुशुक्रैरुदितैर्बलान्वितैः॥
भौमार्कलग्नेशदशेशजन्मपैर्नो चैत्ररिक्तारनिशामलिम्लुचे॥ १॥

राजाभिषेक इति ॥ उत्तरायणगते सूर्ये सति तथा गुर्विंदुशुक्रैः बृहस्पतिचंद्रशुक्रैरुदितैः सद्भिः तथा भौमार्कौ प्रसिद्धौ लग्नेशो जन्मलग्नेशः दशेशौ वर्तमानजातकीयमहादशांतर्दशयोः स्वामिनौ । जन्मपो जन्मराशिस्वामी एतैर्बलान्वितैः उच्चस्वगृहादिगृहस्थैः सद्भिः राजाभिषेकः शुभ उक्तः। नो चैत्रेति। चैत्रमासः रिक्ताः ४, ९, १४ आरो भौमः निशा रात्रिः मलिम्लुचोऽधिमासः एषु राजाभिषेको नो कार्यः। कुत्रचित् भौमवार उक्तः स सेनापत्यभिषेकपरो ज्ञेयः। भौमस्य सेनापतित्वात्। "गोविप्रराज्यपितृकर्म चतुष्पदेऽपि" इति चतुष्पदे राज्याभिषेक उक्तः सोऽमावास्यायां भवत्येवेति।

अथाभिषेके नक्षत्राणि लग्नशुद्धिं चेंद्रवंशयाह–शाक्रश्रव इति ॥ शाक्रो ज्येष्ठा श्रवः श्रवणः क्षिप्राण्यश्विनीपुष्यहस्ताः मृदूनि चित्रामृगरेवत्यनूराधाः ध्रुवाणि रोहिण्युत्तरात्रयम् । एतैर्नक्षत्रै राजाभिषेकः शुभः । अत्र चित्राग्रहणम् । "ज्येष्ठाश्रवःक्षिप्रमृदुध्रुवेषु सौम्यग्रहस्याह्नि तिथौ च रिक्ता" इति महेश्वरवचनात् । अन्यग्रंथे तदभावात् । शीर्षोदय इति । शीर्षोदया मिथुनसिंहकन्यातुलावृश्चिककुंभाख्याः एषु अथवा उपचये स्वजन्मलग्नात्स्वजन्मराशेर्वा उपचये त्रिषडेकादशदशमानामन्यतमे लग्ने सति शुभे शुभग्रहे तनौ लग्नगते सति शुभग्रहदृष्टे वा सति अभिषेकः शुभः । कश्यपः । "जन्मराशेरुपचये लग्ने शीर्षोदये स्थिरे । शुभग्रहेक्षितयुते न युते वीक्षिते परैः" इति । पापैरिति । पापग्रहैः तृतीयषष्ठैका–

शाक्रश्रवःक्षिप्रमृदुध्रुवोडुभिः शीर्षोदये वोपचये शुभे तनौ ॥ पापैस्त्रिषष्ठायगतैः शुभग्रहैः केंद्रत्रिकोणायधनत्रिसंस्थितैः ॥ २ ॥
पापैस्तनौ रुङ्निधने मृतिः सुते पुत्रार्तिरर्थव्ययगैर्दरिद्रता ॥ स्यात्खेऽलसो भ्रष्टपदो द्युनांबुगैः सर्वं शुभं केंद्रगतैः शुभग्रहैः ॥ ३ ॥

दशस्थानस्थितैः शुभग्रहैः प्रथमचतुर्थसप्तमदशमनवमपंचमैकादशद्वितीयतृतीयस्थानस्थितै राजाभिषेकः शुभः ॥ २ ॥ अथ स्थानविशेषे पापग्रहैरशुभं फलं सापवादमिंद्रवंशयाह–पापैरिति॥तनौ लग्नस्थितैः पापैर्ग्रहैः रुक् रोगः स्यात् राज्ञ इति शेषः।निधनेऽष्टमे पापग्रहैः मृतिः स्यात्।सुते पंचमे पापग्रहैः पुत्रार्तिःपुत्रपीडा स्यात्। अर्थव्ययगैः द्वितीयद्वादशगैः पापैर्दरिद्रता स्यात् । खे दशमे पापैरलसो निरुद्योगः स्यात् । द्युनांबुगैः सप्तमचतुर्थस्थानस्थैः पापग्रहैः भ्रष्टपदो भ्रष्टैश्वर्यः स्यात् । अथापवादमाह । सर्वं शुभमिति।केंद्रगतैः शुभग्रहैः सर्वं प्रागुक्तं दुष्टफलं शुभं शुभोदर्कं स्यात् ॥ ३ ॥

अथ विशेषं भुजंगप्रयातेनाह— गुरुर्लग्नकोण इति ॥ लग्ने गुरुश्चेत्स्यादथवा कोणे नवपंचमे गुरुः स्यात् कुजो भौमोऽरौ शत्रुगृहे षष्ठे स्यात् खे दशमे सितः शुक्रः स्यात् एतादृशेऽभिषेकयोगे यो राजाभिषिच्यते स सदा सर्वकालं राजलक्ष्म्या मोदते अयमेको योगः । सौरिसूर्यौ तृतीयायगौ स्याताम् यथासंख्यं शनिस्तृतीये रविरेकादशे गुरुः खबंध्वोः खे दशमे बंधौ चतुर्थे वा चेद्गुरुः स्यादेवंविधे योगेऽभिषिक्तस्य नृपस्य धरित्री पृथ्वी स्थिरा सदा हस्तगता स्यात् ॥ ४ ॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां दशमं राजाभिषेकप्रकरणं समाप्तम् १० ॥ अथ यात्राप्रकरणं व्याख्यायते । तत्र किंचित्कार्यमुद्दिश्य देशांतरगमनं यात्रेति । सा द्विधा परविषये विजयार्थं गंतुर्यात्रा तु समरविजयाख्या ।

गुरुर्लग्नकोणे कुजोऽरौ सितः खे स राजा सदा मोदते राजलक्ष्म्या ॥ तृतीयायगौ सौरिसूर्यौ खबंध्वोर्गुरुश्चेद्धरित्री स्थिरास्यान्नृपस्य ॥ ४ ॥ इति मुहूर्तचिंतामणौ दशमं राजाभिषेकप्रकरणं समाप्तम् ॥ १० ॥ ॥ अथ यात्राप्रकरणप्रारंभः ॥ ११ ॥ यात्रायां प्रविदितजन्मनां नृपाणां दातव्यं दिवसमबुद्धजन्मनां च ॥ प्रश्नाद्यैरुदयनिमित्तमूलभूतैर्विज्ञाते ह्यशुभशुभे बुधः प्रदद्यात् ॥ १ ॥

"निखिला परयात्रा या सा मान्या सा भवेद्द्विविधा । कथिततिथिवासरर्क्षेष्वभिमतफलदा भवेच्च सामान्या ॥ समराह्वया च यात्रा योगविलग्नक्षितीशयोगेषु" इति । तत्र यात्राधिकारिणः प्रहर्षिण्याह—यात्रायामिति ॥ प्रविदितं छायाघटिकादिना ज्ञातं जन्मलक्षणयातत्कालीनलग्नकुंडलिकास्थशुभाशुभग्रहसूचितशुभाशुभफलोदर्कज्ञानं येषां तेषां नृपाणां यात्रायां दिवसं दातव्यं यात्रादिनं देयमित्यर्थः । यदाह वराहः । "विदिते होराराशौ स्थानादिबलं ग्रहाणां च । आयुषि च परिज्ञाते शुभमशुभं यातुरिह वाच्यम्" इति । ननु यस्य जन्मकालो न ज्ञातस्तस्य कथं यात्रा

स्यादित्यत आह । अबुद्धमज्ञातं जन्मकालो येषां तेषामपि प्रश्नाद्यैः पृच्छोपश्रुत्यादिभिरशुभशुभे विज्ञाते सति बुधो यात्रादिवसं प्रदद्यात् । कीदृशैः प्रश्नाद्यैः उदयो लग्नं निमित्तं शकुनादि एतदादीनि मूलभूतानि निदानकारणानि येषां तैः प्रश्नोदयनिमित्ताद्यैस्तेषामपि फलोदय इति नारदोक्तेः ॥ १ ॥ अथ प्रश्नादेव फलं द्रुतविलंबितेनाह--जननेति ॥ अत्र यद्यपि जन्मलग्नजन्मराशिज्ञानं वर्तते तथापि जातकोक्तशुभफलदग्रहदशानवगमादज्ञातजन्मत्वं ज्ञेयम् । अतएव राशिलग्नज्ञानाभावे यदि पृच्छति प्रश्नं वक्ष्यति जननं जन्म तत्संबंधिनी राशिलग्ने ते यदि प्रश्नलग्नगते स्याताम् । जन्मराशिर्जन्मलग्नं वा यदि प्रश्नलग्ने स्यात्तदा वसुधापतेराज्ञो विजय एव वा अथवा तदधिपौ लग्नगौ स्याताम् जन्मराशिपतिर्जन्मलग्नपतिर्वा यदि प्रश्नलग्ने स्यात्तदापि राज्ञो

जननराशितनू यदि लग्नगे तदधिपौ यदि वा तत एव वा ॥ त्रिरिपुखायगृहं यदि वोदयो विजय एव भवेद्वसुधापतेः ॥ २ ॥
रिपुजन्मलग्नभमथाधिपौ तयोस्तत एव वोपचयसद्म चेद्भवेत् ॥ हिबुके द्युनेऽथ शुभवर्गकस्तनौ यदि मस्तकोदयगृहं तदा जयः ॥३॥

विजय एव । अथवा तत एव ताभ्यामेव जन्मलग्नजन्मराशिभ्यामेव त्रिरिपुखायगृहं तृतीयषष्ठदशमैकादशानामन्यतमं गृहं यद्युदयो लग्नं स्यात्तदापि विजय एव शत्रुक्षयः स्यादित्यर्थः ॥ २ ॥ अथान्यं प्रश्नं मंजुभाषिण्याह--रिपुजन्मलग्नभमिति ॥ रिपोः शत्रोः जन्मलग्नभं जन्मलग्नं जन्मराशिश्च तच्चेत्प्रश्नलग्नाद्धिबुके चतुर्थे द्युने सप्तमे वा स्यात्तदा राज्ञो जयो भवेत् । अथवा तयोः शत्रुजन्मलग्नराश्योरधिपौ स्वामिनौ प्रश्नलग्नाद्धिबुके द्युने वा स्यातां तदापि विजय एव अथवा तत एव । ताभ्यां शत्रोर्जन्मलग्नजन्मराशिभ्यामेवोपचयगृहं ३,६,१०,११ प्रश्नलग्नाद्धिबुके द्युने वा स्यात्तदापि जय

एव । अथवा तनौ प्रश्नलग्ने शुभवर्गकः शुभग्रहाणां षड्वर्गकश्चेत्स्यात्तदापि जय एव । अथवा यदि मस्तकोदयाः शीर्षोदयराशयः प्रश्नलग्नगताश्चेत्स्युस्त-दापि जय एव । वराहः । "उदयमुदयपं वा जन्मभं जन्मपं वा तदुपचयगृहं वा वीक्ष्य लग्ने यियासोः । विनिहतमरिपक्षं विद्धि शत्रोरिदं वा हिबुकगृह-समेतं पृच्छतोऽस्तस्थितं वा" इति ॥ ३ ॥ अथान्यं प्रश्नं त्रोटकेनाह—यदीति ॥ अत्र वसुधापतेर्जय इत्यनुवर्तते । यदि पृच्छितनौ प्रश्नलग्ने वसुधा भूमी रुचिरा स्यात् अथवा यदि शुभवस्तु मंगलवस्तु मंगलवस्त्राभरणादि श्रुतिदर्शनगं श्रवणगोचरं । दर्शनमत्रचाक्षुषम् । अथवा प्रष्टा आदरतो दैवज्ञं पृच्छति तदापि वसुधापतेर्जयः स्यादिति सर्वत्र व्याख्येयम् । अथवा चरलग्नं मेषकर्कतुलामकराख्यं यदि प्रश्नलग्नं शुभग्रहैर्दृष्टं युतं वा तदापि जयएव॥ ४॥

यदि पृच्छितनौ वसुधा रुचिरा शुभवस्तु यदि श्रुतिदर्शनगम् ॥ यदि पृच्छति चादरतश्च शुभग्रहदृष्टयुतं चरलग्नमपि ॥ ४ ॥ विधु-कुजयुतलग्ने सौरिदृष्टेऽथ चंद्रे मृतिभमदनसंस्थे लग्नगे भास्करेऽपि॥हिबुकनिधनहोराद्यूनगेवापिपापेसपदिभवतिभंगः प्रश्नकर्तुस्तदानीम्॥

अथाशुभफलदं प्रश्नं मालिन्याह— विधुकुजेति ॥ चंद्रमंगलयुक्ते लग्ने सौरिणा शनिना दृष्टे तदा प्रश्नकर्तुर्भंगः पराजयो नाशो वा स्यात् । अथ चंद्रे मृतिभमदनसंस्थे चंद्रे अष्टमे सप्तमे वा लग्ने सूर्ये च सति एवंविधे योगे प्रष्टुः सपदि भंगः स्यात्।अव्ययानामनेकार्थत्वात् । अपिशब्दो विपर्ययार्थः । तथाहि भास्करे मृतिभमदनसंस्थे चंद्रे लग्नगे च सति एवं विधयोगेऽपि प्रष्टुर्भंगः स्यात् । उक्तं च वराहेण । " चंद्रे सरुधिरे लग्ने भंगः सूर्यात्मजेक्षिते । द्यूने नैधनगे चंद्रे लग्ने याते दिवाकरे ॥ विपर्यये वा यातस्य यात्राभंगवधागमाः" इति । वाऽथवा पापग्रहे चतुर्थाष्टमलग्नसप्तमानामन्यतमस्थे सति प्रष्टुर्भंगः

स्यात् ॥ ५ ॥ अथ प्रश्नलग्ने विशेषं भुजंगप्रयातेनाह–त्रिकोणे कुजादिति ॥ कुजान्मंगलात्त्रिकोणे नवपंचमे सौरिशुक्रज्ञजीवाश्चेत्स्युः अथवा एकोपि वा सौरिशुक्रज्ञजीवानामन्यतमश्चेत्त्रिकोणे स्यात्तदाप्युद्दिष्टगमनं न स्यादेव। वाऽथवाऽर्काच्छशी त्रिकोणे चेत्स्यात्तदाप्युद्दिष्टदिग्गमनं न स्यादेव। तर्हि कस्यां दिशि गमनं स्यादित्यत आह। बलीयानिति। तयोरधुनोक्तोद्दिष्टदिक्प्रतिबंधकारकयोर्ग्रहयोर्मध्ये यो ग्रहो बलवान् स्यात्सः स्वकीयां दिशं प्रत्युत सांप्रतं नयेत् ॥ ६ ॥ अथ योगांतरं मदलेखयाह–प्रश्नेति ॥ गम्यदिगीशात् गंतुं इष्टा या दिक् तस्या ईशः स्वामी प्रश्नलग्ने यत्र स्थाने स्यात्ततः पंचमे

त्रिकोणे कुजात्सौरिशुक्रज्ञजीवा यदैकोऽपि वा नो गमोऽर्काच्छशी वा ॥ बलीयांस्तु मध्ये तयोर्योग्रहःस्यात्स्वकीयां दिशं प्रत्युतासौ नयेच्च ॥ ६ ॥ प्रश्ने गम्यदिगीशात्खेटः पंचमगो यः ॥ बोभूयाद्बलयुक्तः स्वामाशां नयतेऽसौ ॥ ७ ॥ धनुर्मेष-सिंहेषु यात्रा प्रशस्ता शनिज्ञोशनोराशिगे चैवमध्या ॥ रवौ कर्कमीनालिसंस्थेतिदीर्घा जनुः पंचसप्तत्रितारास्च नेष्टाः ॥८॥

स्थाने यो ग्रहो बलयुक्तो बोभूयात् भवेत् तदाऽसौ ग्रहः स्वामाशां दिशं नयते प्रापयति ॥ ७ ॥ अथ यात्राकालं भुजंगप्रयातेनाह–धनुर्मेषेति ॥ धनुर्मे-षसिंहस्थे रवौ यात्रा प्रशस्ता शुभफलदा। शनिज्ञोशनोराशिगे मध्या मकरकुंभमिथुनकन्यावृषतुलागते रवौ यात्रा मध्या स्यात्। कर्कमीनालिसंस्थे रवौ दीर्घा बहुकालसाध्या यात्रा न सफलेत्यर्थः। वराहः। "यात्राजसिंहतुरगोपगते वरिष्ठा मध्या शनैश्चरबुधोशनसां गृहेषु। भानौ कुलीरवृषवृश्चिकगे-ऽतिदीर्घा शरतश्च देवलमतेऽध्वनि पृष्ठगोऽर्कः" इति। देवलमतेऽध्वनि मार्गे सूर्यः पृष्ठगतः शस्तः। पृष्ठगतत्वं तु वक्ष्यंतराजोक्तभ्रमणवशेनेति केचित्।

१ लच्छः।

यथा । "दग्धा दिगैशी ज्वलिता दिगैंद्री धूमान्विता चानलदिक् प्रभाते । इत्येवमेव प्रहराष्टकेन भुंक्ते दिशोऽष्टौ सविता क्रमेण" इति । अनेन भ्रमणप्रकारेण यस्यां दिशि यस्मिन् प्रहरे भ्रमणसंभवः सा दिक् सूर्यसंमुखोच्यते । तत्पंचमी दिक् सूर्यपृष्ठगतेत्युच्यते इत्याहुः । वस्तुतस्तु द्वादशराशिभ्रमवशेन यस्यां दिश्यर्कः स्थितः तां पृष्ठतः कृत्वा यायादित्यर्थः । यथा । लग्नस्थेऽर्के पश्चिमां दिशं गच्छेत् चतुर्थे दक्षिणां सप्तमे पूर्वाम् दशम उत्तरामित्यर्थः । यदाह देवलः । "लग्नस्थे वरुणाशां हिबुकस्थे दक्षिणां रवौ यायात् । सप्तमगे पूर्वाशां मेषूरणसंस्थिते सौम्याम्" इति । एवं विदिक्ष्वपि ज्ञेयम् । यथाद्वितीयतृतीयस्थितेऽर्के नैर्ऋतीम् । पंचमे षष्ठे आग्नेयीम् ।अष्टमे नवमे ऐशानीम् । एकादशे द्वादशके वायव्यां गच्छेदिति । अथ ता-

न षष्ठी न च द्वादशी नाष्टमी नो सिताद्यातिथिः पूर्णिमाऽमा न रिक्ता ॥ हयादित्यमित्रेंदुजीवांत्यहस्तश्रवोवासवैरेव यात्रा प्रशस्ता ॥९॥

रानिषेधमाह।जनुरिति।स्वजन्मनक्षत्रादिननक्षत्रं यत्संख्यं स्यात् तस्मिन्नवभक्ते अवशिष्टाःप्रथमसप्तमपंचमतृतीयारुयास्ताराश्चेत्स्युस्तदा नेष्टा निषिद्धाः ८ अथ तिथ्यादिशुद्धिं भुजंगप्रयातेनाह—न षष्ठीति ॥ सिताद्या तिथिः शुक्लपक्षप्रतिपत् आसु तिथिषु यात्रा न प्रशस्तेत्यर्थः । नारदः । "षष्ठ्यष्टमीद्वादशिकारिक्तामावर्जितासु च । यात्रा शुक्लप्रतिपदि निधनाय भवेदिति । " हयोऽश्विनी आदित्यं पुनर्वसुः मित्रोऽनुराधा इंदुर्मृगः जीवः पुष्यः अंत्यं रेवती हस्तश्रवणधनिष्ठाः एतैर्नवभिर्नक्षत्रैः यात्रा प्रशस्तोत्तमा । मध्यानि निषिद्धानि च भानि वसिष्ठ आह "तिस्रोत्तरावारुणनैर्ऋतेंद्रपूर्वात्रयं ब्राह्मभयुग्दशैवम् । मध्यान्यनिष्टान्यनलानिलेशद्विदैवचित्राहिमघांतकानि" इति। तिस्रोत्तरा इत्यार्षः संधिः । ननु वसिष्ठेन वारा उक्ताः।"सुरेज्यदैत्येज्यशशींदुजानां वाराश्च

वर्गाः शुभदाः प्रयाणे। आदित्यभूसूनुशनैश्चराणां वाराश्च वर्गा न शुभप्रदाः स्युः" इति । अत्र कुतो नोक्ता इति चेत् नारदादिभिरनुक्तत्वात् । वसिष्ठादिभि रुक्तपापग्रहवारशूलनिषेधवैयर्थ्याच्च। दोषाधिक्यसूचनार्थं तदिति चेन्न।भिन्नकर्तृकेषु मुनिग्रंथेषु मुनिवचनानां वैयर्थ्यानर्हत्वादेवंविधा गतिरुचिता न त्वेकक- र्तृके ग्रंथे । तत्र हि पूर्वापरविरोधे अर्थांतरं वा कार्यम् । ग्रंथांतरेण सहैकवाक्यता वा कार्या । तत्रायं वसिष्ठवाक्यस्वरसः । तुहिनकरमंदवारे इति वाक्यात् पापग्रहवारनिषेधो गौण इत्यनुमीयते तत्र तस्य गतिस्त्वेवम् । यदा स्वजन्मराशेरुपचये यो ग्रहः शुभो वाऽशुभो वा भवतु स सर्वदिक्षु हितः। परं तु शूलदिशो विहाय। यदात्वनुपचयस्थः स तु कुत्रापि न हितः । यदाह राजमार्तंडः । "उपचयकरग्रहदिने शुद्धिः क्रूरेऽपि पापिनां भवति।सौम्येऽप्यनु-

न पूर्वदिशि शक्रभे न विधुसौरिवारे तथा न चाजपदभे गुरौ यमदिशीनदैत्येज्ययोः ॥
न पाशिदिशि धातृभे कुजबुधेर्यमर्क्षे तथा न सौम्यककुभि व्रजेत्स्वजयजीविवितार्थी बुधः ॥ १० ॥

पचयस्थे न भवति यात्रा शुभा यातुः"इति।तस्मान्नार्थोवारोक्त्येतितेऽत्रनोक्ताः॥९॥अथ वारशूलं नक्षत्रशूलं च पृथ्वीछंदसाह—न पूर्वदिशीति ॥ शक्रभे ज्येष्ठायां पूर्वदिशि न व्रजेत् । तथा विधुसौरिवारे सोमशनिवारेऽपि पूर्वदिशि न व्रजेत् । अजपदभे पूर्वाभाद्रपदायां तथा गुरुवारेऽपि यमदिशि न व्रजेत् । रविशुक्रयोर्वारे तथा धातृभे रोहिण्यां पाशिदिशि पाशी वरुणस्तद्दिशि पश्चिमदिशि न व्रजेत्।कुजबुधवारे तथार्यमर्क्षे उत्तराफाल्गुन्यां सौम्यककुभि उत्तर- दिशि न व्रजेत्। कः स्वजयजीवितार्थी बुधः।स्वं धनं जयः शत्रुपराजयपूर्वकः स्वोत्कर्षः जीवितमायुष्यं एतानि अर्थयतेऽसौ न व्रजेत्।वारशूलपरिहारमाह गुरुः।"सूर्यवारे घृतं प्राश्य सोमवारे पयस्तथा।गुडमंगारके वारे बुधवारे तिलानपि॥गुरुवारे दधि प्राश्य शुक्रवारे यवानपि। माषान् भुक्त्वा शनेर्वारे गच्छन्

शूले न दोषभाक्॥ तांबूलं चंदनं मृच्च पुष्पं दधि घृतं तिलाः। वारशूलहराण्यर्कादानाद्धारणतोऽदनात्" इति ॥ १०॥ अथ कालशूलं शार्दूलविक्रीडितेनाह—
पूर्वाह्णे इति॥ध्रुवाख्यैर्मिश्राख्यैश्च भैः पूर्वाह्णे यात्रा न शुभा स्यात्। तीक्ष्णाख्यैर्भैर्मध्याह्ने न स्यात्। अपराह्णे लघुनक्षत्रैः पूर्वरात्रे मैत्राख्यैः मध्यरात्रिसमये उग्र-
नक्षत्रैः तथा रात्र्यंते रात्रितृतीयभागे चरनक्षत्रैर्यात्रा न स्यात्। तत्र विशेषः। हरिहस्तपुष्यशशिभिः श्रवणहस्तपुष्यमृगैः सर्वस्मिन्नपि काले यात्रा शुभा स्यात् ११
अथ तत्रापि कालविशेषे मध्यमानां निषिद्धानां च कियतां भानां वर्ज्यघटिका इंद्रवज्रयाह—पूर्वोति॥पूर्वात्रये प्रथमाः षोडश नाड्यो निषिद्धाः कृत्तिकायामे-

पूर्वाह्णे ध्रुवामिश्रभैर्न नृपतेर्यात्रा न मध्याह्नके तीक्ष्णाख्यैरपराह्णके न लघुभैर्नो पूर्वरात्रे तथा ॥ मित्राख्यैर्न च मध्यरात्रिसमये चोग्रै-
स्तथानो चरैरात्र्यंतेहरिहस्तपुष्यशशिभिः स्यात्सर्वकालेशुभा ॥ ११ ॥ पूर्वाग्निपित्र्यांतकतारकाणां भूपप्रकृत्युग्रतुरंगमाः स्युः ॥ स्वाती-
विशाखेंद्रभुजंगमानां नाड्यो निषिद्धा मनुसंमिताश्च ॥ १२ ॥ पूर्वार्धमाग्नेयमघानिलानां त्यजेद्धि चित्राहियमोत्तरार्धम् ॥ नृपः
समस्तां गमने जयार्थी स्वातीं मघां चोशनसो मतेन ॥ १३ ॥ तमोभुक्ततारा: स्मृता विश्वसंख्याः शुभो जीवपक्षो मृतश्चापि भोग्याः ॥
तदाक्रांतभं कर्तरीसंज्ञमुक्तं ततोऽक्षेंदुसंख्यं भवेद्ग्रस्तनाम ॥ १४ ॥

कविंशतिः मघायामेकादश भरण्यां सप्त घटिकास्त्याज्या इत्यर्थः। स्वातीविशाखाज्येष्ठाश्लेषानामाद्याश्चतुर्दश घटिकास्त्याज्याः। भरद्वाजः। "भरण्यां सप्त
घटिका वह्निभे चैकविंशतिः। एकादश घटीः पित्र्ये त्रिपूर्वासु च षोडश ॥ स्वातीसार्पविशाखार्द्राज्येष्ठासु च चतुर्दश। वर्जयेच्छेषघटिका यात्रायां शुभदा मताः"
इति ॥ १२ ॥ अथ मतांतरेण वर्ज्यत्वमिंद्रवज्रयाह—पूर्वार्धमिति॥ स्पष्टार्थम्॥ १३॥ अथ भानां जीवपक्षादिकाः संज्ञा भुजंगप्रयातेनाह—तमोभुक्तेति॥ तमो
राहुर्वक्री ग्रहस्तेन भुक्त्वा मुक्ता एवंविधा विश्वसंख्यास्त्रयोदशसंख्यास्तारा नक्षत्राणि जीवपक्षः जीवपक्षसंज्ञानि शुभकराणि। भोग्याः राहुणाक्रांतनक्षत्रात्

भोग्यानि गम्यानि त्रयोदश भानि मृतो मृतपक्षसंज्ञानि । तदाक्रांतभं तेन राहुणाक्रांतभं कर्तरीत्येवनामकं स्यात् । यथा राहुर्हस्तनक्षत्रे तेन भुक्तानि चित्रा-स्वातीप्रमुखानि पूर्वाभाद्रपदांतानि त्रयोदश जीवपक्षः।तदाक्रांतभाद्धस्तात्पंचदशमुत्तराभाद्रपदाख्यं ग्रस्तसंज्ञम्।तेन राहुणा भोग्यानि उत्तराफाल्गुनीपूर्वाफा-ल्गुनीमघाश्लेषापुष्यपुनर्वस्वार्द्रामृगरोहिणीकृत्तिकाभरण्यश्विनीरेवत्याख्यानि मृतपक्षः । हस्तस्तु कर्तरीसंज्ञमिति॥ १४॥अथ जीवपक्षादीनां फलं शार्दूल-विक्रीडितेनाह—मार्तंड इति॥मृतपक्षगे मार्तंडे सूर्ये सति चंद्रश्चेज्जीवपक्षे स्यात्तदायात्रा शुभा स्यात्।विपरीतगे मार्तंडे जीवपक्षगे सति चंद्रश्चेन्मृतपक्षगःतदा यात्रा क्रियमाणा यातुः क्षयकरी स्यात्।द्वौ सूर्याचंद्रमसौ चेज्जीवपक्षे स्यातां तदा शुभा शुभतरेत्यर्थः । अर्थादुभौ मृतपक्षे स्यातां तदा यात्राऽतिक्षयकरी

मार्तंडे मृतपक्षगे हिमकरश्चेज्जीवपक्षे शुभा यात्रा स्याद्विपरीतगे क्षयकरी द्वौ जीवपक्षे शुभा॥
ग्रस्तर्क्षं मृतपक्षतः शुभकरं ग्रस्तात्तथा कर्तरी यायींदुःस्थितिमान् रविर्जयकरौ तौ द्वौ तयोर्जीवगौ ॥ १५ ॥

स्यात् । अथास्यापवादमाह । ग्रस्तर्क्षमिति । मृतपक्षतः मृतपक्षनक्षत्रात् ग्रस्तर्क्षं राहुणाक्रांतभात् पंचदशसंख्यं शुभं शुभकरं स्यात् । यथा शवान्मारि-ष्यमाणो देही प्रबलः तथा ग्रस्ताद्राहुभतः पंचदशसंख्याकात् कर्तरी राह्वाक्रांतं भं शुभकरं स्यात् । यायीति । यो राजा वैरिणमुद्दिश्य जिगमिषुः स यायी तत्स्वामी चंद्रः । यश्च स्वदेशे दुर्गं कृत्वा तिष्ठति स स्थायी स्थितिमान् स्थायिनो राज्ञः स्वामी रविः । तौ द्वौ सूर्याचंद्रमसौ जीवगौ जीवपक्ष-गतौ तयोः स्थायियायिराज्ञोर्जयकरौ । रविश्चेज्जीवपक्षगस्तदा स्थायिनो जयश्चंद्रश्चेज्जीवगस्तदा यायिजयः । उभौ चेत् जीवगौ तदा संधिकरौ अर्थाद्वा-

वपि चेन्मृतपक्षगौ उभयोः पराजयकरौ । अत्र बहुविचारःस्वरोदयादवगंतव्यः ॥ १५ ॥ अथाकुलकुलाकुलकुलगणं वसंततिलकाशार्दूलविक्रीडिताभ्यामाह— स्वात्यंतकाहीति । पूर्वाश्वीति च ॥ स्वाती अंतकं भरणी आश्लेषाधनिष्ठारेवतीहस्तानुराधापुनर्वसूत्तरात्रयरोहिण्यः एतानि द्वादश भानि विषमास्तिथयः प्रतिपत्तृतीयापंचमीसप्तमीनवम्येकादशीत्रयोदशीपंचदश्य इत्यष्टौ तिथयः रविचंद्रशनिबृहस्पतिवाराश्चत्वारः एते प्रत्येकमकुलसंज्ञाः । अथ ज्ञो बुधवारः मूलं अंबुपं शततारकाः ईश आर्द्रा विधिभमभिजित् चत्वारि भानि दशषड्द्वितिथ्यः दशमीषष्ठीद्वितियास्तिस्रस्तिथयः एते प्रत्येकं कुलाकुलसंज्ञाः

स्वात्यंतकाहिवसुपौष्णकरानुराधादित्यध्रुवाणि विषमास्तिथयोऽकुलाः स्युः ॥ सूर्येंदुमंदगुरवश्च कुलाकुला ज्ञो मूलांबुपेश-
विधिभं दशषड्द्वितिथ्यः ॥ १६ ॥ पूर्वाश्वीज्यमघेंदुकर्णदहनद्वीशेंद्रचित्रास्तथा शुक्रारौ कुलसंज्ञकाश्च तिथयोऽर्काष्टेंद्रवेदै-
र्मिताः ॥ यायी स्यादकुले जयी च समरे स्थायी च तद्वत्कुले संधिः स्यादुभयोः कुलाकुलगणे भूमीशयोर्युध्यतोः ॥१७॥
स्युर्धर्मे दस्रपुष्योरगवसुजलपद्वीशमैत्राण्यथार्थे याम्याजांघ्रींद्रकर्णादितिपितृपवनोडून्यथो भानि कामे ॥ वह्न्यार्द्राबुध्न्य-
चित्रानिर्ऋतिविधिभगाख्यानि मोक्षेऽथरोहिण्याप्यैंद्वंत्यर्क्षविश्वार्यमभदिनकरर्क्षाणि पथ्यादिराहौ ॥ १८ ॥

स्युः । अथ पूर्वास्तिस्रः अश्विनीपुष्यमघाः इंदुर्मृगः कर्णः श्रवणः दहनः कृत्तिकाः द्वीशं विशाखा इंद्रो ज्येष्ठा चित्रा एतानि द्वादश भानि शुक्रभौमवारौ अर्काष्टेंद्रवेदैर्मिता द्वादश्यष्टमीचतुर्दशीचतुर्थीसंज्ञाश्चतस्रस्तिथयः प्रत्येकं कुलसंज्ञकाः स्युः । फलमाह यायीति । अकुलसंज्ञके तिथिवारनक्षत्रगणे समरे युद्धप्रारंभे सति यायी राजा जयी स्यात् । यदि कुलसंज्ञके तिथिनक्षत्रवारगणे सति स्थायी राजा तद्वज्जयी स्यात्। कुलाकुलसंज्ञके तिथिवारनक्षत्रगणे युध्यतोर्युद्धं कुर्वतोः भूमीशयो राज्ञोः परस्परं सन्धिः स्यात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ अथ पथि राहुचक्रं स्रग्धरयाह—स्युर्धर्म इति ॥

अश्विनीपुष्याश्लेषाधनिष्ठाशततारकाविशाखानुराधाख्यानि भानि धर्मे धर्मस्थाने लेख्यानि । अथ भरणीपूर्वाभाद्रपदाज्येष्ठाश्रवणपुनर्वसुमघा-स्वात्याख्यानि भानि अर्थे स्युः । अथ कृत्तिकार्द्रोत्तराभाद्रपदाचित्रामूलाभिजित्पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्राणि कामे स्युः । अथ रोहिणी आप्यं पूर्वाषाढा मृगः अंत्यं रेवती विश्वमुत्तराषाढा अर्यमभमुत्तराफाल्गुनी हस्तएतानि भानि मोक्षे स्युः । पथिशब्द आदिर्यस्य तादृशे राहौ पथिराहावित्यर्थः । चक्रे इति विशेष्यमध्याहार्यम् ॥ १८ ॥ अथ स्रग्विण्या तत्फलमाह—धर्मगे भास्कर इति ॥ धर्ममार्गस्थिते भास्करे सति चेद्वित्तमोक्षे शशी अर्थमार्गे मोक्षमार्गे वा शशी स्याच्चदा शोभनः । अथ वित्तगे अर्थगे भास्करेसति धर्ममार्गगः मोक्षमार्गगो वा शशी शोभनः । अथ कामगे भास्करे सति

धर्मगे भास्करे वित्तमोक्षे शशी वित्तगे धर्ममोक्षस्थितः शस्यते ॥ कामगे धर्ममोक्षार्थगः शोभनो मोक्षगे केवलं धर्मगः प्रोच्यते॥१९॥
पौषे पक्षत्यादिका द्वादशैवं तिथ्यो माघादौ द्वितीयादिकास्ताः ॥ कामात्तिस्रः स्युस्तृतीयादिवच्च याने प्राच्यादौ फलं तत्र वक्ष्ये ॥ २०॥

धर्मार्थमोक्षमार्गगः शशी शोभनः । अथ मोक्षमार्गे भास्करे सति केवलं धर्मगःशशी शोभनः।अर्थाद्विपरीतावस्थितयोर्द्वयोः सूर्याचंद्रमसोरशुभत्वं स्यात् १९ अथ तिथिचक्रं शालिन्याह—पौष इति॥अत्र पौषादितःप्रतिमासे द्वादशकोष्ठका लेख्याः । एवं कृतेचतुश्चत्वारिंशदधिकशतं कोष्ठकाजायंते।तत्रचक्राकृ-तिर्यथा न्यासःप्राग्लिखितः।तत्र पक्षस्य शुक्लपक्षस्य कृष्णपक्षस्यवा मूलं पक्षतिःप्रतिपत्तदादिकालः । प्रथमं पौषे मासे प्रतिपदादिकाः द्वादश तिथयोऽधोऽधो लेख्याः। माघादौ माघादिमासेषु द्वितीयादिकास्तिथयो लेख्याः। यथा । माघे द्वितीयादिकाः फाल्गुने तृतीयादिकाः चैत्रे चतुर्थ्यादिकाः वैशाखे

पंचम्यादिकाः ज्येष्ठे षष्ठ्यादिकाः आषाढे सप्तम्यादिकाः श्रावणेऽष्टम्यादिकाः भाद्रपदे नवम्यादिकाः आश्विने दशम्यादिकाः कार्तिके एकादश्यादिकाः मार्गशीर्षे द्वादश्यादिकाः सर्वास्तिथयो द्वादश्यंता लेख्याः । अवशिष्टस्थानानि प्रतिपदादिभिः पूरणीयानि । कामात्तिस्र इति । कामात्रयोदशीचतुर्दशीपंचदश्यस्तृतीयादिवत्स्युः।त्रयोदशी तृतीयावत् चतुर्दशी चतुर्थीवत् पंचदशी पंचमीवत्स्युरित्यर्थः । फलार्थमतिदेशोऽयम् । तत्र प्रतिपदादौ पूर्वदक्षि-

सौख्यं क्लेशो भीतिरर्थागमश्च शून्यं नैःस्व्यं निःस्वता मिश्रता च ॥ द्रव्यक्लेशो दुःखमिष्टाप्तिरर्थो लाभः सौख्यं मंगलं वित्तलाभः ॥ २१ ॥ लाभो द्रव्याप्तिर्धनं सौख्यमुक्तं भीतिर्लाभो मृत्युरर्थागमश्च ॥ लाभः कष्टद्रव्यलाभौ सुखं च कष्टं सौख्यं क्लेशलाभौ सुखं च ॥ २२॥ सौख्यं लाभः कार्यसिद्धिश्च कष्टं क्लेशः कष्टात्सिद्धिरर्थो धनं च ॥ मृत्युर्लाभो द्रव्यलाभश्च शून्यं शून्यं सौख्यं मृत्युरत्यंतकष्टम् ॥ २३ ॥

णपश्चिमोत्तरासु दिक्षु याने चिकीर्षिते सति फलं शुभाशुभं सौख्यं क्लेश इत्यादिना वृत्तत्रयेण वक्ष्ये कथयिष्यामि ॥ २० ॥ फलानि शालिनीत्रयेणाह— सौख्यमिति । लाभ इति । सौख्यमिति च ॥ श्लोकत्रयं स्पष्टार्थमेव।तत्र पौषप्रतिपदि दिक्चतुष्टये सौख्यं क्लेशो भीतिरर्थागमश्चेति फलचतुष्टयं क्रमेण ज्ञेयम् । एवं द्वितीयादिष्वपि श्लोकचतुर्थांशोक्तं फलं स्यात् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

कोष्टकन्यासः ।

पौ.	मा.	फा.	चै.	वै.	ज्ये	आ.	श्रा	भा.	आ.	का.	मा.	पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	सौख्यम्	क्लेशः	भीतिः	अर्थागमः
२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	शून्यम्	नैःस्व्यम्	निःस्वत्वम्	मिश्रता
३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	द्रव्यक्लेशः	दुःखम्	इष्टाप्तिः	अर्थः
४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	लाभः	सौख्यम्	मंगलम्	वित्तलाभः
५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	लाभः	द्रव्याप्तिः	धनम्	सौख्यम्
६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	भीतिः	लाभः	मृत्युः	अर्थागमः
७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	लाभः	कष्टम्	द्रव्यलाभः	सुखम्
८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	कष्टम्	सौख्यम्	क्लेशलाभः	सुखम्
९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	सौख्यम	लाभः	कार्यसिद्धिः	कष्टम्

१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	क्लेशः	कष्टात्सिद्धि	अर्थः	धनम्
११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	मृत्युः	लाभः	द्रव्यलाभः	शून्यम्
१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	शून्यम्	सौख्यम्	मृत्युः	अत्यंतकष्टम्
पौ	मा.	फा.	चै.	वै.	ज्ये.	आ.	श्रा.	भा.	आ.	का.	मा.	पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर

अथ सर्वांकज्ञानं वसंततिलकयाह—तिथ्यृक्षेति ॥ तिथयोऽत्र शुक्लप्रतिपदादितो ग्राह्याः । तत्र तिथिनक्षत्रवाराणां युतिः स्थानत्रये स्थाप्या क्रमेण सप्तभिरष्टभिस्त्रिभिश्च तष्टा भक्तावशिष्टा सती प्रथमस्थाने वियति शून्ये सति अतिदुःखी यात्राकर्ता स्यात् । मध्ये द्वितीयस्थाने धननाशः । चरमे तृतीयस्थाने शून्यं मृत्युः स्यात् । स्थानत्रयेंऽकयुजि अंकयुतौ सौख्यजयौ भवेताम् ॥ २४ ॥ अथाडलभ्रमणे प्रमाणिकयाह—रवेर्भत इति ॥ सूर्यनक्ष-

तिथ्यृक्षवारयुतिरद्रिगजाग्नितष्टा स्थानत्रयेऽत्र वियति प्रथमेऽतिदुःखी ॥ मध्ये धनक्षतिरथो चरमे मृतिः स्यात्स्थानत्रयेंऽकयुजि

सौख्यजयौ निरुक्तौ ॥ २४ ॥ रवेर्भतोऽब्जभोन्मितिर्नगावशेषिता द्यगा ॥ महाडलो न शस्यते त्रिषण्मिताभ्रमो भवेत् ॥ २५ ॥

त्रात् अब्जभस्य चंद्रभस्योन्मितिर्गणना कार्या । सा नगैः सप्तभिरवशेषिता सती द्व्यगा द्विशेषमिता सप्तशेषमिता वा भवेत्तदा महाडलो दोषः स्यात् स न शस्यते । प्रागुक्तप्रकारेण यदि त्रिषण्मिता त्रिशेषमिता षट्शेषमिता वा स्यात्तदा भ्रमो भ्रमणाख्यो दोषः स्यात् । सोऽपि न शस्यते एतान्निर्मूलम् । तत्र भ्रमणे यात्रामेव त्यजंति । आडले बहूनि कार्याणि त्यजंति । उक्तं च । "यात्रायंत्रहलप्रवाहसमरे चौर्ये च संधौ तथा कूपारामतडागबंधनविधौ पाप-

र्भिदुर्गग्रहे । अश्वेभोष्ट्ररथाधिरोहणविधौ त्याज्यं सदैवाडलं यत्नान्नात्र शुभेषु मंगलविधौ दोषो न तस्य क्वचित्" इति ॥ २५ ॥ अथ हैवराख्यं योगमुपजातिकयाह—शशांकभमिति ॥ स्पष्टार्थम् । प्रसंगात् ढवाडमपि " सूर्यभाद्गणये चांद्रं त्रिगुणं तिथिसंयुतम् । सप्तभिस्तु हरेद्भागं त्रिशेषं स्याड्ढवाडकम् । "एतच्च हैवराच्छुभं ज्ञेयम् । एतत्सर्वं दाक्षिणात्या विचारयन्तीति । अत्र प्रसंगाद्ग्रंथांतरस्थसंग्रहः । "सूर्यभाद्गणयेच्चांद्रं तिथिवारं च मिश्रितम् । सप्तभिस्तु हरेद्भागं पंचशेषं तु टेलकम् ॥ सूर्यभाद्गणयेच्चांद्रं तिथिवारं च मिश्रितम् । अर्कसंख्यैर्हरेद्भागं नवशेषं तु गौरवम् ॥ प्रवेशे गौरवं दद्यान्निर्गमे हैवरं तथा । तस्करे टेलकं दद्याड्ढवाडं सर्वकर्मसु । " इति ज्योतिर्निबंधे ॥ २६ ॥ अथ घातचंद्रं शालिन्या तत्परिहारं चानुष्टुब्द्वयेनाह—भूपंचेति ।

शशांकभं सूर्यभतोऽत्र गण्यं पक्षादितिथ्या दिनवासरेण ॥ युतं नवाप्तं नगशेषकं चेत्स्याद्धैवरं तद्गमनेऽतिशस्तम् ॥ २६ ॥ भूपंचांकद्व्यंगदिग्वह्निसप्तवेदाष्टेशार्काश्च घाताख्यचंद्रः ॥ मेषादीनां राजसेवाविवादे वर्ज्यो युद्धाद्ये च नान्यत्र वर्ज्यः ॥ २७ ॥ आग्नेयत्वाष्ट्रजलपपित्र्यवासवरौद्रभे ॥ मूलब्राह्माजपादर्क्षेपित्र्यमूलाजभे क्रमात् ॥ २८ ॥ रूपद्वयम्यग्निभूरामद्वयब्ध्यग्न्यब्धियुगाग्नयः ॥ घातचंद्रे धिष्ण्यपादा मेषाद्वर्ज्या मनीषिभिः २९

आग्नेयेति । रूपद्वयमीति च ॥ मेषादिराशीनां भूपंचांकेत्यादिको घातचंद्रो ज्ञेयः । यथा मेषस्य प्रथमो मेष एव वृषस्य पंचमः कन्यास्थः मिथुनस्य नवमः कर्कस्य द्वितीयः सिंहस्य षष्ठः कन्याया दशमः तुलायास्तृतीयः वृश्चिकस्य सप्तमः धनुषश्चतुर्थः मकरस्याष्टमः कुंभस्यैकादशः मीनस्य द्वादशः स घातचंद्रो राजसेवायां विवादे प्रतिवादिना सह कलहे युद्धाद्ये आदिशब्दान्मृगयादिषु वर्ज्यः । अन्यत्र विवाहान्नप्राशनादिमंगलकृत्ये न वर्ज्यः । उक्तं च । "युद्धे चैव विवादे च कुमारीपूजने तथा । राजसेवावाहनादौ घातचंद्रं विवर्जयेत् ॥ तीर्थयात्राविवाहान्नप्राशनोपनयादिषु । मांगल्यसर्वकार्येषु

घातचंद्रं न चिंतयेत् ॥" अत्र लाघवार्थं भ्रातृपुत्रगोविंदपद्यम् । "मेषकन्याघटहरिनक्रयुग्मधनुर्वृषाः । मीनसिंहधनुःकुंभा घातचंद्रा अजादितः" इति । घातचंद्रे मेषादिराशिषु कृत्तिकादिभानां चरणा एते वर्ज्या इति केचिद्वदंति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ घाततिथीरुपजातिकयाह—गोस्त्रीति ॥ गौः वृषः स्त्री कन्या झषो मीनः एतद्राशिमति नरे पूर्णा पंचमी दशमी पंचदशी च घाततिथिः।नृयुग्मिथुनं कर्कटकः कर्कस्तयोः भद्रा द्वितीया सप्तमी द्वादशी च तिथिः । कौर्प्यो वृश्चिकः अजो मेषः एतयोर्नंदा प्रतिपत्षष्ठ्येकादशी च तिथिः नक्रधटे मकरतुलयोः रिक्ता चतुर्थी नवमी चतुर्दशी घात-

गोस्त्रीझषे घाततिथिस्तु पूर्णा भद्रा नृयुक्कर्कटकेऽथ नंदा ॥ कौर्प्याजयोर्नक्रधटे च रिक्ता जया धनुः कुंभहरौ न शस्ताः ॥ ३० ॥
नक्रे भौमो गोहरिस्त्रीषु मंदश्चंद्रो द्वंद्वेऽर्कोऽजभे ज्ञश्च कर्के ॥ शुक्रः कोदंडालिमीनेषु कुंभे जूके जीवो घातवारा न शस्ताः ॥ ३१ ॥
मघाकरस्वातिमैत्रमूलश्रुत्यंबुपांत्यभम् ॥ याम्यब्राह्मेशसार्पं च मेषादेर्घातभं न सत् ॥ ३२ ॥ भूमि १ व्द्य २ ब्ध्य ४ द्रि७दिक् १० सूर्या १२ गा६ष्टां ८ के ९शा ११म्नि३सायकाः५॥ मेषादिघातलग्नानि यात्रायां वर्जयेत्सुधीः ॥ ३३ ॥

तिथिः । धनुःकुंभसिंहानां जया तृतीयाष्टमी त्रयोदशी च घाततिथिः । एते घाततिथयो यात्रादौ न शस्ताः ॥ ३० ॥ घातवारान् शालिन्याह—नक्रे भौम इति ॥ मकरराशिमति पुरुषे भौमो घातवारः वृषसिंहकन्यासु मंदः शनिर्घातवारः द्वंद्वे मिथुने चंद्रः अजे मेषेऽर्कः कर्के बुधः धनु-वृश्चिकमीनेषु शुक्रवारः जूकस्तुला कुंभतुलयोर्जीवो गुरुर्घातवार इत्यर्थः । घातवारा अपि यात्रादौ न शस्ताः ॥ ३१ ॥ अथ घातनक्षत्राण्यनुष्टुभाह—मघेति ॥ स्पष्टार्थम् । एतदपि यात्रादौ न शस्तम् ॥ ३२ ॥ अथ घातलग्नान्याह—भूव्द्यब्धीति ॥ स्पष्टार्थम् । तदपि यात्रायां वर्ज्यम् ॥ ३३ ॥

नवभूम्य इति ॥ एतास्तिथयः पूर्वतः पूर्वदिशमारभ्य अष्टदिक्षु ज्ञेयाः । यथा । पूर्वस्यां नवभूम्यः नवमी प्रतिपच्च आग्नेय्यां शिववह्नयः एकादशी तृतीया च । एवमग्रेऽपि । एतास्तिथयो योगिन्य इति जीर्णास्तास्तिथयः संमुखवामगा न शस्ताः । यथा । प्राच्यां गंतुः प्रतिपत्संमुखी दक्षिणां गंतुर्वामगा प्रतीच्यां गंतुः पृष्ठगा उदीच्यां गंतुर्दक्षिणा एवं सर्वासु दिक्षु सर्वास्तिथयो विचार्यास्तत्र संमुख्यो वामगाश्च तिथयो न शुभाः । अर्थाद्दक्षिणाः पृष्ठगाश्च शुभाः । उक्तं च । "पृष्ठतो दक्षिणे वापि योगिनी गमने हिता । वामसंमुखयोर्नेष्टा वायुमेवं विचिंतयेत्" इति ॥ ३४ ॥ अथ कालपाशयोगौ शालिन्याह–कौबेरीत इति ॥ कौबेरी उत्तरा दिक् तस्याः विपरीतदिक्षु अर्काद्ये वारे कालः स्यात् । तद्यथा । रवावुत्तरदिशि कालः दक्षिणे पाश

नव९भूम्यः१शिव११वह्नयो३ऽक्ष५विश्वे१३ऽर्क१२कृताः४शक्र १४ रसा६स्तुरंग७तिथ्यः १५ ॥ द्वि२दिशो१०मा३०वसव८श्च पूर्वतः-
स्युस्तिथयः संमुखवामगा न शस्ताः ॥ ३४ ॥ कौबेरीतो वैपरीत्येन कालो वारेऽर्कांद्ये संमुखे तस्य पाशः ॥ रात्रावेतौ वैपरीत्येन
गण्यौ यात्रायुद्धे संमुखे वर्जनीयौ ॥ ३५ ॥पूर्वादिषु चतुर्दिक्षु सप्तसप्तानलर्क्षतः ॥वायव्याग्नेयदिक्संस्थं परिघं नैव लंघयेत् ॥ ३६ ॥

इत्यर्थः । चंद्रे वायव्यां कालः आग्नेय्यां पाशः । एवं भौमादिष्वपि । रात्रौ कालदिशि पाश इति वैपरीत्यं ज्ञेयम् । एतौ यात्रायुद्धादिषु संमुखे वर्ज्यौ । उक्तं च स्वरोदये । "वारोत्थः पूर्वदिग्भागे ततः सव्येन मंदगः । यत्रस्थस्तत्र कालः स्यात्पाशस्तस्य तु संमुखः ॥ दक्षिणस्थः शुभः कालः पाशो वामदिगाश्रयः । यात्रायां समरे श्रेष्ठस्ततोऽन्यत्र न शोभनः" इति । प्रसंगादर्धयामराहुरपि स्वरोदयस्थो लिख्यते । "इंद्रवायुयमरुद्रतोयाग्निशशिनैर्ऋते । य.मार्धमुदितो राहुर्भ्रमत्येवं दिगष्टके" इति ॥ ३५ ॥ अथ परिघदंडाख्यं दोषमनुष्टुभाह--पूर्वादिष्विति ॥ अनलर्क्षतः कृत्तिकातः सप्त भानि पूर्वस्याम्

मघातः सप्त याम्यायाम् । अनुराधातः सप्त पश्चिमायाम् । धनिष्ठातः सप्त भान्युत्तरस्यां । रेखास्विति सर्वत्र वाक्यशेषः । तत्र वायव्याग्नेयदिगुपनिबद्धरे-
खापरिघोदंडः स्यात्तं सर्वथा नोल्लंघयेत् । तत्र यवनेश्वरः । "प्राचीमुदग्द्वारिभिरत्र यायात्प्राग्द्वारिभिश्चोडुभिरप्युदीचीम् । तथैव याम्यामपराश्रितैर्भैर्या-
म्याश्रयैश्चाप्यपरां प्रयायात्" इति ॥ ३६ ॥ अथ विदिक्षु गमे नक्षत्रातिदेशमावश्यककृत्ये नियदंडापवादं च वसंततिलकयाह—अग्नेर्दिशमिति ॥
नृपः पुरुहूतदिक् प्राची तत्स्थैः कृत्तिकादिसप्तनक्षत्रैः अग्नेर्दिशमाग्नेयीमियाद्गच्छेत् । एवमनेन प्रकारेण प्रदक्षिणगतः सृष्टिमार्गेण स्थिता विदिशो नैर्ऋत्या-
दीर्गच्छेत् । यथा । मघादिसप्तभिर्नैर्ऋत्याम् अनुराधादिसप्तभिर्वायव्यां धनिष्ठादिसप्तभिरैशानीं गच्छेदित्यर्थः । अथेति । आवश्यके कृत्ये कर्तव्ये परिघदं-

अग्नेर्दिशं नृप इयात्पुरुहूतदिग्भैरेवं प्रदक्षिणगतो विदिशोऽथकृत्ये।आवश्यकेऽपिपरिघंप्रविलंघ्यगच्छेच्छूलंविहाययदिदिक्तनुशुद्धिरस्ति
३७मैत्रार्कपुष्याश्विनभैर्निरुक्ता यात्रा शुभा सर्वदिशासु तज्ज्ञैः ॥ वक्री ग्रहः केंद्रगतोऽस्य वर्गो लग्ने दिनं चास्य गमे निषिद्धम् ॥ ३८ ॥

डमपि लंघयित्वा नृपो गच्छेत् । परंतु शूलं वारशूलं नक्षत्रशूलं विहाय त्यक्त्वा यदि दिक्तनुशुद्धिरस्ति पूर्वादिदिक्षु मेषादयस्त्रिरावृत्त्या दिग्राशयः स्युः।
क्रमशो मेषाद्या एव तस्यां तस्यां दिशि दिग्लग्नशब्देन व्यवह्रियंते । तेषां शुद्धिः शुभफलदातृग्रहानुकूल्यसाहित्यं स्यात् । दिग्राशीनाह नारदः ।
"दिग्राशयः स्युः क्रमशो मेषाद्याश्च पुनः पुनः"इति ॥ ३७ ॥ अन्यदपींद्रवज्रयाह—मैत्रार्केति ॥ अनुराधाहस्तपुष्याश्विनीनक्षत्रैः सर्वासु दिशासु चतु-
र्दिक्षु तज्ज्ञैर्ज्यौतिषिकैर्यात्रा शुभा निगदिता । यस्तु बालिकाविवेकादौ प्रागादिषु श्रवणाश्विपुष्यहस्तानां त्याग उक्तः स निर्मूलत्वादुपेक्ष्यः । क्वचिदष्टौ
सर्वदिग्द्वारकाण्युक्तानि । गुरुः । "पुष्याश्विहस्तमैत्राणि पौष्णवैष्णवसौम्यभम् । वासवं सर्वदिक्ष्वाशुयात्रायां शोभनानि हि" इति । वराहः । "सर्वद्वा-

रिक्तसंज्ञितानि गुरुभं हस्ताश्विमैत्राणि च श्रेष्ठान्यैंदवपौष्णविष्णुवसुभान्याद्यैः सहाष्टौ सदा" इति। वक्री ग्रह इति। वक्री ग्रहो यदि केंद्रगः स्यात्स गमे यात्रायांनिषिद्धः। अथवाऽस्य वक्रीग्रहस्य लग्ने वर्गः षड्वर्गश्चेत्सोऽपि गमने निषिद्धः वास्य वक्रीग्रहस्य दिनं वारोपि गमने निषिद्धम् ॥ ३८ ॥ अथायनशूलमिंद्रवज्रयाह सौम्यायन इति ॥ यदि सूर्यचंद्रौ सौम्यायने उत्तरायणगतौ स्यातां तदा उत्तरां प्राचीं वा व्रजेत्। तद्दिङ्मुखा यात्राशुभेत्यर्थः। यदि तु रविचंद्रौ दक्षिणायनगतौ स्यातां तदा प्रतीचीं दक्षिणां वा व्रजेत्। अथ तयोर्भिन्नायनत्वे अयनभेदे सति दिवानिशं व्रजेत्। यथा सूर्यो यस्मिन्नयने तां दिशं ।दिवा व्रजेत्। चंद्रो यस्मिन्नयने तां दिशं रात्रौ यायात्। अत्रोत्तरस्यां पूर्वस्या अंतर्भावः दक्षिणस्यां पश्चिमाया इति। रत्नकोशे।

सौम्यायने सूर्यविधू तदोत्तरां प्राचीं व्रजेत्तौ यदि दक्षिणायने॥प्रत्यग्यमाशां च तयोर्दिवानिशं भिन्नायनत्वेऽथ वधोऽन्यथाभवेत्॥
उदेति यस्यां दिशि यत्र याति गोलभ्रमाद्वाथ ककुब्भसंघे॥ त्रिधोच्यते संमुख एव शुक्रो यत्रोदितस्तां तु दिशं न यायात्॥४०॥

"दिनकरकरप्रतप्तां मकरादावुत्तरां च पूर्वां च। यायाच्च कर्कटादौ याम्यामाशां प्रतीचीं च" इति। अथान्यथा चेत्कुर्यात्तदा वधो मरणं भवेत्। भिन्नायनत्वे सति सूर्यो यस्मिन्नयने तां दिशं यदि रात्रौ गच्छेत् चंद्रो यस्मिन्नयने तां दिवा गच्छेत्तदा यातुर्वधो भवेदित्यर्थः ॥३९॥ अथ संमुखशुक्रदोषमुपजात्याह–उदेतीति॥ शुक्रो यस्यां दिशि प्राच्यां प्रतीच्यां वा कालवशेनोदयं करोति तत्र गंतुः पुंसः शुक्रः संमुखः। अयमेकः प्रकारः। अथवा गोलभ्रमवशेन यत्र यस्यां दिशि उत्तरस्यां दक्षिणस्यां वा यदि याति गच्छति तत्र गंतुः पुंसः शुक्रः संमुखः। अयं द्वितीयः प्रकारः।अथ यत्र ककुब्भसंघे प्राच्यादिदिशि कृत्तिकादिन्यासवशेन यद्दिङ्नक्षत्रे चरति तत्र दिशि गंतुः संमुखः शुक्रः स्यादित्ययं तृतीयः प्रकारः। अत्रिः। "यद्दिग्गतः समुदयेद्विचरे-

यत्र गोलके । यद्वारभेषु विचरेत्रिविधं प्रतिभार्गवम् ” इति । यत्रोदित इति। यस्यां दिश्युदितः शुक्रो दृश्यते तां दिशमेव न गच्छेत् । अन्यदिश्यपि यथा-संभवं न यायात् । “ मूढे शुक्रे कार्यहानिः प्रतिशुक्रे पराजयः ” इति नारदोक्तेः । अवश्यकर्तव्ये गमने शांतिमाह वसिष्ठः । “ भृगुलग्ने भृगोर्वारे भृगु-वर्गे भृगूदये । उपोष्य भृगुवारेऽपि यावच्छुक्रोदयं प्रति । रजतेनैव शुद्धेन कारयेत्प्रतिमां भृगोः । लिखेदष्टदलं पद्मं कांस्यपात्रे च तंडुलैः ॥ शुक्लसूक्ष्मां-बरैर्वेष्ट्य प्रतिमां तत्र पूजयेत् । शुक्लपुष्पाक्षतैर्गंधैर्मुक्ताहारैर्विचित्रितैः॥ उपचाराणि कार्याणि शुक्रं तेअन्यदित्यृचा।तन्मंत्रेण जपं कुर्यात्सम्यगष्टोत्तरं शतम् ॥ कर्मांते तेन मंत्रेण भक्त्या चार्घ्यं प्रदापयेत्।श्वेतगंधाक्षतैः पुष्पैः क्षीरमिश्रेण वारिणा ॥ दैत्यमंत्री दिवादर्शी चोशना भार्गवः कविः । श्वेतोऽथ मंडली काव्यो विधिस्थो भृगवे नमः ॥ दत्त्वेत्यर्घ्यं प्रयत्नेन प्रार्थयेदेव भक्तितः । अनेनैव तु मंत्रेण प्रांजलिः प्रणतः स्थितः ॥ त्वत्पूजयानया

वक्रास्तनीचोपगते भृगोः सुते राजा व्रजन्याति वशं हि विद्विषाम्॥ बुधोऽनुकूलो यदि तत्र संचलन् रिपूञ्जयेन्नैव जयः प्रतींदुजे॥४१॥

शुक्र संमुखत्वसमुद्भवम् । दोषं विनाशय क्षिप्रं रक्ष मां तेजसां निधे ॥ इति प्रार्थ्य प्रयत्नेन प्रतिमा भूषणान्विता । दैवज्ञायैव दातव्या श्वेताश्वसहि-तैव सा ॥ शिष्टेभ्यो दक्षिणां दद्याद्यथावित्तानुसारतः । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुंजीत बंधुभिः ॥ इतरेषां ग्रहाणां च पूजां कुर्यात्प्रयत्नतः । तत्तत्संमुखजो दोषस्तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ” दीपिकायां तु दानमेवोक्तम् । “ सितमश्वं सितच्छत्रं हेममौक्तिकसंयुतम् । ततो द्विजातये दद्यात्प्रतिशुक्र-प्रशांतये ” इति ॥ ४० ॥ अथ वक्रास्तादिदोषं सापवादमुपजात्याह—वक्रास्तेति ॥ भृगोः सुते शुक्रे वक्रोपगते अस्तोपगते नीचोपगते च उपलक्षणत्वाद्ग्रहयुद्धपराजिते वर्णरहिते वा सति राजा परराष्ट्रं व्रजन् सन् हि निश्चयेन विद्विषां शत्रूणां वशं याति बद्धो भवतीत्यर्थः । भरद्वाजः ।

"विवर्णे विजिते नीचे वक्रिते वा सितेऽस्तगे । शत्रुक्षेत्रगते वापि तदंशे तन्निरीक्षिते ॥ भौमांशे भौमसंयुक्ते मंदांशे मंदसंयुते । यात्रा नैव प्रकुर्वीत लक्ष्म्यायुर्बलहानिदा" इति। बुध इति । तत्र शुक्रास्ते यदि बुधोऽनुकूलः पृष्ठदिक्संस्थो भवेत्तदा संचलन् सन् राजा रिपून् शत्रून् जयेत् । नैवेति। प्रतींदुजे बुधे संमुखे सति गंतू राज्ञो नैव जयः किंतु पराजयः । अयं तु प्रतिशुक्रविचारो नृणां प्रथमगमने राज्ञां तु समरयात्रायामाहुः।रैभ्यः। "प्रतिशुक्रादिदोषोऽयं नूतने गमने नृणाम् । राज्ञां विजययात्रायां नान्यथा दोषमावहेत्" इति ॥ ४१ ॥ अथ विशेषं शालिन्याह–यावच्चंद्र इति।।चंद्रो यदा पूषभाद्रेवतीनक्षत्रादारभ्य कृत्तिकाद्ये पादे रेवत्यश्विनीभरणीकृत्तिकाप्रथमचरणे यावत्तिष्ठति तावच्छुक्रोंऽधो ज्ञेयः दृष्टोऽपि शुक्रो दर्शनकार्यं न करोतीत्यर्थः । तदेवाह ।

यावच्चंद्रः पूषभात्कृत्तिकाद्ये पादे शुक्रोंऽधो न दुष्टोऽग्रदक्षे।।मध्ये मार्गं भार्गवास्तेऽपि राजा तावत्तिष्ठेत्संमुखत्वेऽपि तस्य।।४२।।

न दुष्ट इति। अंधो यदा तदा अग्रे संमुखे दक्षे दक्षिणभागे च दुष्टो न स्यात् । मध्येमार्गमिति । सुमुहूर्तप्रस्थितोऽपि राजा मध्येमार्गं मार्गमध्ये यदि शुक्रास्तो भवेत्तावत्कालं तस्मिन्नेव प्रयाणे तिष्ठेत् यावच्छुक्रोदयो भवेत्।यदि गच्छतो राज्ञो दैवात्संमुखः शुक्रश्चेत्तावदस्य शुक्रस्य संमुखत्वेऽपि तस्मिन्नेव प्रयाणे तिष्ठेत् उपलक्षणत्वाद्गुरावप्येवंविधे द्रष्टव्यम् । पराशरः । "जीवः शशांकः शुक्रो वा मार्गमध्येऽस्तगो यदि । तत्रैव निवसेद्राजा यावदभ्युदितो भवेत्" इति ॥ मार्गमध्ये बुधास्ते न दोषः । यदा तु मार्गमध्ये बुधोदयो भवेत्स च पुनः संमुखो भवेत्तदा तु पुनर्दोष एव । वसिष्ठः । "संमुखश्चंद्रजो

यत्र मार्गमध्योदितो यदि । यावदस्तं गते तस्मिंस्तावत्तत्रैव संवसेत्" इति ॥ ४२ ॥ अथ निषिद्धलग्नमनुष्टुभाह—कुंभकुंभांशकाविति ॥ स्पष्टोऽर्थः ॥ ४३ ॥ अथान्यन्मंजुभाषिण्याह—अथ मीनलग्न इति ॥ मीनलग्ने लग्नांतरे वा मीनांशके चलितस्य राज्ञो वर्त्म वक्रं स्यात् । जनीति । जनिर्जन्मकालीनं लग्नं जन्मभं जन्मराशिः तयोर्जन्मलग्नराश्योः पती स्वामिनौ शुभग्रहौ सौम्यग्रहौ चेदुदये लग्ने भवतस्तदा गमो गमनं शुभः स्यात् । जन्मलग्नं जन्मराशिश्च यात्रालग्नगं शुभमिति प्रागेवाभिहितम् । जननराशितनू यदि लग्नग इति । अर्थाज्जन्मलग्नजन्मराशिस्वामिनौ पापग्रहौ यात्रालग्ने स्यातां तदा तादृशे लग्ने गमनमशुभफलमित्यर्थः । वसिष्ठः । " जन्मराशौ लग्नगते तदीशे वा विलग्नगे । अभीष्टफलदा यात्रा राशीशश्चेच्छुभग्रहः" ॥ वृद्धनारदेन । "जन्म-

कुंभकुंभांशकौ त्याज्यौ सर्वथा यत्नतो बुधैः ॥ तत्र प्रयातुर्नृपतेरर्थनाशः पदेपदे ॥ ४३ ॥ अथ मीनलग्न उत वा तदंशके चलितस्य वक्रमिव वर्त्म जायते ॥ जनिलग्नजन्मभपती शुभग्रहौ भवतस्तदा तदुदये शुभो गमः ॥ ४४ ॥ जन्मराशितनुतोऽष्टमेऽथवा स्वारिभाच्च रिपुभे तनुस्थिते ॥ लग्नगास्तदधिपा यदाथवा स्युर्गतं हि नृपतेर्मृतिप्रदम् ॥ ४५ ॥

राश्युद्गमो नैव जन्मलग्नोदयः शुभः। तयोरुपचयस्थानं यदि लग्नगतं शुभम्" इति जन्मराशिर्यात्रालग्ने निषिद्ध उक्तः स जन्मराशेः पापग्रहस्वामित्वे ज्ञेयः। शुभस्वामित्वे तु प्रागुक्तवसिष्ठवाक्यं स्वरसं स्यात् । एवं जन्मलग्नोदयःशुभ इत्यत्रापि जन्मलग्नस्य शुभस्वामित्वे शुभफलता न पापस्वामित्वे इति व्याख्येयम् ॥ ४४ ॥ अथान्यद्रथोद्धतयाह—जन्मराशितनुत इति ॥ स्वजन्मराशेर्जन्मलग्नाच्च वाष्टमे राशौ लग्ने स्थिते सति तथारिभात् जिगमिषतः शत्रोर्भात् राशेर्लग्नाच्च रिपुभे षष्ठराशौ लग्नस्थिते सति अथवा स्वराशिलग्नाभ्यां अष्टमभवने स्वशत्रुराशेर्जन्मराशिलग्नाभ्यां षष्ठभवने तेषां स्वामिनोयात्रालग्नगताः

स्युर्यदा तदा राज्ञो मृतिप्रदाः ॥ ४५ ॥ अथान्यच्छुभलग्नं शालिन्याह—लग्ने चंद्र इति ॥ मीनकुंभविवर्जिते कस्मिंश्चिल्लग्ने वर्गोत्तमनवांशस्थे अथवा चंद्रे वर्गोत्तमस्थे सति यात्रा वांछितार्थस्य मनोभीष्टार्थस्यैका अद्वितीया दात्री । अंभोराशाविति । जलराशौ लग्नगते सति अथवा लग्नांतरे तदंशे जलराश्यंशे सति नौकायानं सर्वसिद्धिप्रदायि स्यात् ॥ ४६ ॥ अथान्यदिंद्रवज्रयाह—दिग्द्वारभ इति ॥ पूर्वादिदिक्षु मेषाद्याः क्रमादिग्द्वारराशयस्तेषु गंतव्यदिगवस्थितेषु समुत्था यात्रा प्रशस्ता । प्रशस्तत्वमाह । अर्थदात्री जयकारिणी चेति । यथा मेषः पूर्वस्याम् । वृषो दक्षिणस्याम् । मिथुनः पश्चिमा-

लग्ने चंद्रे वापि वर्गोत्तमस्थे यात्रा प्रोक्ता वांछितार्थैकदात्री ॥ अंभोराशौ वा तदंशे प्रशस्तं नौकायानं सर्वसिद्धिप्रदायि॥ ४६ ॥
दिग्द्वारभे लग्नगते प्रशस्ता यात्रार्थदात्री जयकारिणी च ॥ हानिं विनाशं रिपुतो भयं च कुर्यात्तथा दिक्प्रतिलोमलग्ने ॥ ४७ ॥
राशिः स्वजन्मसमये शुभसंयुतो यो यः स्वारिभान्निधनगोऽपि च वेशिसंज्ञः ॥ लग्नोपगः स गमने जयदोऽथ भूपयोगैर्गमो विजयदो मुनिभिः प्रदिष्टः ॥ ४८ ॥

याम् । कर्क उत्तरस्याम् । एवं सिंहादयो धनुरादयश्च पूर्वादिषु ज्ञेयाः । हानिमिति । दिक्प्रतिलोमलग्ने विपरीतदिगवस्थिते लग्ने । यथा पश्चिमायां मेषः उत्तरस्यां वृषः पूर्वस्यां मिथुनः दक्षिणस्यां कर्कः एवं पुनः पश्चिमादिषु सिंहादयो धनुरादयश्च ज्ञेयाः । तादृशे लग्ने गंतुर्यात्रा हानिं द्रव्यनाशं शत्रुतो भयं च कुर्यात् । "दिग्द्वारभे लग्नगते यात्रार्थविजयप्रदा । लग्ने दिक्प्रतिलोमे सा हानिदा शत्रुभीतिदा" इति वराहोक्तेः ॥ ४७ ॥ अथ शुभलग्नानि वसंततिलकयाह—राशिरिति ॥ गंतुः पुंसः स्वजन्मसमये यो राशिः शुभग्रहैश्चंद्रबुधगुरुशुक्रैः संयुतोऽस्ति स राशिर्यात्रालग्नोपगः स्यात् । अथवा स्वारिभात् स्व-

शत्रुजन्मराशिजन्मलग्नादष्टमो यो राशिः स चेद्यात्रालग्नोपगतः स्यात् । अथवा यो राशिर्वेशिसंज्ञः जन्मसमये सूर्याक्रांतराशेर्द्वितीयो राशिर्वेशिसंज्ञः। स चेद्यात्रालग्नोपगः स्यात्तदा गमने जयदः स्यात्।अथवा भूपयोगैर्जातकोक्तैराजयोगैर्यात्रालग्नस्थितैर्गमो मुनिभिर्विजयदः प्रोक्तः । जातके राजयोगा द्रष्टव्याः ॥ ४८ ॥ अथ दिक्स्वामिन उपजातिकयाह–सूर्यः सित इति ॥ स्पष्टार्थम् ॥ ४९ ॥ अथ दिगीशप्रयोजनं तनुमध्याछंदसाह–केंद्र इति ॥ तस्मिन् दिगीशे लालाटिनि सति अरिसेनां नेयान्न गच्छेत् ॥ ५० ॥ अथ लालाटियोगान् शार्दूलविक्रीडितेनाह–प्राच्यादाविति ॥ प्राच्याद्यष्टदिक्षु क्रमेण विलग्नसदनात् एतेषु भावेषु सूर्यादिग्रहाः स्थिताश्चेल्लालाटिकाः स्युरिति वाक्यार्थः । यथा तनौ लग्नस्थः तरणिः सूर्यः प्राच्यां गंतुर्लालाटिकः । एवं भृगु-

सूर्यः सितो भूमिसुतोऽथ राहुः शनिः शशी ज्ञश्च बृहस्पतिश्च ॥ प्राच्यादितो दिक्षु विदिक्षु चापि दिशामधीशाः क्रमतः प्रदिष्टाः ॥ ४९ ॥ केंद्रे दिऽगधीशे गच्छेदवनीशः ॥ लालाटिनि तस्मिन्नेयादरिसेनाम् ॥ ५० ॥ प्राच्यादौ तरणिस्तनौ भृगुसुतो लाभव्यये भूसुतः कर्मस्थोऽथ तमो नवाष्टमगृहे सौरिस्तथा सप्तमे ॥ चंद्रः शत्रुगृहात्मजेऽपि च बुधः पातालगो गीष्पतिर्वित्तभ्रातृगृहे विलग्न-सदनाल्लालाटिकाः कीर्तिताः ॥ ५१ ॥

सुतो लाभव्यये आग्नेय्यां।कर्मस्थो भूसुतो दक्षिणस्याम् । तमो नवाष्टमगृहे नैर्ऋत्याम् ।सौरिः सप्तमे पश्चिमायाम् । चंद्रः शत्रुगृहात्मजे वायव्याम् । बुधः पातालग उत्तरस्याम् । गीष्पतिर्वित्तभ्रातृगृहे ईशान्यां गंतुर्लालाटिक इत्यर्थः । कश्यपेन तु सूर्यराशिवशेन लालाटिका उक्तास्ते यथा । " दिनेशाधिष्ठितो राशिर्यदा लग्नगतस्तदा । यातुर्मृत्युप्रदः प्राच्यां दिशि सूर्यो ललाटगः॥सूर्यस्य राशितस्तस्माद्द्वादशे लग्नगे गृहे । एकादशे वा आग्नेय्यां दिशि शुक्रो ललाटगः ॥ ललाटगः कुजो याम्ये दशमे लग्नगे गृहे। लग्नगे नवमे राशावष्टमे वापि नैर्ऋते ॥ ललाटगः सैंहिकेयो यातुर्द्राङ्निधनप्रदः । लग्नगे सप्तमे राशौ

शनिः प्रत्यग्ललाटगः ॥ षष्ठराशौ लग्नगते पंचमे वापि चंद्रमाः । ललाटगो वायुदिशि यातुर्मृत्युप्रदस्तदा ॥ चतुर्थराशौ लग्नस्थे बुधः सौम्ये ललाटगः । राशौ तृतीये लग्नस्थे द्वितीये चंद्रपूजितः ॥ ललाटगश्चंद्रमौलेर्दिशि यातुर्विनाशदः " इति। अत्र ललाटव्यतिरिक्ते कंटकस्थाने यदि दिगधीशस्तिष्ठति तदा यात्रा शुभा अन्यथा ह्यशोभनेति तत्त्वम् ॥ ५१ ॥ अथ पर्युषितयात्रायोगचतुष्टयमनुष्टुभेंद्रवज्रया चाह–मृगेति । प्रस्थायेति च॥ मृगे स्वगृहाद्यातव्यदिगभिमुखं कस्यचिदिष्टस्य गृहे गत्वा प्रस्थाय आर्द्रायां तस्मिन्नेव गृहे स्थित्वोषित्वादितौ पुनर्वसौ गच्छन् तद्गृहं त्यक्त्वा ग्रामाद्बहिरेव गच्छन् रिपून् शत्रून् जयेत्। अयमेको योगः । एवमेव मैत्रेऽनुराधायां प्रस्थाय शाक्रे ज्येष्ठायां स्थित्वा मूले व्रजन् तथा जयेदित्यर्थः । अयं द्वितीयो योगः।

मृगे गत्वा शिवे स्थित्वादितौ गच्छञ्जयेद्रिपून् ॥ मैत्रे प्रस्थाय शाक्रे हि स्थित्वा मूले व्रजंस्तथा ॥५२॥ प्रस्थाय हस्तेऽनिलतक्षधिष्ण्ये स्थित्वा जयार्थी प्रवसेद्द्विदैवे ॥ वस्वंत्यपुष्ये निजसीम्नि चैकरात्रोषितः क्ष्मां लभतेऽवनीशः ॥ ५३॥ उषःकालो विना पूर्वां गोधूलिः पश्चिमां विना ॥ विनोत्तरां निशीथः सन् याने याम्यां विनाऽभिजित् ॥ ५४ ॥

तथा हस्ते प्रस्थायानिलतक्षधिष्ण्ये स्वातीचित्रानक्षत्रद्वये स्थित्वा द्विदैवे विशाखायां जयार्थी भूपादिः प्रवसेद्देशांतरं गच्छेत्। अयं तृतीयः । वस्वंत्यपुष्येषु निजसीम्नि स्वनगरप्रांते प्रस्थितः सन् यद्येकरात्रोषितः स्यात्तदाऽवनीशो राजा क्ष्मां भूमिं शत्रोरिति शेषः । लभते जयेन प्राप्नोतीत्यर्थः । अयं चतुर्थो योगः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अथ समयबलमनुष्टुभाह–उषःकाल इति ॥ सन्शब्दश्चरणचतुष्टयेऽपि संबध्यते। उषःकालः पूर्वां विना याने यात्रायां सन्। एवं सर्वत्र । वराहेण तु दिग्विशेषः समयविशेषे प्रशस्तोऽभिहितः । यथा " पूर्वाह्णे तूत्तरां गच्छेन्मध्याह्ने पूर्वतो व्रजेत्। अपराह्णे व्रजेद्याम्यामर्ध-

रात्रे तु पश्चिमाम्" इति ॥ ५४ ॥ अथ लग्नादिभावानां संज्ञा अनुष्टुभाह—लग्नाद्भावा इति ॥ हृन्मनः । " स्वांतं हृन्मानसं मनः" इत्यभिधानात् । आगमः प्राप्तिः । अन्यत्स्पष्टम् । एवंविधसंज्ञाकथनप्रयोजनं तु क्रूरग्रहसाहित्ये तत्तद्भावानां पीडा । शुभग्रहसाहित्ये तत्तद्भावानां शुभमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ अथ शालिन्या विशेषफलमाह—केंद्रे कोण इति ॥ शुभग्रहाः यदि केंद्रे कोणे १, ४, ७, १०, ९, ५, स्युस्तदा याने शुभफलदाः स्युः । पापाख्यायषट्खेषु ३, ११, ६, १०,शुभफलदाः स्युः । चंद्रो लग्नांत्यारिरंध्रे १, १२, ६, ८, नेष्टः अशुभफलदः । शनिः खे दशमे नेष्टः । शुक्रोऽस्ते सप्तमे नेष्टः ।

लग्नाद्भावाः क्रमाद्देह१ कोश२ धानुष्क ३ वाहनम् ४ ॥ मंत्रो५रिक्ष्मार्ग७आयुश्च८हृ ९ द्व्यापारा १० गम ११व्यया: १२ ॥ ५५ ॥
केंद्रे कोणे सौम्यखेटाः शुभाः स्युर्याने पापाख्यायषट्खेषु चंद्रः ॥ नेष्टो लग्नांत्यारिरंध्रे शनिः खेऽस्ते शुक्रो लग्नेट् नगांत्यारिरंध्रे॥५६॥
योगात्सिद्धिर्धरणिपतीनामृक्षगुणैरपि भूदेवानाम् ॥ चौराणामपि शुभशकुनैरुक्ता भवति मुहूर्तादपि मनुजानाम् ॥ ५७ ॥

लग्नेडिति । लग्नेट् यात्रालग्नस्वामी नगांत्यारिरंध्रे सप्तमद्वादशषष्ठाष्टमेषु चेत्तदा नेष्टः अशुभफलद इत्यर्थः । गुरुः । "लग्नपो मृत्युदो याने रंध्रास्तारिव्ययोपगः । केऽप्याहुर्भयदो धर्मे शेषस्थाने शुभावहः" इति ॥ ५६ ॥ अथ योगयात्रा व्याख्यायते । तदारंभप्रयोजनं पादाकुलकेनाह—योगादिति ॥ धरणिपतीनां राज्ञां योगाद्वक्ष्यमाणयोगयात्रालग्नवशाद्दुष्टेऽपि तिथ्यादौ सिद्धिर्वांछितकार्यनिष्पत्तिः स्यात् । भूदेवानां ब्राह्मणानां ऋक्षगुणैर्नक्षत्रगुणैश्चंद्रबलताराबलविहितनक्षत्रत्वादिभिः सिद्धिर्भवति । अपिशब्दात्पंचांगशुद्ध्यादिषु नावश्यकता । चौराणां वक्ष्यमाणैः शुभसूचकशकुनैः सिद्धिर्भवति । एतद्भिन्नानां

मनुजानां मुहूर्तात् गिरिशभुजगमित्रा इति विहितनक्षत्रस्वामिकमुहूर्तात्सिद्धिर्भवति ॥ ५७ ॥ अथ योगयात्रालग्नं मंजुभाषिण्याह—सहजेरविरिति ॥ रविः सहजे तृतीये स्यात्। शशी चंद्रो दशमभे दशमस्थाने। शनिमंगलौ रिपुगृहे षष्ठस्थाने स्यातां। सितः सुते पंचमे। बुधो हिबुके चतुर्थे। गुरुरपि लग्नगश्चेस्यात्। एवं विधे योगे राजा प्रचलितः अचिरात्स्वल्पकालेनैवारीन् जयति वशीकरोतीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ अथ योगांतरं गाथयाह—भ्रातरि सौरिरिति ॥ भ्रातरि तृतीये शनिः वैरिणि षष्ठे भूमिसुतो मंगलः अर्के आयगते एकादशे एवंविधे योगे राज्ञः शत्रुजयो भवेत् चेद्दैत्यगुरुः शुक्रोऽनुकूलो यात-

सहजे रविर्दशमभे शशी तथा शनिमंगलौ रिपुगृहे सितः सुते ॥ हिबुके बुधो गुरुरपीह लग्नगः स जयत्यरीन्प्रचलितोऽचिरान्नृपः ॥ ५८ ॥ भ्रातरि सौरिर्भूमिसुतो वैरिणि लग्ने देवगुरुः ॥ आयगतेऽर्केशत्रुजयश्चेदनुकूलो दैत्यगुरुः ॥ ५९ ॥ तनौ जीव इंदुर्मृतौ वैरिगोऽर्कः प्रयातो महींद्रो जयत्येव शत्रून् ॥ ६० ॥ लग्नगतः स्याद्देवपुरोधा लाभधनस्थैः शेषनभोगैः ॥ ६१ ॥ द्यूने चंद्रे समुदयगेऽर्के जीवे शुक्रे विदि धनसंस्थे ॥ ईदृग्योगे चलति नरेशो जेता शत्रून् गरुड इवाहीन् ॥ ६२ ॥

व्यदिक्पृष्ठवर्ती भवति ॥ ५९ ॥ अन्ययोगांतरं भुजंगप्रयातार्धेनाह—तनौ जीव इति ॥ स्पष्टार्थः। तथाच नारदः। "जीवार्कचंद्रा लग्नारिरंध्रगा यदि गच्छतः। तस्याग्रे खलमैत्रीव न स्थिरा रिपुवाहिनी" इति ॥ ६० ॥ अथान्यं योगं पंक्त्याह—लग्नगतः स्यादिति ॥ लग्ने गुरुः स्यात् अन्ये ग्रहा लाभधनस्थाः एकादशद्वितीयस्थाश्चेदेवंविधे योगे राज्ञो विजयः ॥ ६१ ॥ अन्यं योगं मत्तयाह—द्यून इति ॥ चंद्रे सप्तमस्थे सति अर्के समुदयगे लग्नगे

सति जीवे शुक्रे विदि बुधे एतेषु त्रिषु धनसंस्थेषु द्वितीयस्थानस्थितेषु सत्सु एवंविधे योगे नरेशश्चेत् चलति तदा शत्रून् जेता जेष्यति। कः कानिव गरुडोऽहीन् सर्पान्यथा ॥ ६२ ॥ अथान्यं योगं चित्रपदयाह–वित्तगत इति ॥ बुधो द्वितीये वासरनाथः सूर्यस्तृतीये शुक्रे लग्नगे एवंविधे योगे चेद्राजा चलति तदा शत्रवो राजानः शलभा इव स्युः। यथा शलभा अग्नौ स्वयमेव गत्वा पतंति तथा शत्रवोऽपि गंतृराजप्रतापानले पतिष्यंतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ अथान्यं योगं गाथयाह–उदयइति ॥ उदये रविः शनिः षष्ठः चंद्रो दशमः स्यात् एवंविधे योगे वसुधापती राजा यदि याति तदा रिपुवाहिनी शत्रुसेना वशमेति ॥ ६४ ॥ अथान्ययोगद्वयं जलोद्धतगत्याह–तनौ शनिकुजाविति ॥ इत आरभ्य वसुधापतिर्यदि याति रिपुवाहिनी वशमेतीत्युत्तरार्धे सहजे कुज

वित्तगतः शशिपुत्रो भ्रातरि वासरनाथः ॥ लग्नगते भृगुपुत्रे स्युः शलभा इव सर्वे ॥ ६३ ॥ उदये रविर्यदि सौरिररिगः शशी दशमेऽपि ॥ वसुधापतिर्यदि याति रिपुवाहिनी वशमेति ॥ ६४ ॥ तनौ शनिकुजौ रविर्दशमभे बुधो भृगुसुतोपि लाभदशमे ॥ त्रिलाभरिपुभेषु भूसुतशनी गुरुज्ञभृगुजास्तथा बलयुताः ॥ ६५ ॥ समुदयगे विबुधगुरौ मदनगते हिमकिरणे ॥ हिबुकगतौ बुधभृगुजौ सहजगताः खलखचराः ॥ ६६ ॥

इत्येतत्पर्यंतमनुवर्तते। तेन यत्र फलनिर्देशो नास्ति तत्र जिगमिषो राज्ञो विजयः स्यादिति वाक्यार्थोज्ञेयः। तनौ लग्नस्थौ शनिमंगलौ स्याताम्। रविर्दशमे बुधो लाभे दशमे वा स्यात् भृगुसुतो वा लाभे दशमे वा स्यात् एवंविधे योगे प्रचलितस्य राज्ञो विजयः स्यात्। अयमेको योगः। अथ द्वितीयः। त्रिलाभरिपुभेषु ३, ११, ६ एष्वन्यतमस्थानस्थितौ भूसुतशनी स्याताम्। यस्मिन् कस्मिंश्चित्स्थाने गुरुज्ञभृगुजा बलयुताः स्युस्तदा राज्ञो विजय इत्यर्थः ॥ ६५ ॥ अथान्यं योगं त्वरितगतिश्च नजनगैरित्यनेन छंदसाह–समुदयगइति ॥ समुदयगे लग्नस्थे बृहस्पतौ सति हिमकिरणे चंद्रे मदनगते सप्तमस्थे

सति चतुर्थस्थौ बुधशुक्रौ स्याताम् खलखचराः पापग्रहाः सहजगताः तृतीयगाः स्युः एवंविधे योगे वसुधापतिर्यदि याति तदा रिपुवाहिनी वशमेति ॥ ६६ ॥ अथान्यं योगं सुमुख्या जजलजगैर्गदिता सुमुखीति लक्षणलक्षितयाह-त्रिदशगुरुरिति ॥ बृहस्पतिर्लग्ने चंद्रः सप्तमे सूर्य एकादशे शुक्रबुधौ कर्मगतौ दशमे शनिमंगलौ सहजे तृतीये एवंविधे योगे गंतू राज्ञो विजय एव॥ ६७ ॥अथान्यं योगं स्यादनुकूला भतनगगश्चेति लक्षणलक्षितयानुकूलयाह—देवगुराविति ॥ गुरौ चंद्रे वा लग्ने सति सूर्ये षष्ठे बुधः पंचमस्थाने शनिर्दशमे शुक्रश्चतुर्थे स्यात् एवंविधे योगे जिगमिषो राज्ञो विजय एव॥६८॥

त्रिदशगुरुस्तनुगो मदने हिमकिरणो रविरायगतः ॥ सितशशिजावपि कर्मगतौ रविसुतभूमिसुतौ सहजे ॥ ६७ ॥ देवगुरौ वा-शशिनि तनुस्थे वासरनाथे रिपुभवनस्थे ॥ पंचमगेहे हिमकरपुत्रः कर्मणि सौरिः सुहृदि सितश्च ॥ ६८ ॥ हिमकिरणसुतो बली-चेत्तनौ त्रिदशपतिगुरुर्हि केंद्रस्थितः ॥ व्ययगृहसहजारिधर्मस्थितो यदि च भवति निर्बलश्चंद्रमाः ॥ ६९ ॥ अशुभखगैरनवाष्टमद-नस्थैर्हिबुकसहोदरलाभगृहस्थः ॥ कविरिह केंद्रगगीष्पतिदृष्टो वसुचयलाभकरः खलु योगः ॥ ७० ॥

अथान्यं योगं ननररघटिता तु मंदाकिनीति लक्षणलक्षितया मंदाकिन्याह—हिमकिरण इति ॥ बुधो बली चेत्तनौ लग्ने स्यात् हीति निश्चयेन बृहस्पतिश्चेत्केंद्रगतः यदि निर्बलो नीचाद्यशुभाधिकारप्राप्तो बलरहितः सन् द्वादश तृतीयषष्ठनवमानामन्यतमस्थानस्थश्चंद्रस्तदेवंविधे योगे गंतूराज्ञो विजय एव॥ ६९॥ अथान्यं योगं अभिनवतामरसं तजजायइति लक्षणलक्षितेनाभिनवतामरसच्छंदसाह—अशुभखगैरिति ॥ अशुभग्रहैः अनवाष्टमदनस्थैः नवमाष्टमसप्तमस्थानव्यतिरिक्तस्थानस्थैः कविः शुक्रः चतुर्थतृतीयैकादशस्थानस्थः केंद्रगतो गीष्पतिर्गुरुस्तेन दृष्टः एवंविधो योगो वसुचयो द्रव्यसमूहस्तस्य लाभकर-

स्यात् ॥ ७० ॥ अथान्यं योगं प्रमिताक्षरा सजससैरुदितेति लक्षणलक्षितप्रमिताक्षराच्छंदसाह--रिपुलग्नेति ॥ षष्ठलग्नदशमचतुर्थानामन्यतमस्थानस्थे बुधे शुभनभोगमनैः शुभग्रहैः परिवीक्षिते दृष्टे सति द्वादशलग्नसप्तमस्थानव्यतिरिक्तस्थानास्थितैरशुभनामधरैः पापग्रहैरूपलक्षिते सति एवंविधे योगे जिगमिषो राज्ञो विजयएव ॥ ७१ ॥ अथान्यं योगद्वयं त्यौ त्यौ मणिमाला छिन्नागुहवक्त्रैरिति लक्षणलक्षितयाह—लग्न इति ॥ लग्ने गुरुः पापग्रहा यदि लाभे एकादशे कर्मण्यपि दशमेऽपि चेत्स्युः एवंविधयोगे प्रचलितस्य राज्ञो राज्याधिगमो राज्यप्राप्तिः स्यात् । अथवा द्यूने सप्तमे बुधशुक्रौ स्यातां चंद्रो हिबुके चतुर्थे

रिपुलग्नकर्महिबुके शशिजे परिवीक्षिते शुभनभोगमनैः ॥ व्ययलग्नमन्मथगृहेषु जयः परिवर्जितेष्वशुभनामधरैः ॥ ७१ ॥ लग्ने यदि
जीवः पापा यदि लाभे कर्मण्यपि वा चेद्राज्याधिगमः स्यात् ॥ द्यूने बुधशुक्रौ चंद्रो हिबुके वा तद्वत्फलमुक्तं सर्वैर्मुनिवर्यैः ॥ ७२ ॥
रिपुतनुनिधने शुक्रजीवेंदवो ह्यथ बुधभृगुजौ तुर्यगेहस्थितौ ॥ मदनभवनगश्चंद्रमा वांबुगः शशिसुतभृगुजांतर्गतश्चंद्रमाः ॥ ७३ ॥

स्यादेवंविधयोगे सर्वैर्मुनिवर्यैस्तद्वत्फलमुक्तं राज्याधिगमः स्यात् ॥ ७२ ॥ अथान्ययोगत्रयं ननततगुरुभिश्चंद्रिकाश्चर्तुभिरिति लक्षणलक्षितेन चंद्रिकाच्छंदसाह—रिपुतन्विति ॥ अत्र स्थानानां ग्रहाणां च साम्यायथासंख्यमन्वयः । यथा रिपौ षष्ठे शुक्रः लग्ने जीवः अष्टमे चंद्रःएवंविधे योगे गंतू राज्ञो विजय एव अयमेको योगः।अथ द्वितीयः।बुधभृगजो तुर्यगेहस्थितौ चतुर्थस्थानस्थौ स्याताम् चंद्रमा मदनभवनगः सप्तमस्थानस्थश्चेदेवंविधे योगे गंतू राज्ञो विजय एव । अथ तृतीयो योगः । वा चंद्रमा अंबुगः चतुर्थगः बुधशुक्रयो रंतर्गतो मध्यवर्ती चेत्तदापि राज्ञो विजय एव शशिसुतभृगुजयो-

रंतर्गतत्वमेकराशावेवज्ञेयं। अन्यथा चतुर्थस्थानस्थचंद्रस्यबुधशुक्रकृतदुरुधरायोगमेवावक्षत् ॥ ७३ ॥ अथान्ययोगद्वयं सजसाः सगौ च कथितः कलहंस इति लक्षणलक्षितेन कलहंसच्छंदसाह–सितेति ॥ लग्ने शुक्रः सप्तमे जीवः षष्ठे भौमः चतुर्थे बुधः तृतीये शनिः एवंविधे योगे गंतु राज्ञो विजय एव। अयमेको योगः। अथान्यः। गुरुदिने बृहस्पतिवारे अखिलखेटैः समस्तग्रहैः सूर्यादिभिःक्रमतोऽरिसोदरेत्यादिस्थानस्थितैः यथा षष्ठेऽर्कः तृतीये चंद्रः दशमे भौमः षष्ठे बुधः लग्ने गुरुः चतुर्थे शुक्रः एकादशे शनिः एवंविधे योगेऽपि गंतु राज्ञो विजय एव ॥७४॥ अथान्ययोगद्वयं सजसा जगौ च कथिता प्रबोधिकेति लक्षणलक्षितप्रबोधिकाच्छंदसाह–सहज इति ॥ तृतीये भौमः अष्टमे शुक्रः सप्तमे बुधः षष्ठे सूर्यः लग्ने गुरुः एवंविधे योगे गंतु राज्ञो विजय

सितजीवभौमबुधभानुतनूजास्तनुमन्मथारिहिबुकत्रिगृहे चेत्॥ क्रमतोऽरिसोदरखशात्रवहोरा हिबुकायगैर्गुरुदिनेऽखिलखेटैः ॥७४॥ सहजे कुजो निधनगश्च भार्गवो मदने बुधो रविररौ तनौ गुरुः॥ अथ चेत्स्युरीज्यसितभानवो जलत्रिगता हि सौरिरुधिरौ रिपुस्थितौ ॥ ७५ ॥ एको ज्ञेज्यसितेषु पंचमतपःकेंद्रेषु योगस्तथा द्वौ चेत्तेष्वधियोग एषु सकला योगाधियोगः स्मृतः॥ योगे क्षेममथाधियोगगमने क्षेमं रिपूणां वधं चाथोक्षेमयशोवनीश्च लभते योगाधियोगे व्रजन् ॥ ७६ ॥

एव। अयमेको योगः। अथान्यः। अथेति। ईज्यसितभानवो गुरुशुक्रसूर्याः जलत्रिगताः चतुर्थतृतीयस्थानस्थाः सौरिरुधिरौ शनिमंगलौ षष्ठस्थितौ एवंविधे योगे हि निश्चितं राज्ञो जयः स्यात् ॥७५॥ अथ नामविशेषपुरस्कारेण योगत्रयं सफलं शार्दूलविक्रीडितेनाह–एक इति॥ ज्ञेज्यसितेषु बुधगुरुशुक्रेषु एकोऽपि बुधो वा गुरुर्वा शुक्रो वा चेत्पंचमतपःकेंद्रेषु तदा योगाख्यो योगः। तथा तेषु ज्ञेज्यसितेषु द्वौ चेत् बुधगुरू बुधशुक्रौ गुरुशुक्रौ वा चेत्पंचमतपःकेंद्राणामन्यतमस्थाने स्थानभेदेन स्थानैक्येन वा स्थितौ स्यातां तदाधियोगाख्यो योगः। सकलाः ज्ञेज्यसिताः एषु पंचमतपःकेंद्राणामन्यतमस्थानेषु

स्थानभेदेन स्थानैक्येन वा स्थितास्तदा योगाधियोगाख्यो योगः । फलमाह । योग इति । योगे व्रजन् राजा क्षेमं कुशलं लभते कुशलेन गतागतं करोती-त्यर्थः । अथाधियोगे व्रजन् राजा क्षेमं तथा रिपूणां वधं च लभते । अथ योगाधियोगे व्रजन् राजा क्षेमयशोवनीश्चकारात् शत्रुवधं च लभते । अत्र वसिष्ठादिभिर्बहूनि यात्रालग्नान्यभिहितानि तानि तद्ग्रंथेभ्य एवावधार्याणि ॥ ७६ ॥ अथान्येऽपि यात्रायोगा लिख्यंते । कश्यपः "पंचमे ज्ञो रविः षष्ठे वर्तते नवमे गुरुः । भाग्ययोगाभिधे योगे निहंता वैरिणां सदा॥ १ ॥ गुरुः केंद्रे त्रिकोणे वा रविर्लाभे च कर्मणि । कल्याणयोगो भूपस्य यातुः कल्याणकृद्भ-वेत् ॥ २॥ दिगीशो दिग्बली चेत्स्याल्लग्नेशस्य सुहृद्यदि । विजयो नाम योगोऽयं याता राजा जयी भवेत् ॥ ३ ॥ अत्रिः । सहजस्थानगो- भौमो भाग्यस्थश्च बृहस्पतिः । चिंतामणिसमाख्योऽयं यातुः संकल्पपूरकः ॥ ४ ॥ लग्ने शुक्रः शशी बंधौ कर्मस्थाने गुरुर्यदा । मृगेंद्रयोगो विख्यातो यातुः सर्वार्थसाधकः ॥ ५ ॥ लग्ने भौमो गुरुश्छिद्रे षष्ठस्थाने च भास्करः । मृत्युंजयसमाख्योऽयं सर्वशत्रुनिबर्हणः ॥ ६ ॥ आपोक्लिमगते चंद्रे केंद्रस्थे सुरपू-जिते । योगः केंद्रइति ख्यातो यातुरिष्टार्थसिद्धिदः॥ ७ ॥ चंद्रोदये गुरुश्चास्ते लग्ने वा सुरपूजिते । योगः पारावतो यातुः शुक्रे वा लग्नकेंद्रगे ॥ ८ ॥ प्रबले यदि योगोऽसौ गमने सर्वसिद्धिदः ॥ ९ ॥ रविः षष्ठे सितश्छिद्रे तृतीये भूमिनंदनः । पिनाकियोगो विख्यातो यातुर्विजयकारकः ॥ १० ॥ अन्यो-न्यक्षेत्रगावेकक्षेत्रे वा कविभास्करौ ॥ मृत्युयोगोऽयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायकः॥ ११ ॥ उच्चक्षेत्रगतश्चंद्रो ह्यक्षीणश्च रविर्गुरुः । संजीवनसमाख्योऽयं मृत्युयोगापहारकः ॥ १२ ॥ एकर्क्षगौ जीवशुक्रौ स्यातामन्योन्यसप्तगौ । भयंकराख्ययोगोऽयं यातुर्भीतिप्रदः स्मृतः ॥ १३ ॥ उच्चमूलत्रिकोणेषु वर्तेते गुरुभार्गवौ । अभयाभिधयोगोऽयं भयंकरविनाशनः ॥ १४ ॥ भार्येशो व्ययगो नीचः पुत्रस्थाने शनैश्चरः । विदारिकसमाख्योऽयं यातुः पत्नीं निहंत्यसौ

॥ १५ ॥ मार्गेशः शनिसंयुक्तः सप्तमेऽस्तंगतो ग्रहः । विदारिकमिमं मन्ये यातुः पत्नीविनाशकम् ॥ १६ ॥ सप्तमे चंद्रमास्तस्मात्सप्तमे नीचखेचरः । कुटुंबहारको योगो यातुः प्रियतमां हरेत् ॥ १७ ॥ दुर्बलो यदि मार्गेशो निवसेत्पापमध्यगः ॥ पापकुंजरयोगोऽयं यातुः पत्नीं निहंत्यसौ ॥ १८ ॥ मार्गेशात्सप्तमे भानुः पंचमे क्रूरखेचरः । विदारिकाख्य एवासौ भार्यामरिवशं नयेत् ॥ १९ ॥ स्वोच्चमूलत्रिकोणस्थः सौम्यः पापविवर्जितः । आनंदार्णवयोगोऽयं धर्मेणैव जयावहः ॥ २० ॥ रत्नावल्याम् । " उदयारिनभस्तलगैर्दिनकृद्यमशीतकरैः।न भवंत्यरयोऽभिमुखा हरिणा इव केसरिणः ॥२१॥ दैवज्ञवल्लभे । ज्ञे सितेन सहितेऽस्तगे विधौ बंधुगे प्रवसता महीभुजा । संगरे रिपुगणो विकीर्यते तूलराशिरिव मातरिश्वना ॥ २२ ॥ मूर्तिवित्तसहजेषु संस्थिताः शुक्रचंद्रसुततिग्मरश्मयः । यस्य यानसमये रणांगणे तस्य यांति शलभा इवारयः ॥ २३ ॥ यात्राशिरोमणौ । यो याति जीवे तनुगे महीशः क्रूरैः स्थितैर्व्योम्न्यथवायसंस्थैः । तस्याग्रतः संयति वैरिसेना प्रीतिर्नृपाणामिव नो स्थिरा स्यात् ॥ २४ ॥ राजमार्तंडः । लाभारिदुश्चिक्यगतौ यमारी बलान्विता भार्गवजीवसौम्याः । यस्य प्रयाणे विलयं प्रयांति तस्य द्विषः सर्वरसं यथाप्सु ॥ २५ ॥ फलप्रदीपे । लाभविक्रमसुखस्थिते कवौ कंटकस्थगुरुणा निरीक्षिते। द्यूनरंध्रभववर्जितैः खलैः स्याद्गतोऽभिमतसिद्धिभाङ्नृपः ॥ २६ ॥ सौम्यग्रहैः केंद्रतपःसुतस्थैः क्रूरैस्त्रिलाभारिगतैर्गता ये । कोपानलः शांतिमुपैति तेषां विरोधिनारीनयनांबुपातैः ॥ २७ ॥ वराहः ।एकोऽपि जीवार्ककुजार्कजानां स्वोच्चे विलग्ने स्वगृहे यदींदुः । यातस्य यांत्यत्र पराः प्रणाशं महाकुलानीव कुटुंबभेदे ॥ २८ ॥ चंद्रेऽस्तगे देवगुरौ विलग्ने ज्ञशुक्रयोः कर्मणि लाभगेऽर्के । सौरारयोर्भ्रातृगयोश्च यातो नृपः स्वभृत्यानिव शास्ति शत्रून् ॥ २९ ॥ नारदः । स्वोच्चस्थे लग्नगे जीवे चंद्रे चायगते यदि । गतो राजा रिपून्हंति पिनाकी त्रिपुरं यथा ॥ ३० ॥

शुक्रे त्रिकोणे केंद्रस्थे लग्ने चंद्रेथ वा रवौ । शत्रून् हंति गतो राजा ब्रह्मद्वेषः कुलं यथा ॥ ३१ ॥ पापास्तृतीये हिबुके सितज्ञौ जीवो विलग्ने मृतलांछनोऽस्ते । यस्योद्गतस्यापि बलं रिपूणां कृतं कृतघ्नेष्विव याति नाशम् ॥ ३२ ॥ यस्योदयास्तारिचतुस्त्रिसंस्थाः शुक्रांऽगिरोंऽगारक-सौम्यसौराः । द्विषद्दलस्त्रीवदनानि तस्य क्लांतानि कांता न विलोकयंति ॥ ३३ ॥ पूर्वोक्तयोगे धनगो बुधश्चेच्छशांकसूर्यौ च दशायसंस्थौ । अस्मिन् गतस्यालिकुलोपगीता नानावनस्था द्विरदा भवंति ॥ ३४ ॥ वराहः । त्रिषण्णवांत्येष्वबलः शशांको बुधो बलीयांश्च गुरुश्च केंद्रे । तस्या-रियोषाभरणैः प्रियाणि प्रियाप्रियाणां जनयंति सैन्ये ॥ ३५ ॥ " चंद्रोऽबलः बुधो बली उभौ च त्रिषण्णवांत्येष्वेव भवतस्तदा योगः । " केंद्रोपग-तेन वीक्षिते गुरुणा खायतुरीयगे सिते । पापैरनवाष्टसप्तगैर्वसु किं तन्न यदाप्नुयान्नृपः ॥ ३६ ॥ षष्ठाष्टगौ शुक्रबुधौ प्रयाणे सुरेशपूज्यो गगने यदि स्यात् । रिपुप्रणाशं विषयेषु सौख्यं प्राप्नोति कीर्तिं विपुलां च भोगम् ॥ ॥ ३७ ॥ दुश्चिक्यलाभारिगतेऽर्कपुत्रे चतुर्थगे दैत्यगुरौ प्रयाति । यदा पुमान् सद्भिरदेंद्रयानं कीर्तिं यशः सिद्धिसहस्रमेति ॥ ३८ ॥ केंद्रस्थाने सुरपतिगुरौ कंटकस्थे सुरेज्ये छिद्रे सौम्ये प्रवसति यदा त्वष्टमे ग्लौर्यदि स्यात् । येषां क्रूरा रिपुसहजगा राहुकेतू च मूर्तावायुः कीर्तिं द्रविणमतुलं ते लभंते यशश्च ॥ ३९ ॥ मूर्तौ शुक्रः सुरपतिगुरौ छिद्रगे वा त्रिकोणे केंद्रस्थाने शनिरवि-कुजा लाभगा वा यदि स्युः । ये भूपा यांति शत्रुं विपुलधनमथो सैन्यनाशं रिपूणां कीर्तिं शुद्धं यशश्च प्रमथितरिपवस्ते सुखादाव्रजंति ॥ ४० ॥ होरा-संस्थे सुरपतिगुरौ भार्गवे कंटकस्थे षष्ठे चंद्रे व्रजति यदि वा कार्ययोगात्क्षितीशः । प्राप्नोत्यर्घ्यं कनकतुरगं रूप्यरत्नादिकोशमायुः कीर्तिं जयति च तदा मत्तमातंगयूथम् ॥ ४१ ॥ लग्नारिकर्महिबुकेषु शुभेक्षितेषु द्यूनांत्यलग्नरहितेष्वशुभग्रहेषु । यातुर्भयं न भवति प्रतरेत्समुद्रं ग्रयश्मनापि किमुतारिसमाग-

मेषु ॥ ४२ ॥ एकांतरर्क्षे भृगुजात्कुजाद्वा सौम्ये स्थिते सूर्यसुताद्गुरोर्वा । प्रध्वस्यतेऽरिर्न चिराद्गतस्य वेषाधिको भृत्य इवेश्वरस्य ॥ ४३ ॥ " शुक्राद्भौमाद्वा सौराज्जीवाद्वा बुध एकांतरे तृतीयस्थाने यत्र कुत्र स्याच्चदा योगः। " निरंतरं यदि भवनेषु पंचसु ग्रहाः स्थिता दिवसकरेण वर्जिताः । यियासतो यदि च भवंति पृष्ठतस्तदा परान्बलभिदिवाशु कृंतति ॥ ४४ ॥ प्राक्कपालस्थैर्ग्रहैः पश्चिमदिशि पृष्ठगतत्वम् । अपरकपालस्थैः प्राच्यां खमध्यस्थैरुत्तरदिशि अर्धरात्रस्थैर्दक्षिणदिशि । बुधभार्गवमध्यगते हिमगौ हिबुकोपगते च नृपः। प्रवसेत्पुरुहूतदिशं यदि वांतकृतः पुरुहूतयमं प्रति ॥४५॥ सितेंदुजौ चतुर्थगौ निशाकरश्च सप्तमे । यदा तदा गतो नृपः प्रशास्त्यरीन् विनारणात् ॥ ४६ ॥ शुक्रवाक्पतिबुधैर्धनसंस्थैः सप्तमे शशिनि लग्नगतेऽर्के । निर्गतो नृपतिरेति कृतार्थो वत्सराच्च यदरीन्विनिहत्य॥ ४७ ॥ सूर्येंदू बलवर्जितौ बलयुतौ लग्नेशजन्मेश्वरौ पाताले दशमेऽपि वा शशिसुतो लग्नस्थितो पाक्पतिः । षट्सप्ताष्टमवर्जितेषु भृगुजः स्थानेषु यस्य स्थितो यातुस्तस्य न विद्विषो रणमुखे तिष्ठंति योषा इव ॥ ४८ ॥ सौरे भौमे लग्नगेऽर्के खमध्ये कर्मण्याये भार्गवे चंद्रजे वा । यायाद्भूपः शत्रुगेहं निहंतुं दृप्तं शत्रुं कालवत्क्रूरचेष्टः ॥ ४९ ॥ गुरौ विलग्ने यदि वा शशांके षष्ठे रवौ कर्मगतेऽर्कपुत्रे ॥ सितज्ञयोर्बंधुसुतस्थयोश्च यात्रा जनित्रीव हितानि धत्ते ॥ ५० ॥ त्रिनिधनतनुसप्तमारिसंस्थाः कुजसितजीवबुधा रविश्च यस्य । खलजनजनितेव लोकयात्रा न भवति तस्य चिराय शत्रुसेना ॥ ५१ ॥ कुजरविजयुतेऽरिभे गतानां जलसहजायगतैः सितार्कजीवैः । परबलमुपयाति नाशमाशु श्रुतमधनस्य कुटुंबचिंतयेव ॥ ५२ ॥ भृगुपुत्रमहेंद्रगुरू गमने सहितौ यदि भं युगपत्त्यजतः । ज्ञगुरू यदि वांशकमेकगतौ समरेऽमरराडिव भाति तदा ॥ ५३ ॥ क्षितितनययुतान्नवांशकाद्यदि शतमे भृगुजोऽथवा गुरुः। शतगुणमपि हंत्यरेर्बलं विषमिव कायमसत्कुपथ्योपगम् ॥ ५४ ॥

स्वोचोपगैर्जीवकुजार्कखेटैरेभिस्त्रिभिर्वा कथितैर्विलग्ने । राज्ञः प्रणाशं समुपैति शत्रुः सौख्यं द्विभार्यस्य यथा धनस्य ॥ ५५ ॥ शतांशकादूध्वमर्वस्थिते बुधे यमारयोस्तत्र गतस्य भूभृतः । प्रयाति नाशो समरे द्विषद्बलं यथार्थिभावोपगतस्य गौरवम् ॥५६॥" भौमाधिष्ठितनवांशाद्यदि बुधो नवांशकशतादूध्वं तिष्ठति । एवं शनिरपि । " सिंहाजतौलिमिथुना मृगकर्कटौ च स्वेशान्विता भवति यस्य शनिश्च लग्ने । तत्सैनिकाः परबलं क्षपयंति यातुर्मूर्खस्य वित्तमिव चारणचट्टमंक्षाः ॥ ५७ ॥ " चट्टा धूर्ताः । मंक्षा अलीकवादिनः । अथ समरयात्रा । " गुरौ वीर्ये केंद्रयुते बुधे वा भृगुनंदने । विजयो नाम योगोऽयं यातुर्विजयदः सदा ॥ ५८ ॥ स्वराशिगे बुधे लग्ने सिते वा सुरवंदिते । नंद्यावर्ताह्वयो योगो यातुरिष्टार्थसिद्धिदः ॥ ५९ ॥ स्वांशसंस्थे बुधे लग्ने शुक्रे वा सुरपूजिते । शंखसंज्ञाह्वयो योगो यातुः कीर्तिप्रदः सदा ॥ ६० ॥ स्वराशौ स्वांशगे सौम्ये लग्नस्थे वा भृगोः सुते । जीवे वा वज्रयोगोऽयं यातुः शत्रुविनाशकृत् ॥ ६१ ॥ अधिमित्रांशगे सौम्ये सिते वाथ सुरार्चिते । लग्नगे मातृयोगोऽयं शत्रूणां संधिकृत्सदा ॥ ६२ ॥ यत्रैकादशगश्चंद्रो भानुर्वा प्रबलः शुभः । अभयो नाम योगोऽयमरिभूतिविनाशकृत् ॥ ६३ ॥ त्रिकोणगे शुभे खेटे सबले वा द्वितीयगे । कल्याणसंज्ञो योगोऽयं यायिनां मंगलप्रदः ॥ ६४ ॥ यत्र स्वोच्चगतश्चंद्रो लग्नादेकादशे स्थितः ॥ जयंतो नाम योगोऽयं शत्रुपक्षविनाशकृत् ॥ ६५ ॥ वर्गोत्तमगते लग्ने शुभे वाथ बलान्विते । शुभग्रहयुतैः केंद्रैर्योगोऽयं सिद्धिदायकः ॥ ६६ ॥ षष्ठे वायगते सूर्ये तामगे हरसंज्ञकः । योगो महारणे शत्रुपक्षक्षयकरः सदा ॥ ॥ ६७ ॥ उच्चस्थे लाभगे शुक्रे त्रिषष्ठे देवपूजिते । सुदर्शनो महायोगः शत्रुध्वंसकरो रणे ॥ ६८ ॥ लग्नान्यकेंद्रगे चंद्रे लग्नस्थे देवपूजिते । महाशंखाह्वयो योगः प्रतिपक्षाच्च मानदः ॥ ६९ ॥ भूसुते स्वोच्चगे लाभे मृगकुंभगते यमे । नंद्यावर्ताह्वयो योगोरणे शत्रुतृणानलः ॥ ७० ॥ मेषगे भास्करे षष्ठे लाभगे स्वोच्चगे यमे । नक्षत्रपादयोगोऽयं शत्रुमेघानिलो रणे ॥ ७१ ॥भौमे स्वराशिगे लग्ने सौम्ये केंद्रत्रिकोणगे । पुष्ययोगोऽरिविपिनकुठारः संग-

रांगणे ॥ ७२ ॥ एकांतरगते लग्नाच्छुभंखेटेऽथवाऽशुभे । वापीयोगस्त्वरिव्राततिमिरौघदिवाकरः ॥ ७३ ॥ आवश्यके तथा याने सौम्योऽस्ते निधनेऽपि वा । व्रजेदर्कोदयेऽस्ते वा मध्याह्ने वाप्यशंकितः ॥ ७४ ॥ प्रभ्रष्टद्युतितारकास्फुटतटी प्राची भवेन्निर्मला त्वीषद्रक्तविलोहिता न धवला देवैः सदा वांछिता । नो वारं न तिथिं न चापि करणं लग्नं च नापेक्षते हत्वा दोषसहस्रकं चयमुखा नूनं करोत्युन्नतिम् ॥ ७५ ॥ मध्यव्योमप्रयाते स्फुरदनलनिभे केसरैरर्कबिंबे छाया साध्वीव कांता प्रचलति पुरुषे यत्र तत्पादलग्ना । तावत्सौरिर्न विष्टिः कुजकृतमशुभं नैव ऋक्षं न योगः संमानारोग्यसंपत्क्षितिमथ युवतिं तत्र गंता लभेत ॥ ७६ ॥ यावत्सिंधूरवर्णं गगनतलगतं भानुबिंबं च नास्तं यावन्नो दिक्षु शांतिं व्रजति खुरपुटैरुद्धतो रेणुसंघः ।

इषमासि सिता दशमी विजया शुभकर्मसु सिद्धिकरी कथिता ॥ श्रवणर्क्षयुता सुतरां शुभदा नृपतेस्तु गमे जयसंधिकरी ॥७७॥
चेतो निमित्तशकुनैः खलु सुप्रशस्तैर्ज्ञात्वा विलग्नबलमुर्व्यधिपः प्रयाति ॥ सिद्धिर्भवेदथ पुनः शकुनादितोऽपि चेतोविशुद्धिरधिका न च तां विनेयात् ॥ ७८ ॥

तावन्नैवास्ति दोषः प्रभवति न च सा क्रूरदृष्टिर्ग्रहाणां यात्रायां वा विवाहे सकलशुभकरी सर्वकार्येषु सिद्धिः॥७७॥इत्यलं ग्रंथविस्तरेण । इति यात्रालग्ने राजयोगाः ॥ अथ विजयादशमीसंज्ञकं सिद्धमुहूर्तं तोटकेन सगणचतुष्टयेनाह—इषमासीति ॥ स्पष्टार्थः । कश्यपः । "मासीषे शुक्लदशमी सर्वदा विजयाभिधा । विजयस्तत्र यातॄणां संधिर्वा न पराजयः" इति ॥७७॥ अथान्यद्वसंततिलकयाह—चेतोनिमित्तेति ॥ चेतोऽतः करणम् । निमित्तमंगस्फुरणादि । शकुनानि वक्ष्यमाणानि एतैः सुप्रशस्तैः सद्भिः खलु निश्चयेन लग्नबलं ज्ञात्वा उर्व्यधिपो राजा प्रयाति । तदा सर्वसिद्धिर्वांछितसिद्धिर्भवति ।

यदा तु लग्नादिबले सत्यपि निंद्यानि शकुनानि स्युस्तदा यात्रा निषिद्धैव । वसिष्ठः । "अशुभानि निमित्तानि उत्पातशकुनानि च । यात्राकाले नृणां तेषां निधनायाधनाय च" इति । यदा तु दैवात् शकुनलग्नादीन्यनिंद्यानि चेतोविशुद्धिश्च नास्त्येवात्र कस्य प्राबल्यमित्यत आह । अथेति । शकुनादितोऽपि सकाशाच्चेतोविशुद्धिराधिका तां चेतोविशुद्धिं विना नेयाव् न गच्छेत् । कश्यपः । "निमित्तशकुनादिभ्यः प्रधानं हि मनोजयः । तस्माद्धिया सतां नृणां फलसिद्धिर्मनोजयात्" इति ॥ ७८ ॥ अथ यात्रायामवश्यनिषिद्धनिमित्तानि वसंतमालिकाछंदसाह—तल्लक्षणम् । विषमे ससजा गुरूसमे चेत्सभरायश्चवसंतमालिका सा । विषमे समे चरणे ॥ व्रतबंधनेति ॥ व्रतबंधनं यज्ञोपवीतम् । देवप्रतिष्ठा प्रसिद्धा । करपीडा विवाहः । उत्सवो

व्रतबंधनदेवताप्रतिष्ठाकरपीडोत्सवसूतकासमाप्तौ ॥ न कदापि चलेदकालविद्युद्घनवर्षा तुहिनेऽपि सप्तरात्रम् ॥ ७९ ॥
महीपतेरेकदिने पुरात्पुरे यदा भवेतां गमनप्रवेशकौ ॥ भवारशूलप्रातिशुक्रयोगिनीर्विचारयेन्नैव कदापि पंडितः ॥ ८० ॥

होलिकादिः । सूतकं द्विविधं जननसूतकं मरणसूतकं च एषां शास्त्रोक्तयावद्दिनसमाप्त्यानामसमाप्तौ समाप्तिं विना कदापि नैव चलेत् गच्छेत् । नारदः । "उत्सवोपनयोद्वाहप्रतिष्ठाशौचसूतके । आसमाप्तेर्न कुर्वीत यात्रां तत्र जिजीविषुः"इति । अकालेति । विद्युत् प्रसिद्धा घनो मेघगर्जितम् । वर्षा वृष्टिः तुहिनं नीहारः । एषु पदार्थेषु सत्सु सप्तरात्रं दिनसप्तकं न चलेत् । नारदः । " अकालजेषु नृपतिर्विद्युद्गर्जितवृष्टिषु । उत्पातेषु त्रिविधेषु सप्तरात्रं न तु व्रजेत्"इति ॥७९॥ अथैकदिनसाध्ये गमनप्रवेशे विशेषं वंशस्थवृत्तेनाह—महीपतेरिति ॥ स्पष्टार्थः । यथा वाराणसीस्थाना-

चरणात्रिनगरे प्रवेशः तत्रैतान् दोषान् पंडितो नैव विचारयेत् ॥ ८० ॥ अथैकदिनमध्ये निर्गमप्रवेशाख्यरूपे कार्ये विचिकीर्षिते किंविचार्यमित्यार्ययाह– यद्येकस्मिन्निति ॥ स्पष्टार्थम् ॥ ८१ ॥ अथ प्रयाणे नवमीदोषमनुष्टुभाह–प्रवेशादिति ॥ गृहप्रवेशतिथितो नवमे तिथौ निर्गमं न कुर्यात् । पुनश्च गमनदिवसात् नवमे तिथौ गृहप्रवेशं न कुर्यात् । एवं नक्षत्रान्नवमे नक्षत्रे गृहप्रवेशं तथा गृहप्रवेशनक्षत्रान्नवमनक्षत्रे गमनं च न कुर्यात् । वारे च गमनवारान्नवमवारे गृहप्रवेशं गृहप्रवेशवासरान्नवमवारे गमनं न च कुर्यात् । गर्गः । "प्रवेशान्निर्गमश्चैव निर्गमाच्च प्रवेशनम् । नवमे यातुर्नो कुर्याद्धि-

यद्येकस्मिन् दिवसे महीपतेर्निर्गमप्रवेशौ स्तः ॥ तर्हि विचार्यः सुधिया प्रवेशकालो न यात्रिकस्तत्र ॥ ८१ ॥ प्रवेशान्निर्गमं तस्मात्प्रवेशं नवमे तिथौ ॥ नक्षत्रे च तथा वारे नैव कुर्यात्कदाचन ॥ ८२ ॥ अग्निं हुत्वा देवतां पूजयित्वा नत्वा विप्रानर्चयित्वा दिगीशम् ॥ दत्त्वा दानं ब्राह्मणेभ्यो दिगीशं ध्यात्वा चित्ते भूमिपालोऽधिगच्छेत् ॥ ८३ ॥ कुल्माषांस्तिलतंडुलानपि तथा माषांश्च गव्यं दधि त्वाज्यं दुग्धमथैणमांसमपरं तस्यैव रक्तं तथा ॥ तद्वत्पायसमेव चाषपललं मार्गं च शाशं तथा षाष्टिक्यं च प्रियंग्वपूपमथवा चित्रांडजान् सत्फलम् ॥ ८४ ॥

ष्ण्ये वारे तिथावपि" इति ॥ ८२ ॥ अथ यात्रादिनीयं विधिं शालिन्याह–अग्निं हुत्वेति ॥ स्पष्टार्थम् ॥ ८३ ॥ अथ नक्षत्रदोहदान् शार्दूलविक्रीडितेनाह–कुल्माषानिति ॥ अत्र चतुर्थचरणे प्रियंग्वपूपेत्यत्र छंदोभंगोऽस्ति सगणप्रक्षेपकरणात् । सत्यम् । प्रे भ्रे न्हे वेति पिंगलसूत्रेण पकारे रेफसंयोगे च प्राग्वर्णस्य लघुत्वाभिधानात् सगणप्रक्षेप एव । तथा च कालिदासः । "गृहीतप्रत्युद्गमनीयवस्त्रा" इति । हयाद्दक्षे अश्विन्यादिसप्तविंशतिभेषु कुल्मा-

पादिकं नक्षत्रदोहदम् । इदं भक्ष्याभक्ष्यं वर्णभेदेन देशभेदेन विचार्यम् । भक्ष्यसंभवे भक्षयेत् अभक्ष्यसंभवे आलोकयेत् पश्येत्स्पृशेद्वेति ध्येयम् । यथाऽ-श्विन्यां कुल्माषानक्षतस्विन्नमाषान् । भरण्यां तिलमिश्रतंडुलान् । कृत्तिकायां माषान् । रोहिण्यां गव्यं गोरसं च दधि । मृगे गव्यमाज्यं घृतम् । आर्द्रायां दुग्धं गव्यमेव । पुनर्वसावेणमांसं हरिणमांसम् । पुष्ये मृगस्य रक्तम् । आश्लेषायां पायसम् । मघायां चाषस्य पललं मांसम् । पूर्वाफल्गुन्यां मृगस्येदं मार्गं मांसं । उत्तराफल्गुन्यां शशस्येदं शाशं मांसं । हस्ते षाष्टिक्यं षष्टिकान्नं । चित्रायां प्रियंगुः फलिनीत्येके । स्वात्यामपूपं । विशाखायां चित्रान्नानाव-र्णानंडजान्पक्षिणः । अनुराधायां सत्फलं उत्तमफलमाम्रादिकम् ॥ ८४ ॥ ज्येष्ठादिदोहदं शार्दूलविक्रीडितेनाह—कौर्ममिति ॥ ज्येष्ठायां कूर्मस्य कच्छपस्येदं कौर्मं मांसं । मूले सारिकायाः पक्षिण्या इदं सारिकं मांसं । पूर्वाषाढायां गोधायाः इदं गौधिकं मांसं । उत्तराषाढायां शलस्य पक्षिण

"कौर्मं सारिकगौधिकं च पललं शाल्यं हविष्यं हयाद्दक्षे स्यात्कृसरान्नमुद्गमपि वा पिष्टं यवानां तथा ॥ मत्स्यान्नं खलु चित्रितान्नमथवाद
ध्यन्नमेवंक्रमाद्भक्ष्या भक्ष्यमिदं विचार्य मतिमान् भक्षेत्तथालोकयेत् ॥ ८५ ॥

इदं शाल्यं मांसम् । श्वावित्तु शल्य इत्यमरः । अभिजिति हविष्यं मुद्गादि । श्रवणे कृसरान्नं खिचडिका । धनिष्ठायां मुद्गौदनं । शतभे यवानां यवपिष्टं । पूर्वाभाद्रपदायां मत्स्यान्नं मत्स्यमिश्रितमोदनम् । उत्तराभाद्रपदायां चित्रान्नं चित्रवर्णमोदनम् । रेवत्यां दध्यन्नं दधिभक्तमिति । नारदः । "कुल्माषांश्च तिलान्माषान्दधि गव्यं घृतं पयः । मृगमांसं च तत्सारं पायसं चाषकं मृगम् ॥ शशमांसं च षाष्टिक्यं प्रियंगुकमपूपकम् । चित्रांडजान् फलं कूर्मं सारीं गोधां च शल्यकम् ॥ हविष्यं कृसरान्नं च मुद्गान्नं यवपिष्टकम् । मत्स्यान्नं चित्रितान्नं च दध्यन्नं दस्रभात् क्रमात्" इति । गुरुः । "अलभ्यलभ्यभक्ष्यान्वा स्मृत्वा स्पृष्ट्वाथ तान्व्रजेत् । गत्वा सिद्धिमवाप्नोति दुष्टभादिषु भूपतिः ।" दोहदेषु ग्रंथांतरे भेदस्तत्र विकल्पो ज्ञेयः ॥ ८५ ॥

अथ दिग्दोहदमनुष्टुभाह—आज्यमिति ॥ आज्यं घृतं पूर्वस्याम् । तिलमिश्रमोदनं दक्षिणस्याम् । मत्स्यं पश्चिमायाम् । पयो दुग्धमुत्तरस्याम् । दिशि भवं दिश्यं एतद्दोहदं भक्षयेत् । ततः पूर्वायामाशां व्रजेत् ॥ ८६ ॥ वारदोहदमनुष्टुभाह—रसालामिति ॥ रसाला शर्करा दधिमरीचकर्पूरैलासंस्पृष्टा लोके शिखरिणीति प्रसिद्धा तां रविवारे । पायसं सोमवारे । कांजीति प्रसिद्धा तां भौमवारे । शृतं पक्वदुग्धं बुधे । दधि गुरौ । अशृतं अपक्वदुग्धं शुक्रे।तिलमिश्रमोदनं शनिवारे।एतद्वारदोहदं रविवारादौ क्रमेण भक्षयेत् । "स्याद्रसाला तु मार्जिका" इत्यमरः॥ ८७॥ अथ तिथिदोहदं वसंततिलकयाह—पक्षादित इति ॥ पक्षादितः प्रतिपदमारभ्य पंचदशतिथिषु क्रमेण तिथिदोहदं भुक्त्वा व्रजेत् । यथा । प्रतिपदि अर्कस्य प्रसिद्धस्य दलानि

आज्यं तिलौदनं मत्स्यं पयश्चापि यथाक्रमम् ॥ भक्षयेद्दोहदं दिश्यमाशां पूर्वादिकां व्रजेत् ॥ ८६ ॥ रसालां पायसं कांजीं शृतं दुग्धं तथा दधि ॥ पयोऽशृतं तिलान्नं च भक्षयेद्वारदोहदम् ॥८७॥ पक्षादितोऽर्कदलतंडुलवारि सर्पिः श्राणा हविष्यमपि हेमजलं त्वपूपम् ॥ भुक्त्वा व्रजेद्रुचकमंबु च धेनुमूत्रं यावान्नपायसगुडानसृगन्नमुद्गान् ॥ ८८ ॥

पर्णानि । द्वितीयायां तंडुलवारि प्रक्षालिततंडुलजलम् । तृतीयायां सर्पिर्घृतम् । चतुर्थ्यां श्राणा यवागूः । पंचम्यां हविष्यान्नं मुद्गादि । षष्ठ्यां हेमजलं प्रक्षालितसुवर्णजलम् । सप्तम्यां अपूपम् । अष्टम्यां रुचकं बीजपूरफलम् । "रुचको मातुलिंगके" इत्यमरः । नवम्यां अंबु जलम् । दशम्यां धेनुमूत्रम् । एकादश्यां यवान्नं यवविकारम् । द्वादश्यां पायसम् । त्रयोदश्यां गुडमिक्षुविकारम् । चतुर्दश्यामसृक् रुधिरम् । पंचदश्यामन्नमुद्गान् अन्नमिश्रितमुद्गान् । गुरुः । " अर्कपत्रं भवेद्यातुः प्रथमायां तु भक्षणम् । द्वितीयायां भवेद्यातुर्भक्ष्यं सत्तंडुलोदकम् ॥ तृतीयायां तथा सर्पिर्यवागूः स्याच्चतः

परम् । पंचम्यां तद्धविष्यं स्यात्षष्ठयां वा कांचनोदकम् ॥ अपूपभुक्तिः सप्तम्यामष्टम्यां बीजपूरकम् । नवम्यां तोयपानं स्याद्गोमूत्रं तु ततः परम् ॥ एकादश्यां यवानयाद्द्वादश्यां पायसं भवेत् । त्रयोदश्यां गुडं लेह्यं रुधिरं स्याच्चतुर्दशे ॥ मुद्गौदनं भवेद्भोज्यं पंचदश्यां यियासतः । पक्षयोरुभयोरेवं यात्रायोगे विधिः स्मृतः" इति । अत्र दुष्टभादिषु दोहदभक्षणेन दोषापाकरणं युक्तं विधिकरणं तु व्यर्थमिति चेन्न । आवश्यकगमने महादोषाणामपि पारिघदंड विरुद्धताराक्रूरसाहित्यादीनां दोषवारणाय दोहदोक्तेः सार्थक्यात् । एवं विहिततिथिदोहदाभिधानं योगिन्यादिदोषनाशार्थम् । वारदोहदोक्तिरपि वक्रिग्रह वासरवारशूलादिदोषहान्या सार्थिका॥८८॥अथ गमनसमये विधिं प्रहार्षिण्याह—उद्धृत्येति ॥ राजा गमनसमय एव प्रथमतो दक्षिणांघ्रिं दक्षिणचरणमु-

उद्धृत्य प्रथमत एव दक्षिणांघ्रिं द्वात्रिंशत्पदमभिगत्य दिश्ययानम् ॥ आरोहेत्तिलघृतहेमताम्रपात्रं दत्त्वादौ गणकवराय च प्रगच्छेत् ॥ ८९ ॥ प्राच्यां गच्छेद्गजेनैव दक्षिणस्यां रथेन हि ॥ दिशि प्रतीच्यामश्वेन तथोदीच्यां नरैर्नृपः ॥ ९० ॥ देवगृहाद्वा गुरुसदनाद्वा स्वगृहान्मुख्यकलत्रगृहाद्वा ॥ प्राश्य हविष्यं विप्रानुमतः पश्यन् शृण्वन्मंगलमेयात् ॥ ९१ ॥

द्धृत्य पश्चाद्द्वात्रिंशत्पदपरिमितां भूमिं गत्वादिश्य यानं वक्ष्यमाणं हस्त्यादियानमारोहेत् । तिलेति । आरोहणसमये एव च तिलघृतहेमसहितं ताम्रपात्रमादौ गणकवराय ज्योतिर्विच्छ्रेष्ठाय चकारादन्येभ्योऽपि ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति दानं दत्त्वा प्रगच्छेत् ॥ ८९ ॥ अथ दिश्ययानमनुष्टुभाह—प्राच्यामिति ॥ नरैर्नरवाह्यैः सुखासनादिभिः अन्यत् स्पष्टार्थम् ॥९०॥ अथ निर्गमस्थानानि पादाकुलकच्छंदसाह—देवगृहादिति ॥ देवगृहाद्देवपूजागृहात् गुरोरध्यापकस्य गृहात्कुलगुरोर्वा स्वगृहात् स्वशयनगृहात् बहुस्त्रीत्वसंभवे मुख्यकलत्रं पट्टराज्ञी तद्गृहाद्वा हविष्यं प्राश्य भक्षयित्वा विप्रैर्ब्राह्मणै-

रनुमतःमंगलद्रव्यं मनोभीष्टं पश्यन् शृण्वन् सन् प्रयात् गच्छेत् ॥ ९१ ॥ अथ प्रस्थानवस्तूनि वर्णक्रमात् प्रहर्षिण्याह—कार्याद्यैरिति॥ किंचिदावश्यकं कार्यं माभूदिति चेद्गमनस्य विलंबः स्यात्तदा विधारितयात्रालग्ने ब्राह्मणादिभिरेतानि वस्तूनि आशु चालनीयानि।यथा ब्राह्मणेनोपवीतं क्षत्रियेणायुधं वैश्येन मधु शूद्रेणामलफलं नारिकेलादि । राजमार्तंडः । "प्रस्थाने ब्राह्मणादीनां यज्ञसूत्रमथायुधम् । मध्वामलफलं चैव प्रशस्तं तद्धि कारणम्" इति । वाऽथवा सर्वेषां वर्णानां यदेव हृत्प्रियं मनोभीष्टं तदेव प्रस्थापनीयम् । वसिष्ठः।"श्वेतातपत्रध्वजचामरांश्च विभूषणोष्णीषगजांबराणि । आंदोलिकारत्नरथाश्ववारान्

कार्याद्यैरिह गमनस्य चेद्विलंबो भूदेवादिभिरुपवीतमायुधं च ॥ क्षौद्रं चामलफलमाशु चालनीयं सर्वेषां भवति यदेव हृत्प्रियं वा॥९२॥
गेहाद्गेहांतरमपि गमस्तर्हि यात्रेति गर्गः सीम्नः सीमांतरमपि भृगुर्बाणविक्षेपमात्रम् ॥ प्रस्थानं स्यादिति कथयतेऽथो भरद्वाज एवं
यात्रा कार्या बहिरिह पुरात्स्याद्वसिष्ठो ब्रवीति ॥ ९३ ॥ प्रस्थानमत्र धनुषां हि शतानि पंच केचिच्छतद्वयमुशंति दशैव चान्ये ॥
संप्रस्थितो य इह मंदिरतः प्रयातो गंतव्यदिक्षु तदपि प्रयतेन कार्यम् ॥ ९४ ॥

शय्यासनाद्यं मनसस्त्वभीष्टम्" इति ॥ ९२ ॥ अथ प्राच्यमतेन प्रस्थानपरिमाणं मंदाक्रांतयाह—गेहादिति ॥ स्वगृहात्परगृहमतिसमीपवर्त्यपि तत्रापि चेद्गमः स्यात्तर्हि यात्रा जातेति गर्गः कथयते । अथवा स्वसीमामुल्लंघ्य सीमांतरं ग्रामांतरसीमां प्राप्य वसेदिति भृगुः कथयते । अथवा महता योद्धा स्वबलेन क्षिप्यमाणशरो यावद्दूरं गच्छति तावन्मात्रं प्रस्थानं स्यादिति भरद्वाजः कथयते । अथवा पुरात् नगरात् बहिः यात्रा कार्येति वसिष्ठः कथयते ॥ ९३ ॥ अथ मुनिमतेन प्रस्थानपरिमाणं वसंततिलकयाह—प्रस्थानमत्रेति ॥ धनुः प्रमाणं चतुःकराः तादृशानां धनुषां पंचशतानि हस्तसह-

सद्वयमिति यावत् । स्वगृहात्तावद्धस्तेषु प्रस्थानं स्यादिति केचिदूचुः । अन्ये तु तादृशानां धनुषां शतद्वयं अष्टौ शतानि हस्तास्तावत्प्रस्थानमित्याहुः । अपरे तु इह यात्राकाले मंदिरतः स्वगृहाद्दशैव धनूंषि चत्वारिंशद्धस्तास्तावद्दूरप्रस्थितः प्रयातः एवं ज्ञेयमित्याहुः । "प्रस्थानं धनुषां पंचशतान्युत शतद्वयम् । स्वदेवसदनाद्वापि दशभिः प्रस्थितो ध्रुतः" इति वसिष्ठोक्तेः । गंतव्यदिक्ष्विति । तदपि प्रस्थानं प्रयतेन सावधानेन राज्ञा गंतव्यदिक्षु यस्यां दिशि गमनं चिकीर्षितं तद्दिगभिमुखं कार्यम् । "गंतव्यदेशाभिमुखे प्रदेशे प्रस्थानमाहुः शुभदं नराणाम्" इति राजमार्तंडोक्तेः ॥ ९४ ॥ अथान्यदपि स्रग्धरयाह—प्रस्थाने भूमिपाल इति ॥ भूमिपालो राजा प्रस्थाने दशदिवसमभिव्याप्य दशाहोरात्राणि न वसेत् । सामंतो मांडलिकश्चतुर्द्वारिकः एकत्र

प्रस्थाने भूमिपालो दशदिवसमभिव्याप्य नैकत्र तिष्ठेत्सामंतः सप्तरात्रं तदितरमनुजः पंचरात्रं तथैव ॥
ऊर्ध्वं गच्छेच्छुभाहेऽप्यथ गमनदिनात्सप्तरात्राणि पूर्वं चाशक्तौ तद्दिनेऽसौ रिपुविजयमना मैथुनं नैव कुर्यात् ॥९५॥

प्रस्थाने सप्तरात्रं न वसेत् । तदितरमनुजो ब्राह्मणादिस्तथैव एकत्र प्रस्थाने पंचरात्रं न वसेत् । यदि दैवाद्वसेत्तदा किं कुर्यादित्यत आह । ऊर्ध्वमिति । अवधिदिवसातिक्रमानंतरं पुनर्गेहमागत्य शुभाहे पूर्वोक्तप्रकारेण विचारिते शुभदिवसे गच्छेत् । क्वचिद्दिग्विशेषेण प्रस्थाने दिवसनियमोऽभिहितः । राजमार्तंडः । "प्राच्यामहानि मुनयः प्रवदंति सप्त याम्यामतीव शुभदानि दिनानि पंच । त्रीण्येव पश्चिमदिशि क्षितिनायकानां प्रस्थानकेषु दिवसद्वयमुत्तरस्याम् ।" इति । अथ प्रस्थानकर्तुर्नियममाह।अथेति।असौ राजादिः रिपुविजयमनाः शत्रुजयकृतांतःकरणो यात्रादिनात्पूर्वं सप्तरात्राणि मैथुनं संभोगं नैव कुर्यात् । च्यवनः । "त्रिरात्रं वर्जयेत्क्षीरं पंचाहं क्षुरकर्म च । तदहश्चावशेषाणि सप्ताहं मैथुनं त्यजेत् ।" वा अथवा अशक्तौ सप्ताहमतिकामितया

स्थातुमशक्तौ तद्दिने यात्रादिवसे मैथुनं नैव कुर्यात्। गर्गः। "यात्राकाले तु संप्राप्ते मैथुनं यो निषेवते।रोगार्तः क्षीणकोशश्च स निवर्तेत वा नवा" इति। यदा तु प्रयाणदिने स्त्री ऋतुस्नाता भवति गमने चावश्यकता तत्र निर्णयमाह।च्यवनः। "आत्ययिककार्यपाते पुष्पस्नातासमागमं कृत्वा। मुदितो गच्छेल्लभते मनोरथानचिरकालेन" इति। यदा पुनर्गमनार्थं कालांतरमस्ति तदा तद्दिने मैथुनं कृत्वा कालांतरे सुलग्ने यायादित्यर्थसिद्धम् ॥९५॥ अन्यदपि शालिन्याह—दुग्धमिति ॥ यात्रादिनात्पूर्वं भूमिपालेन राज्ञोपलक्षणत्वात् गमनकर्त्रा यत्नात् दुग्धं पेयत्वेन त्रिदिनं त्याज्यम्। न तु द्रव्यत्वेन तद्विकारः पायसं च निषिद्धम्।च पुनः पंचरात्रं पूर्वं क्षौरं क्षुरसंबंधि कृत्यं मुंडनं श्मश्रुकर्म च त्याज्यम्। अस्मिन्वासरे यात्रादिने क्षौद्रं मधु भक्ष्यत्वेन तैलं तैललापनं

दुग्धं त्याज्यं पूर्वमेव त्रिरात्रं क्षौरं त्याज्यं पंचरात्रं च पूर्वम् ॥ क्षौद्रं तैलं वासरेऽस्मिन्वमिश्च त्याज्यं यत्नाद्भूमिपालेन नूनम् ॥ ९६॥

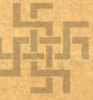
भुक्त्वा गच्छति यदि चेत्तैलगुडक्षारपक्वमांसानि ॥ विनिवर्तते स रुग्णः स्त्रीद्विजमवमान्य गच्छतो मरणम् ॥ ९७ ॥

त्याज्यम्। वमिश्चैदैवोद्भूता शरीरशोधनार्थं बलात्कारकृता वा यात्रादिने निषिद्धा ॥९६॥ अन्यदपि गीत्याह--भुक्त्वेति ॥ यदि तैलपक्वानि वटकादीनि गुडमिक्षुविकारम् क्षारं सलवणम् पक्वमांसानि यो भुक्त्वा गच्छति स राजाऽतिरुग्णो रोगसहितो विनिवर्तते । गर्गः। "कटुतैलगुडक्षारं पक्वमांसाशनं तथा। भुक्त्वा यो यात्यसौ मोहाद्व्याधितः सन्निवर्तते" इति। मांसदुग्धादिनिषेधो दोहदव्यतिरिक्तविषयः। स्त्रीद्विजमिति स्त्री च द्विजश्च तयोः समाहारः स्त्रीद्विजं अवमान्य धिक्शब्दताडनादिना मानभंगं कृत्वा गच्छतः पुंसो मरणं स्यात्। गर्गः। "यस्तु संप्रस्थितो यात्रां भार्यां नैवाभिनंदति। भार्या वा नाभिनंदेत न स प्रतिनिवर्तते॥ परकीयां स्वकीयां वा स्त्रियं पुरुषमेव च। ताडयित्वा तु यो मोहात्तदंतं तस्य जीवितम् ॥ यात्रायां प्रस्थितो यस्तु ब्राह्मणा-

नवमानयेत् । नासौ प्रतिनिवर्तेत तदंतं तस्य जीवितम् ॥ " केचिच्छुभाशुभशब्दान्यात्राकाले शुभाशुभसूचकानाहुः । लल्लः । " प्रापय गच्छ विसर्जय निर्गच्छ व्रज सरेति सिद्धिकराः। खल्वेतेष्वप्यधिका प्रमोदजयजीवशब्दाश्च ॥ मागास्तिष्ठ निवर्तय क्व गम्यते मूढ दुर्मते मोहात्। यात्रां नेच्छंति बुधाः क्षुतकासितभीतशब्दैश्च" इति । कासितं रोगार्तध्वनिर्हिक्कादिः ॥ ९७ ॥ अथाकालवृष्ट्याख्यदोषं वसंतमालिकयाह—यदीति ॥ पौषमाघफाल्गुनचैत्रेषु चतुर्षु मासेषु यदि वृष्टिर्भवेत्साऽकालवृष्टिः।"पौषादिचतुरो मासान् प्राप्ता वृष्टिरकालजा"इति वचनात्।तत्र कालवृष्ट्यां जातायां यदि वसुधा पृथ्वी यावत् पशवो गवादयः मर्त्या मनुष्यास्तेषां पदैश्चरणैरङ्किता चिह्निता न भवति तावदकालवृष्टेर्दोषो नास्ति। यदि पशुचरणांकिता स्यात्तदा दोषोऽस्त्येव । अत्र प्राच्या अल्पवृष्टौ कर्दमादिबाहुल्यात् अत्यल्पावृष्टिर्दोषाय।न महतीति वदंति तत्र बहुवृष्ट्या कर्दमापाकरणात्। तन्न।"सितादौ मार्गशीर्षस्य प्रतिपद्दिवसे

यदि मास्सु चतुर्षु पौषमासादिषु वृष्टिर्हि भवेदकालवृष्टिः ॥ पशुमर्त्यपदांकिता न यावद्वसुधा स्यान्न हि तावदेव दोषः॥ ९८ ॥

तथा । पूर्वाषाढागते चंद्रे गर्भाणां धारणं भवेत्"इति । कश्यपोक्तेर्मार्गादिमासा गर्भग्रहणकालस्तत्र वृष्टिरावश्यकी।यदाह वराहः । "पवनसलिलविद्युद्गर्जिताभ्रान्वितो यः स भवति बहुतोयः पंचरूपस्तु मेघः" इति ॥ ततश्च गर्भग्रहणयोग्या अल्पा वृष्टिर्न दोषदा महती वृष्टिस्तु गर्भगलनम्।यतो वराहेणोक्तम्। "गर्भसमयेऽतिवृष्टिर्गर्भाभावाय निमित्तकृता" इति । निमित्तं शुक्रास्तादिकम् । सा गर्भगलनरूपा विकृतिः वियुतोपचीयमाना महांतं दोषमुपजनयति । एतावता महावृष्टेरेव दोषवत्त्वम्।अत एव । "भृशं क्षरंतो जलदा न शस्ताः" इति बृहद्यात्रायामुक्तम् । तस्मादत्यल्पायामकालवृष्टौ दोषाभावः । अल्पायां त्वल्पदोषः महत्यां तु महादोष इति । स च सप्तरात्रिक इत्युक्तं प्राक् । "एकेनैकमहः प्रोक्तं द्वितीयेन त्रिरात्रकम् । तृतीयेन तु पंचाहं दशरात्रमतः परम्॥

पौषे तु त्रिदिनं वर्ज्यं माघमासे दिनद्वयम् । फाल्गुने दिनमेकं तु चैत्रे तु घटिकाद्वयम्" इति तु आवश्यककार्यविषयम् ॥ ९८ ॥ पूर्वोक्तमेवार्थं स्पष्टी-कुर्वन्नावश्यकयात्रायां तच्छांतिकं दुष्टशकुनशांतिकं चातिशकर्या गाथाछंदसाह—अल्पायामिति ॥ स्पष्टार्थ प्रथममर्धम् । अतो यत्प्राच्याः पठंति । "तावत्प्रयाणादिषु भूपतीनामकालवृष्टिः प्रकरोति दोषम् । यावद्भवेत्संचरतां जनानां तथा पशूनां चरणांकिता भूः" इति । तन्निर्मूलत्वादुपेक्ष्यम् । स्वयंप्र-स्थाने सति मार्गमध्ये नास्त्ययं दोषः । आवश्यकयात्रायां दानमाह । जीमूतानामिति । जीमूतानां मेघानां निर्घोषे शब्दे अकालवृष्टौ वा जातायां सूर्ये-द्वोर्यथाशक्त्या सौवर्णे सौवर्णनिर्मिते बिंबे कृत्वा भूपो राजा ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्ततः स्वेच्छया गच्छेत् । प्रसंगाद्दुष्टशकुनानां दानमाह । दुःशाकुन्य

अल्पायां वृष्टौ दोषोऽल्पो भूयस्यां दोषो भूयान् जीमूतानां निर्घोषे वृष्टौ वा जातायां भूपः ॥ सूर्येंद्वोर्बिंबे सौवर्णे कृत्वा विप्रेभ्यो दद्याद्दुःशाकुन्ये साज्यं स्वर्णं दत्त्वा गच्छेत्स्वेच्छाभिः ॥ ९९ ॥ विप्राश्वेभफलान्नदुग्धदधिगोसिद्धार्थपद्मांबरं वेश्यावाद्यमयूरचाष-नकुला बद्धैकपश्वामिषम् ॥ सद्वाक्यं कुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छत्राणि मृत्कन्यका रत्नोष्णीषसितोक्षमद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानराः ॥१००॥

इति ॥ शकुनस्य भावः शाकुन्यं दुष्टं च तच्छाकुन्यं च दुःशाकुन्यं तस्मिन्दुष्टे शकुने प्रस्थानकाले संभूते सति साज्यं सघृतं स्वर्णं विप्रेभ्यो दत्त्वा स्वेच्छाभिर्गच्छेत् ॥९९॥ अथ शुभसूचकान् शकुनान् शार्दूलविक्रीडितेनाह—विप्राश्वेति ॥ विप्रा बहवो द्वौ वा न त्वेकः। अश्वः प्रसिद्धः । इभो हस्ती अनुन्मत्तः । फलान्नदुग्धदधीनि प्रसिद्धानि । गौः धेनुः । सिद्धार्थः सर्षपः । पद्मं कमलं । अंबरं वस्त्रं स्वच्छं । वेश्या गणिका । वाद्यं मर्दलादि । मयूरचाषौ पक्षिणौ । नकुलः प्रसिद्धः । बद्धैकपशुः रज्ज्वादिबद्धो वृषादिः । आमिषं मांसम् । सद्वाक्यं कार्यसिद्धिरस्त्वित्यादिकम् । कुसुमानि चंपकादीनि । इक्षुः

प्रसिद्धः सकलः न तु खंडितः । जलपूर्णकलशः संमुखः । छत्रं प्रसिद्धम् । मृत्तिका । कन्या कुमारी । रत्नं माणिक्यादि । उष्णीषं शिरोवेष्टनम् । सितोऽक्षः श्वेतवृषः । अयमबद्धोऽपि । मद्यं प्रसिद्धम् । ससुतस्त्री सपुत्रा स्त्री । दीप्तो जाज्वल्यमानोऽग्निरिति ॥ १०० ॥ अन्यच्छार्दूलविक्रीडितेनाह—आदर्शांजनेति॥ आदर्शो दर्पणं। अंजनं कज्जलम्। धौतवस्त्रमुज्ज्वलीकृतवस्त्रो रजकः वस्त्रनिर्णेक्ता । मीनो मत्स्यः । आज्यं घृतं । सिंहासनं देवादेः । शवमेव शावं मृतकं पृष्ठमामिलोकरोदनरहितम् । ध्वजः पताका । मधु क्षौद्रम् । छागो मेषः । अस्त्रं धनुरादि । गोरोचनं प्रसिद्धम् । भारद्वाजः पक्षी । नृयानं सुखासनादि । वेदनिनादो वेदध्वनिः। मांगल्यं प्रसिद्धम् । गीतं गानम् । अंकुशो हस्तिनिवारणार्थमस्त्रम्। एते पदार्थाः गंतुर्भूपतेः प्रयाणसमये

आदर्शांजनधौतवस्त्ररजका मीनाज्यसिंहासनं शावं रोदनवर्जितं ध्वजमधुच्छागास्त्रगोरोचनम् ॥
भारद्वाजनृयानवेदनिनदा मांगल्यगीतांकुशा दृष्टाः सत्फलदाःप्रयाणसमये रिक्तो घटः स्वानुगः ॥ १०१ ॥

संमुखं दृश्यमानाः सत्फलदाः शुभफलदाः ।तथा रिक्तो जलरहितो घटः कुंभः स्वानुगः स्वस्य पश्चाद्भागगामी सोऽपि शुभफलदः । कश्यपः ।"कार्यसिद्धिर्भवेद्दृष्टे शवे रोदनवर्जिते । प्रवेशे रोदनयुतः शवः स्यादशिवप्रदः ॥" वसंतराजः । "आदाय रिक्तं कलशं जलार्थी यदि व्रजेत्कोऽपि सहाध्वगेन । पूर्णं समादाय निवर्ततेऽसौ यथा कृतार्थः पथिकस्तथैव" इति । अथ कैश्चिल्लग्नवशेन शकुना उक्ताः । "लग्ने वाक्पतिशुक्राणां ब्राह्मणाः संमुखाः स्त्रियः। बुधशुक्रौ च केंद्रस्थौ सवत्सा गौः प्रदृश्यते॥ चंद्रः सूर्यश्च भवति दशमस्थो यदाथवा । दीपादर्शौ सुमनसौ रजका धौतवाससः ॥ सुतस्थाने यदा सौम्यौ वृषो बद्धस्तु संमुखः । चंद्रो गुरुश्च सहजे श्वानो वामांगभागतः ॥ सर्वे कर्मायनवमे भारद्वाजोऽथ नाकुलः । चापस्य दर्शनं वा स्याद्वामांगेऽत्यंतदुर्लभम् ॥

आदित्यो राहुसौरी च सहजस्थौ कुमारिका । प्रौढानां सुभगानां वा दर्शनं सर्वकामदम् ॥ षष्ठे तृतीये कर्मायये भौमश्चेत्तत्फलं भवेत् । दास्यो वैश्याः सुरा मांसं लाभश्चैव सुनिश्चितः ॥ सप्ताष्टपंचमे यस्य जीवो ज्ञो वा प्रवर्तते । आदर्शपुष्पमांसानि सुरादर्शश्च लाभदः ॥ राहुभौमश्च मंदश्च लग्नाद्यदि तृतीयगाः । उद्धृतं गोमयं पश्येच्छीघ्रं लाभधनं दिशेत् ॥" इत्यादयः शकुनाः शकुनग्रंथेभ्यो ज्ञेया विस्तारभयादिह नोक्ताः ॥ १०१ ॥ अथापशकुनान् शार्दूलविक्रीडितेनाह–वंध्येति ॥ वंध्या प्रसिद्धा । चर्म प्रसिद्धम् । तुषं धान्यादितुषम् । अस्थिसर्पलवणानि प्रसिद्धानि । अंगारो निर्धूमोऽग्निपिंडः । इंधनं पाकयोग्यम् । क्लीबः षंढः । विट् उद्धृता विष्ठा । "अस्त्री विष्ठाविशौ स्त्रियौ" इत्यमरः । तैलं प्रसिद्धम् । उन्मत्तो मद्यभूताद्यावेशवान् । वसा शरीरांतर्धातु-

वंध्या चर्म तुषास्थि सर्पलवणांगारेंधनक्लीबविट्तैलोन्मत्तवसौषधारिजटिलप्रव्राट्तृणव्याधिताः ॥ नग्नाभ्यक्तविमुक्तकेशपतिता व्यंगक्षुधार्ता असृक् स्त्रीपुष्पं सरठः स्वगेहदहनं मार्जारयुद्धं क्षुतम् ॥१०२॥ काषायीगुडतक्रपंकविधवाकुब्जाः कुटुंबे कलिर्वस्त्रादेः स्खलनं लुलायसमरं कृष्णानि धान्यानि च ॥ कार्पासं वमनं च गर्दभरवो दक्षेऽतिरुड् गर्भिणीमुंडार्द्रांबरदुर्वचोंऽधबधिरोदक्या न दृष्टाः शुभाः ॥१०३॥

विशेषः । औषधं प्रसिद्धम् । अरिः शत्रुः । जटिलो जटावान् । प्रव्राट् संन्यासी । तृणं प्रसिद्धम् । व्याधितोऽचिकित्स्यव्याधिमान् । नग्नः अपरिहितवस्त्रः कुमारव्यतिरिक्तः । अभ्यक्तः कृततैलाभ्यंगोऽस्नातः । विमुक्तकेशः असंयतकेशः । पतितो मद्यपानाद्यभिशापवान् द्विजः । व्यंगश्छिन्ननासिकादिः । क्षुधार्तः क्षुत्पीडितः । असृक् रुधिरम् । स्त्रीणामृतुः । सरठः कृकलासः । स्वगेहदहनं स्वगेहदाहः । मार्जारयुद्धं प्रसिद्धम् । क्षुतं छिक्का ॥ १०२ ॥ अन्यदपि शार्दूलविक्रीडितेनाह–काषायीति ॥ काषायो रागविशेषः तेन रक्तं वस्त्रं काषायं तद्वान् । गुडतक्रे प्रसिद्धे । पंकः कर्दमः । विधवाकुब्जौ

प्रसिद्धौ । कुटुंबे कलिः पुत्रादिभिः कलहः । वस्त्रादेः स्खलनं आदिशब्देन कमंडलुछत्रादेः स्खलनं निर्निमित्तं स्वहस्तात्पतनम् । लुलाया महिषास्तेषां समरं युद्धम् । कृष्णवर्णानि धान्यानि माषादीनि । कार्पासं तूलम् । वमनं वांतम् । दक्षे दक्षिणभागे गर्दभशब्दः । अतिरुट् क्रोधाधिक्यम् । गर्भिणी गर्भवती । मुंडो मुंडितशिरस्कः । आर्द्रांबरः आर्द्रवस्त्रः । दुर्वचः स्वमुखोत्थं परमुखोत्थं वा दुष्टवाक्यम् । अंधबधिरौ प्रसिद्धौ । उदक्या रजस्वला स्त्री । एते पदार्थाः गंतुः पुंसः यानसमये दृष्टाः संतो न शुभाः किंतु अशुभफलदाः । नारदः । "सर्वदिक्षु क्षुतं नेष्टं गोक्षुतं मरणप्रदम् । अफलं तच्छुतं वाक्यं वृद्धपीनसकैतवैः" इति । "औषधे वाहनारोहे विवादे शयनेऽशने । विद्यारंभे बीजवापे क्षुतं सप्तसु शोभनम्" इति ॥ १०३ ॥ अन्यान्यच्छकुनान् शार्दू-

गोधाजाहकसूकराहिशशकानां कीर्तनं शोभनं नो शब्दो न विलोकनं च कपिऋक्षाणामतोऽव्यत्ययः ॥
नद्युत्तारभयप्रवेशसमरे नष्टार्थसंवीक्षणे व्यत्यस्ताः शकुना नृपेक्षणविधौ यात्रोदिताः शोभनाः ॥ १०४ ॥

लविक्रीडितेनाह—गोधाजाहकेति ॥ गोधाप्राणिविशेषः । गोह इति भाषया । जाहको गात्रसंकोची प्राणिविशेषः । सूकरः प्रसिद्धः । अहिः सर्पः । शशकः प्रसिद्धः । यानसमये एषां गोधादीनां कीर्तनं स्वमुखेनान्यमुखेन वोच्चारणं शुभम् । न पुनरेतेषां गोधादीनां शब्दो रुतं अथवा विलोकनं दर्शनं शुभं निषिद्धमित्यर्थः । कपिऋक्षाणां कपीनां वानरादीनां ऋक्षाणां भल्लुकादीनां अतो गोधादिभ्यो व्यत्ययो ज्ञेयः । यथा वानराणां भल्लुकानां कीर्तनं निषिद्धम् तेषामेव दर्शनं शब्दितं वा न निषिद्धम् शुभमित्यर्थः । नद्युत्तार इति । नद्याः गंगादेरुत्तारणे भये भयसंबंधिनि कार्ये पलायनादिके प्रवेशे गृहप्रवेशे समरे संग्रामे नष्टार्थस्य नष्टद्रव्यस्य संवीक्षणे गवेषणे प्रागुक्ताः शकुनाः व्यत्यस्ता विपरीता ज्ञेयाः । शुभशकुना वि-

श्वेत्यादयोऽशुभा ज्ञेयाः । वंध्याचर्मेत्याद्यशुभशकुनाः शुभफलदा ज्ञेयाः । नृपेति । नृपदर्शनार्थं गमने यात्रायामुदिता विप्राश्वेत्यादयः शकुनाः शुभा ज्ञेयाः । नृपावलोके शकुनः प्रयाणवदित्युक्ते राजदर्शनस्य भयस्थानत्वाद्विप्राश्वेत्यादीनामपशकुनत्वप्राप्तौ तदपवादोऽयम् ॥ १०४ ॥ अथान्यदप्यनुष्टु-भाह-वामांग इति॥ कोकिलापल्ल्यौ प्रसिद्धे। पोतकी दुर्गा । सूकरी जात्यचटका । रला पक्षिविशेषः । पिंगला भैरवी । छुच्छुका छुच्छुंदरी । शिवा सृगाली । पुरुषसंज्ञिताः पुंनामानः कपोतखंजनतित्तिरिहंसादयः । एते गच्छतां राजादीनां वामांगे शरीरवामभागे शस्ताः स्युः ॥ १०५ ॥ अन्यदप्यनुष्टु-भाह-छिकर इति॥ छिक्करो मृगजातिः । पिक्ककः करिशावकः । भासः पक्षिविशेषः । श्रीकंठः मयूरः । वानरः । एते प्रसिद्धाः ।रुरुर्मृगविशेषः । स्त्रीसं-

वामांगे कोकिला पल्ली पोतकी सूकरी रला ॥ पिंगला छुच्छुका श्रेष्ठा शिवा पुरुषसंज्ञिताः ॥ १०५ ॥ छिक्करः पिक्ककोभासः
श्रीकंठो वानरो रुरुः ॥ स्त्रीसंज्ञकाः काकऋक्षश्वानः स्युर्दक्षिणाः शुभाः ॥ १०६ ॥प्रदक्षिणगता श्रेष्ठा यात्रायां मृगपक्षिणः ॥
ओजा मृगा व्रजंतोऽतिधन्या वामे खरस्वनः ॥ १०७ ॥

ज्ञकाः स्त्रीनामानो मृगपक्षिणः।दक्षिणभागगाः शुभाः।शेषाः प्रसिद्धाः ॥ १०६ ॥ अथोक्तव्यतिरिक्तानां मृगपक्षिणां सामान्यतः प्रादक्षिण्येन शकुनमनुष्टु-भाह-प्रदक्षिणगता इति ॥ रुरुव्यतिरिक्तमृगाः पक्षिणश्च यात्रायां प्रादक्षिण्येन गताश्चलिताः श्रेष्ठाः शुभफलदाः स्युः परंतु ओजा मृगा विषमसंख्या-स्त्रिपंचसप्तादयश्चेद्व्रजंतो दृष्टास्तदाऽतिधन्याः स्युः । वामे इति । स्ववामभागे खरस्वनो गर्दभशब्दोऽतिधन्यः । अथ शकुनानां कियतां कालविशेषैर्नैर्ब-ल्यमाह । वराहः । "न ग्रामेऽरण्यगो ग्राह्यो नारण्यो ग्रामसंस्थितः । दिवाचरो न शर्वर्यां न च नक्तंचरो दिवा ॥ द्वंद्वरोगार्दितस्त्रस्त्र कलहामिषकां-

क्षिणः। आपगांतरिता मत्ता न ग्राह्याः शकुनाः क्वचित् ॥ रोहिताश्वाजवालेयकुरंगोष्ट्रमृगाः शशाः। निष्फलाः शिशिरे ज्ञेया वसंते काककोकिलौ॥ न तु भाद्रपदे ग्राह्याः सूकराश्व वृकादयः। शरद्युक्षादयः क्रौंचाः श्रावणे हस्तिचातकौ ॥ व्याघ्रर्क्षवानरद्वीपिमहिषाः सबिलेशयाः। हेमंते निष्फला ज्ञेया बालाः सर्वे विमानुषाः" इति। "भग्नशुष्कद्रुमकंटकीषु श्मशानभस्मास्थितुषाकुलेषु। प्राकारशून्यालयजर्जरीषु सौम्योऽपि पापः शकुनः प्रकल्प्यः॥" दैवज्ञमनोहरे। "वरं श्रयेद्दुर्जनकालसर्पौ वरं क्षिपेद्व्याघ्रमुखे स्वमंगम्। वरं तरेद्वारिनिधिं भुजाभ्यां नोल्लंघयेद्दुःशकुनं कदापि" ॥ १०७ ॥ अथावश्यककार्ये विरुद्धशकुने जातेऽपि परिहारमनुष्टुभाह—आद्य इति॥ आवश्यककार्ये विरुद्धशकुने जाते एकादश प्राणान् स्थित्वा एकादशप्राणपरिच्छेद्यं कालं स्थित्वेत्यर्थः। ततः समीचीने शकुने व्रजेत्। तत्रापि द्वितीये विरुद्धे शकुने संवृत्ते षोडशसंख्याकान् प्राणान् स्थित्वा शुभशकुने व्रजेत्।

आद्येऽपशकुने स्थित्वा प्राणानेकादश व्रजेत्॥ द्वितीये षोडश प्राणांस्तृतीये न क्वचिद्व्रजेत् ॥ १०८ ॥ यात्रानिवृत्तौ
शुभदं प्रवेशनं मृदुध्रुवैः क्षिप्रचरैः पुनर्गमः॥ द्वीशेऽनले दारुणभे तथोग्रभे स्त्रीगेहपुत्रात्मविनाशनं क्रमात् ॥१०९॥

तत्रापि पुनस्तृतीये विरुद्धे शकुने संवृत्ते क्वचिदपि न व्रजेत्। किंतु परावृत्त्य गृहमाव्रजेत्। दशगुर्वक्षरैः प्राण इति। कश्यपेन तु प्राणायामत्रयमेव प्रतीक्ष्यमित्युक्तम्। "यायी विरुद्धं शकुनमादौ दृष्ट्वा प्रयत्नतः। प्राणायामत्रयं कुर्याद्द्वितीये द्विगुणं चरेत्॥ तृतीये पुनरावृत्त्य शांत्या यायाद्दिनांतरे" इति ॥ १०८ ॥ अथ यात्रानिवृत्तौ गृहप्रवेशमुपजात्याह—यात्रानिवृत्ताविति॥ मृदूनि चित्रानुराधामृगरेवत्यः ध्रुवाणि रोहिण्युत्तराश्व एभिर्नक्षत्रैः राज्ञो यात्रानिवृत्तौ प्रवेशनं शुभदम्। क्षिप्रचरैर्नक्षत्रैः अश्विनीपुष्यहस्ताभिजिद्भिः श्रवणधनिष्ठाशततारापुनर्वसुस्वातीभिश्च प्रवेशने पुनरपि गमो यात्रा स्यात्। तस्मादेतानि मध्यमानि। द्वीशादिनक्षत्रेषु प्रवेशे क्रमात् स्त्र्यादीनां नाशः। यथा विशाखायां प्रवेशे स्त्रिया राज्ञ्या नाशः। कृत्ति-

कायां प्रवेशे गृहं दग्धं स्यात् । दारुणभे मूलज्येष्ठार्द्राश्लेषासु प्रवेशे पुत्रस्य नाशः । उग्रभे पूर्वात्रयभरणीमघासु प्रवेशे आत्मनः स्वस्यैव राज्ञो नाशः स्यादित्यर्थः । लग्नादिविचारो गृहप्रवेशप्रकरणाज्ज्ञेयः । अत्रेदं विचार्यम् । यत्र मासे यात्रा कृता तन्मासान्नवमे मासि यात्रादिनान्नवमदिने च प्रवेशो न विधेयः । गुरुः । "निर्गमान्नवमे मासि प्रवेशो नैव शोभनः । नवमे दिवसे चैव प्रवेशं नैव कारयेत्" इति ॥ १०९ ॥ अथ विवाहप्रकरणोक्तदोषातिदेशं प्रागुक्तदोषांश्च शिष्याणामविस्मरणार्थं मंजुभाषिण्याह—अयनर्क्षेति ॥ एते अयनशूलादयो दोषा विवाहप्रकरणोक्तदोषाश्च यात्रायां नेष्टाः । तत्रायनशूलः 'सौम्यायने सूर्यविधू तदोत्तराम्' इति मासोद्भवःशूलो द्विविधः ग्रंथांतरोक्तः वृषादित्रित्रिराशिष्वर्के प्राच्यादिदिक्षु न गंतव्यमित्येकः कपाटकंटकादिश्च द्वितीयस्तु स्वरोदये । "त्रयस्त्रयो वृषाद्याश्च पूर्वाशादि बुधैः क्रमात् ॥ राशयो द्वादशैवं तु मेषांताः सृष्टिमार्गगाः । यत्र पूर्वादिकाष्ठायां

अयनर्क्षमासतिथिकालवासरोद्भवशूलसंमुखसितज्ञदिक्पाः ॥ भृगुवक्रतादिपरिघाख्यदंडकस्त्र्यृतुजाद्यशौचमपि चोत्सवादिकम् ॥११०॥

मृतपक्षरिक्तरवितर्कसंख्यकास्तिथयश्च सौरिरविभौमवासराः ॥ अपि वामपृष्ठगविधुस्तथाडलो वसुपंचकाभिजिदथापि दक्षिणे॥ १११ ॥

वृषराश्यादिगो रविः ॥ सा दिशास्तमिता ज्ञेया तिस्रः शेषाः सदोदिताः" इति । कपाटकंटकादिर्यथा। "कपाटं पूर्वतो ज्ञेयं कार्तिकादित्रिकं तथा । नभस्यतो वास्तुमध्ये मधोरेकेन कंटकः" इति ज्योतिषार्कवचनात् । नक्षत्रशूलः । "न पूर्वदिशि शक्रभे न विधुसौरिवारे तथा" इति । तिथिशूलः "योगिनीनवभूम्य" इति । संमुखसितज्ञदिक्पाः संमुखः शुक्रः संमुखो बुधः संमुखो दिक्स्वामी ललाटी । भृगुवक्रतादि । आदिशब्दात् क्षीणत्वास्तमितत्वपराजितत्वबाल्यादिकम् वक्रास्तनीचेत्युक्तम् । परिघाख्यदंडःपूर्वादिषु चतुर्दिक्ष्वित्युक्तः ।त्र्यृतुजाद्यशौचं स्वस्त्रीऋतुजं आर्तवं स्नानकालपर्यंतम् । अशौचं जननाशौचं मरणाशौचं च।उत्सवो दीपोत्सवः । आदिशब्देन विवाहव्रतबंधनादिरिति ॥ ११० ॥ अन्यदपि मंजुभाषिणीछंदसाह—मृतपक्षे-

ति ॥ मृतपक्षः 'तमोभुक्ततारा: स्मृता विश्वसंख्या' इत्याद्युक्तः । रिक्तरवितर्कसंख्यकाः चतुर्थीनवमीचतुर्दशीद्वादशीषष्ठ्यास्तिथयः । उपलक्षणत्वादष्ट-
मीपूर्णिमामावास्याशुक्लपक्षप्रतिपदः । सौरिभौमरविवाराः । वामपृष्ठगविधुः अजवृषमिथुनकुलीरा इत्यादि जातकोक्त्यावापृष्ठराशिगतः । आडला 'रेवेर्भ-
तोऽब्जभोन्मितिः' इति भ्रमणमपि ज्ञेयम् । वसुपंचकं धनिष्ठोत्तरार्धात्पंच नक्षत्राणि अभिजिन्मुहूर्तश्च दक्षिणे वर्ज्यः । एते पंचांगदोषाः ॥ १११ ॥
अथ लग्नदोषान् स्रग्धरयाह—लग्न इति ॥ जन्मराशेर्जन्मलग्नाद्वाऽष्टमगृहं अहितर्क्षाच्छत्रुजन्मराशेर्जन्मलग्नाद्वा षष्ठम् । लग्ने यात्रालग्ने तदीशाः तेषां
जन्मराशिजन्मलग्नाभ्यामष्टमभवनयोः स्वामिनः रिपुजन्मराशिजन्मलग्नाभ्यां षष्ठभवनयोः स्वामिनोर्वा कुंभमीनयोर्नवलवो नवांशो लग्नं च । पृष्ठोदया

लग्ने जन्मर्क्षतन्वोर्मतिगृहमहितर्क्षाच्च षष्ठं तदीशा वा लग्ने कुंभमीनर्क्षनवलवतनू चापि पृष्ठोदयं च ॥ पृष्ठाशामृक्षसंस्थं दशमशनिरथो
सप्तमे चापि काव्यः केंद्रे वक्राश्च वक्रीग्रहदिवसविवाहोक्तदोषाश्च नेष्टाः ॥११२॥ इति मुहूर्तचिंतामणावेकादशं यात्राप्रकरणं समाप्तम् ॥

'गोजाश्विकर्किमिथुनाः समृगा निशाख्याः पृष्ठोदया विमिथुना' इत्युक्ताः पृष्ठाशासंस्थमृक्षं गंतव्यदिग्विलोमलग्नम् । दशमे शनिः । सप्तमे काव्यः शुक्रः ।
केंद्रे वक्राः वक्रिणो ग्रहाः वक्रिग्रहवाराश्च एते दोषा विवाहोक्तदोषा उत्पातान् सहपातदग्धतिथिभिरित्याद्युक्तास्ते सर्वे यात्रायां वर्ज्याः । तत्र सप्त-
मशुक्रव्यतिरिक्तो जामित्रदोषो नास्तीति ज्ञेयम् ॥ ११२ ॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां
यात्राप्रकरणं समाप्तम् ॥ अथ वास्तुप्रकरणं व्याख्यायते । गृहनिर्माणप्रयोजनं भविष्यपुराणे । "गृहस्थस्य क्रियाः सर्वा न सिध्यंति गृहं विना ।
यतस्तस्माद्गृहारंभप्रवेशसमयौ ब्रुवे ॥" गृहं स्वसत्ताकम् । न सिद्ध्यंति निष्फला भवंतीत्यर्थः । इत्येतन्मनस्यालोच्य ग्रामादिषु स्वस्य शुभाशुभं

लाभालाभादिविचारं शार्दूलविक्रीडितेनाह——यद्भमिति ॥ नामभात् व्यावहारिकनामभात् व्यावहारिकनामराशेः यस्य ग्रामादेर्भं राशिः स चे- द्द्वितीयो नवमः पंचमः एकादशसंख्यो दशमश्च स्यात्तदासौ ग्रामः स्वस्य शुभः स्यात् । अन्यथा न शुभ इत्यर्थः । यथा नीलकंठराशेर्वृश्चिका- ख्यात्पंचमो मीनराशिश्चरणाद्रेरतश्चरणाद्रिर्नीलकंठस्य वासयोग्यः । अत्र नामराशिरेव ग्राह्यः । "काकिण्यां वर्गशुद्धौ च वादे द्यूते स्वरोदये । मंत्रे पुनर्भूवरणे नामराशेः प्रधानता" इति । अथ ग्रामात्मनोरुत्तमर्णत्वमधमर्णत्वं चाह । स्ववर्गमिति । वर्गास्तु । "अकचटतपयशवर्गाः खगेशमार्जारसिंह- शुनाम् । सर्पाखुमृगावीनां निजपंचमवैरिणामष्टौ"इत्युक्ताः । तत्र यस्य पुंसो यत्संख्याको वर्गो गरुडादिस्तद्वर्गसंख्यां द्विगुणां विधाय परस्य ग्रामादेर्व- र्गसंख्ययाढ्यां च कृत्वा गजैरष्टभिः शेषितमवशिष्टं ताः पुंसः काकिण्यो ज्ञेयाः । एवं ग्रामादेरपि वर्गसंख्यां द्विगुणां कृत्वा परस्य पुंसो वर्गसंख्ययाढ्यां

अथ वास्तुप्रकरणप्रारंभः ॥ १२ ॥ यद्भं द्व्यंकसुतेशदिङ्मितमसौ ग्रामः शुभो नामभात्स्वं वर्गं द्विगुणं विधाय परवर्गाढ्यं
गजैः शेषितम् ॥ काकिण्यस्त्वनयोश्चतद्विवरतोयस्याधिकाः सोऽर्थदोऽथद्वारंद्विजवैश्यशूद्रनृपराशीनांहितंपूर्वतः ॥१॥

कृत्वा गजैर्भजेदवशिष्टाः ग्रामस्य काकिण्यो भवंति । एवमनयोः पुरुषग्रामयोः काकिणीनां विवरायस्याधिका अवशिष्यंते सोऽर्थदः परस्य लाभदः । यथा नीलकंठस्य वर्गः सर्पः तत्संख्या ५ द्विगुणा १० चरणाद्रिवर्गः सिंहः ३ तत्संख्यया युक्ता १३ गजभक्तावशेषं ५ नीलकंठस्य काकिण्यः । एवं ग्रामवर्णसंख्या ३ द्विगुणा ६ नीलकंठवर्गः ५ संख्यया युक्ताः ११ अष्टभक्ता शेषं ३ ग्रामस्य काकिण्यः द्वयोरंतरशेषं २ नीलकंठस्याधिकत्वेन दातृत्वाद्द्रव्यहानिरित्यर्थः । उक्तं च । "स्वं वर्गं द्विगुणीकृत्य परवर्गेण योजयेत् । अष्टभिस्तु हरेद्भागं योऽधिकः स ऋणी भवेत्" इति । अथ द्वारवे- शनमाह । अथेति । द्विजादिराशीनां पुंसां क्रमेण पूर्वतः प्राच्यादिदिक्चतुष्टये द्वारं हितम् । यथा। द्विजराशीनां कर्कवृश्चिकमीनानां पूर्वदिशि वैश्यराशीनां

वृषकन्यामकराणां दक्षिणदिशि शूद्रराशीनां मिथुनतुलाकुंभानां पश्चिमदिशि नृपराशीनां मेषसिंहधनुषां उत्तरदिशि द्वारं हितम् ॥ १ ॥ अथ राशि-
परत्वेन ग्रामनिवासे निषिद्धस्थानानि वसंततिलकयाह—गोसिंहेति ॥ वस्तुमिष्टस्य ग्रामस्य वप्राविभागवन्नवधा विभागं कृत्वा मध्ये विभागे गोसिंहनक्र-
मिथुनं न निवसेत् । वृषसिंहमकरमिथुनराशिमंतः पुरुषा न वसेयुः । अथ पूर्वककुभः पूर्वदिशातोऽष्टदिक्षु अलिर्वृश्चिकतदादिराशिमंतः पुरुषा न वसेयुः।
यथा । पूर्वस्यां वृश्चिकः । आग्नेय्यां झषो मीनः ।दक्षिणस्यां कन्या । नैर्ऋत्यां कर्कः । पश्चिमायां धनुः । वायव्यां तुला । उत्तरस्यां मेषः । ईशान्यां
कुंभः न वसेदित्यर्थः । यथा । अवर्गः पूर्वस्याम् । कवर्ग आग्नेय्याम् । चवर्गो दक्षिणस्याम् । टवर्गोनैर्ऋत्याम् तवर्गः पश्चिमायाम् । पवर्गो वायव्याम् ।

गोसिंहनक्रमिथुनं निवसेन्न मध्ये ग्रामस्य पूर्वककुभोऽलिझषांगनाश्च ॥ कर्को धनुस्तुलभमेषघटाश्च तद्वद्वर्गाः स्वपंचमपरा
बलिनः स्युरैन्द्रयाः ॥ २ ॥ एकोनितेष्टर्क्षहता द्वितिथ्यो रूपोनितेष्टायहतेंदुनागैः॥ युक्ताघनैश्चापि युता विभक्ता भूपाश्वि-
भिः शेषमितो हि पिंडः ॥ ३ ॥ स्वेष्टायनक्षत्रभवोऽथदैर्घ्यहृत्स्याद्विस्तृतिर्विस्तृतिहृच्च दीर्घता ॥

यवर्ग उत्तरस्याम् । शवर्ग ईशान्याम् बली इत्यर्थः । कीदृशा वर्गाः । स्वपंचमपराः स्वस्मात्पंचमः परः शत्रुर्येषां ते । यस्य वर्गः पूर्वस्यां बली तेन
पश्चिमायां द्वारं निवासो न विधेयः एवं कवर्गादिमद्भिरपि वायव्यादौ द्वारं निवासो न विधेयः ॥ २ ॥ अथेष्टनक्षत्रायाभ्यां इष्टभूम्या विस्तारायामा-
विद्वज्जेंद्रवंशापूर्वार्धेनाह—एकोनितेति।स्वेष्टायेति ॥ तत्र राशिकुटादिकं सर्वं दंपत्योरिव चिंतयेदिति वसिष्ठोक्तेर्यदेव नक्षत्रं व्यवहारनाम्ना विवाहो-
क्तमेलापकविधिना शुभदं स्यात्तदेव स्वेष्टभं कल्प्यम् । यश्च ध्वजाद्यष्टायेषु विषम आय ईप्सितः स्यात्स एवेष्टायः कल्प्यः ताभ्यां विस्तारायामज्ञानम् ।
यथा नीलकंठस्यानुराधानक्षत्रं तस्य रोहिण्या सह मेलापकः संभवतीतीष्टभं रोहिणी कल्पितम्।तत्संख्या४ एकोनितेष्टर्क्षं ३ अनेन द्वितिथ्यो १५२ हताः

४५६ इष्टायः सिंहः कल्पितः तृतीयः रूपोनित इष्टायः २ अनेनेंदुनागाः८१गुणिताः १६२ तैर्युताः ६१८ घनैश्च १७ युताः ६३५ भूपाश्विभि २१६ र्विभक्तः २०३ इदमेव क्षेत्रफलं गृहस्य इष्टायनक्षत्रभवम्। अथ कल्पितदैर्घ्यं २९ अनेन भक्तो लब्धो विस्तारः७अथ कल्पितविस्तृतिः ७ भक्तो लब्धंदैर्घ्यं २९ अत्र गोपिराजाचार्यकृतं सूत्रम्। "विष्णुं व्येकायगोभू १९ हतिभयुजि फलं गोपिराजो भशेषात्सायं वाहाष्टिदग्घ्नेष्ट २१६ युतमहि ८ हता दृक्२प्रकृत्या २१ स्व्यविश्वे १३ ॥ बाणाः ५ सिद्धा २४ ऽष्टि १६ नागो ८ ङ्क २७ तिधृति १९ गिरिश ११ ऽया ३कृतीं २२ द्र १४ र्तु ६ तत्त्वा २५ त्यष्टयं १७ क ९ क्ष्मा १ नखे २० ना १२ र्णव ४ विकृति २३ दिना १५ ऽश्वा ७ कृती २६ भेंदु १८ काष्ठाः १० ॥"गोपिराजः। विष्णुम् व्येकायगोभूहति युजिसति भशेषात् अहिहता दृक्प्रकृत्याख्यविश्वादयः सायं फलमाहेत्यन्वयः। विगतः एको यस्मात्सव्येकः स चासौ आयश्च व्येकायः ध्वजादिरिष्टायः स च गोभुवश्च एषां हतिः परस्परगुणनं व्येकायगोभूहतिश्च भं च व्येकायगोभूहतिभे तयोर्युक् व्येकायगोभूहतिभयुक् तस्मिन् सति भशेषात् भैः २७ र्भक्ते सति यच्छेषं तस्माद्विष्णुनामानं शिष्यं अहिहता अष्टगुणिता दृक् द्वौ प्रकृत्याख्या एकविंशतिः विश्वे त्रयोदशेत्यादयो गृह-क्षेत्रफलं सायं इष्टायसहितमाह वदति। अत्रोदाहरणम्। इष्टायः ३ व्येकः २ गोभू १९ हतिः ३८ इष्टर्क्षं रोहिणीतत्संख्यया ४ युतम्४ २अस्माद्भैः२७ शेषं १५ एतत्संख्या फलम्२५अहि८हतम्२००सायम्२००इदं स्वेष्टायनक्षत्रभवं क्षेत्रफलं। पूर्वसममेव महागृहप्रमाणमाह। वेति वा अथवा इष्टायस-हितं जातं यत् क्षेत्रफलं अष्टिदग्घ्नेष्टयुतं अष्टिश्च दशश्च अष्टिदशः अष्टिदग्भिः षोडशाधिकद्विशत्या२१६ हतो गुणितो य इष्टः एकद्वित्र्याद्यंकः तेन युक्तं कार्यं तन्मनोऽभीष्टस्य महागृहस्य क्षेत्रफलं स्यादित्यर्थः।अत्रैवाचार्यप्रपौत्रगोपिराजस्यापि पद्यम्। "इष्टर्क्षाढ्यमुनींदवो द्विरहि ८ हृच्छेषात्स्यजेत्स्वायतो

नोचेच्छुद्धयति शोध्यमष्टसहितारुच्छेषं त्रिहृत्साग्रकम् । चेत्स्यादिष्टयुतं यथातु तदशेषं स्यादथो रामहृत्प्राप्तघ्नाद्धिकरान्विताः फलमभीष्टायर्क्षजं जायते॥ सिद्धैर्भक्तः स्यात्करादीष्टदीर्घमानार्थं चैकादिनिघ्नान् भभोगान् । तावद्यावत्प्रक्षिपेदिष्टभानि विस्तारः स्यादिष्टदैर्घ्येण भक्ते" ॥ ३ ॥ अथेंद्रवंशोत्तरार्धेन ध्वजाद्यायान्वदन्नायैर्वर्णपरत्वेनचद्वारनिवेशनमुपजात्याह--आया इति । ध्वजादिका इति ॥ पिंडे क्षेत्रफले अष्टशेषिते यदवशिष्टं तत्परिमिता ध्वजादिका आयाः स्युः । ध्वजधूमौ प्रसिद्धौ हरिः सिंहः श्वा कुक्कुरः गौर्वृषः खरो गर्दभः इभो हस्ती ध्वांक्षकः काकः स्वार्थे कः ॥ सर्वदिशीति ध्वजाख्ये आये सर्वदिशि दिक्चतुष्टयेऽपि गृहद्वारं कार्यम् । हरौ सिंहाये पूर्वदक्षिणोत्तरदिक्षु द्वाराणि स्युः न पश्चिमदिशि । तथा वृषाख्ये प्राच्यां

आया ध्वजोधूमहरिश्वगोखरेभध्वांक्षकाः पिंड इहाष्टशेषिते ॥ ४ ॥ ध्वजादिकाः सर्वदिशि ध्वजेमुखं
कार्यं हरौ पूर्वयमोत्तरे तथा ॥ प्राच्यां वृषे प्राग्यमयोर्गजेऽथवा पश्चादुदक्पूर्वयमे द्विजादितः ॥ ५ ॥

दिश्येव द्वारं कार्यं नान्यदिक्षु गजाख्ये आये प्राग्यमयोः पूर्वदक्षिणदिशोः गृहद्वारं कार्यम् । आयानां प्रयोजनमाह विश्वकर्मा । "वृषसिंहो गजश्चैव कुंडे कर्पटकाटयोः । द्विपः पुनः प्रयोक्तव्यो वापीकूपसरःसु च ॥ मृगेंद्रमासने दद्याच्छयनेषु गजं पुनः । वृषं भोजनपात्रेषु छत्रादिषु पुनर्ध्वजम् ॥ अग्निवेश्मसु सर्वेषु गृहे वह्न्युपजीविनाम् । धूमं नियोजयेत्केचिच्छ्वानं म्लेच्छादिजातिषु ॥ खरो वेश्यागृहे शस्तो ध्वांक्षश्चापि कुटीषु च । वृषसिंहौ ध्वजश्चापि प्रासादपुरवेश्मसु॥ गजाये वा ध्वजाये वा गजानां सदनं शुभम् । अश्वालयं ध्वजाये वा खराये वृषभेऽपि वा ॥ उष्ट्राणां मंदिरं कार्यं गजाये वा वृषे ध्वजे । पशुसद्म वृषाये वा ध्वजाये वा शुभप्रदम् ॥ शय्यासु वृषभः शस्तः पीठे सिंहः शुभप्रदः । अमत्रछत्रवस्त्राणि वृषाये वा ध्वजेऽपिवा ॥

४५६ इष्टायः सिंहः कल्पितः तृतीयः रूपोनित इष्टायः २ अनेनेंदुनागाः८१गुणिताः १६२ तैर्युताः ६१८ घनैश्च १७ युताः ६३५ भूपाश्विभि २१६ र्विभक्तः २०३ इदमेव क्षेत्रफलं गृहस्य इष्टायनक्षत्रभवम्। अथ कल्पितदैर्घ्यं २९ अनेन भक्तो लब्धो विस्तारः७अथ कल्पितविस्तृतिः ७ भक्तो लब्धंदैर्घ्यं २९ अत्र गोपिराजाचार्यकृतं सूत्रम्। "विष्णुं व्येकायगोभू १९ हतिभयुजि फलं गोपिराजो भशेषात्सायं वाहाष्टिदग्घ्नेष्ट २१६ युतमहि ८ हता दक्२प्रकृत्या २१ ख्यविश्वे १३ ॥ बाणाः ५ सिद्धा २४ ऽष्टि १६ नागो ८ ड्व २७ तिधृति १९ गिरिश ११ न्या ३कृतीं २२ द्र १४ र्तु ६ तत्त्वा २५ त्यष्टचं १७ क ९ क्ष्मा १ नखे २० ना १२ र्णव ४ विकृति २३ दिना १५ श्वा ७ कृती २६ भेंदु १८ काष्ठाः १० ॥"गोपिराजः। विष्णुम् व्येकायगोभूहति युजिसति भशेषाद् अहिहता दक्प्रकृत्याख्यविश्वादयः सायं फलमाहेत्यन्वयः। विगतः एको यस्मात्सव्येकः स चासौ आयश्च व्येकायः ध्वजादिरिष्टायः स च गोभुवश्च एषां हतिः परस्परगुणनं व्येकायगोभूहतिश्च भं च व्येकायगोभूहतिभे तयोर्युक् व्येकायगोभूहतिभयुक् तस्मिन् सति भशेषाद् भै २७ र्भक्ते सति यच्छेषं तस्माद्विष्णुनामानं शिष्यं अहिहता अष्टगुणिता दक् द्वौ प्रकृत्याख्या एकविंशतिः विश्वे त्रयोदशेत्यादयो गृह- क्षेत्रफलं सायं इष्टायसहितमाह वदति। अत्रोदाहरणम्। इष्टायः ३ व्येकः २ गोभू १९ हतिः ३८ इष्टर्क्षं रोहिणीतत्संख्यया ४ युतम्४२अस्माद्भैः२७ शेषं १५ एतत्संख्या फलम्२५अहि८हतम्२००सायम्२००इदं स्वेष्टायनक्षत्रभवं क्षेत्रफलं। पूर्वसममेव महागृहप्रमाणमाह। वेति वा अथवा इष्टायस- हितं जातं यद् क्षेत्रफलं अष्टिदग्घ्नेष्टयुतं अष्टिश्च दशश्च अष्टिदशः अष्टिदग्भिः षोडशाधिकद्विशत्या२१६ हतो गुणितो य इष्टः एकद्वित्र्याद्यंकः तेन युक्तं कार्यं तन्मनोऽभीष्टस्य महागृहस्य क्षेत्रफलं स्यादित्यर्थः।अत्रैवाचार्यप्रपौत्रगोपिराजस्यापि पद्यम्। "इष्टर्क्षाढ्यमुनींदवो द्विरहि ८ हृच्छेषात्त्यजेत्स्वायतो

नोचेच्छुद्ध्यति शोध्यमष्टसहितात्छेषं त्रिहृत्साग्रकम् । चेत्स्यादिष्टयुतं यथातु तदशेषं स्यादथो रामहृत्माप्तघ्नाद्विकरान्विताः फलमभीष्टायर्क्षजं जायते॥ सिद्धैर्भक्तः स्यात्करादीष्टदीर्घमानार्थं चैकादिनिघ्नान् भभोगान् । तावद्यावत्प्रक्षिपेदिष्टभानि विस्तारः स्यादिष्टदैर्घ्येण भक्ते" ॥ ३ ॥ अथेंद्रवंशोत्तरार्धेन ध्वजाद्यायान्वदन्नायैर्वर्णपरत्वेनचद्वारनिवेशनमुपजात्याह--आया इति । ध्वजादिका इति ॥ पिंडे क्षेत्रफले अष्टशेषिते यदवशिष्टं तत्परिमिता ध्वजादिका आयाः स्युः । ध्वजधूमौ प्रसिद्धौ हरिः सिंहः श्वा कुकुरः गौर्वृषः खरो गर्दभः इभो हस्ती ध्वांक्षकः काकः स्वार्थे कः ॥ सर्वदिशीति ध्वजाख्ये आये सर्वदिशि दिक्चतुष्टयेऽपि गृहद्वारं कार्यम् । हरौ सिंहाये पूर्वदक्षिणोत्तरदिक्षु द्वाराणि स्युः न पश्चिमदिशि । तथा वृषाख्ये प्राच्यां

आया ध्वजोधूमहरिश्वगोखेरभध्वांक्षकाः पिंड इहाष्टशेषिते ॥ ४ ॥ ध्वजादिकाः सर्वदिशि ध्वजेमुखं
कार्यं हरौ पूर्वयमोत्तरे तथा ॥ प्राच्यां वृषे प्राग्यमयोर्गजेऽथवा पश्चादुदक्पूर्वयमे द्विजादितः ॥ ५ ॥

दिश्येव द्वारं कार्यं नान्यदिक्षु गजाख्ये आये प्राग्यमयोः पूर्वदक्षिणदिशोः गृहद्वारं कार्यम् । आयानां प्रयोजनमाह विश्वकर्मा । "वृषसिंहो गजश्चैव कुंडे कर्पटकाटयोः । द्विपः पुनः प्रयोक्तव्यो वापीकूपसरःसु च ॥ मृगेंद्रमासने दद्याच्छयनेषु गजं पुनः । वृषं भोजनपात्रेषु छत्रादिषु पुनर्ध्वजम् ॥ अग्निवेश्मसु सर्वेषु गृहे वह्न्युपजीविनाम् । धूमं नियोजयेत्केचिच्छ्वानं म्लेच्छादिजातिषु ॥ खरो वेश्यागृहे शस्तो ध्वांक्षश्चापि कुटीषु च । वृषसिंहौ ध्वजश्चापि प्रासादपुरवेश्मसु॥ गजाये वा ध्वजाये वा गजानां सदनं शुभम् । अश्वालयं ध्वजाये वा खराये वृषभेऽपि वा ॥ उष्ट्राणां मंदिरं कार्यं गजाये वा वृषे ध्वजे । पशुसद्म वृषाये वा ध्वजाये वा शुभप्रदम् ॥ शय्यासु वृषभः शस्तः पीठे सिंहः शुभप्रदः । अमत्रछत्रवस्त्राणि वृषाये वा ध्वजेऽपिवा ॥

पादुकोपानहौ कार्यं सिंहाख्येऽप्यथवा ध्वजे । उक्तानामप्यनुक्तानां सर्वेषां च ध्वजः शुभः" इति । अथ ब्राह्मणादिवर्णविभागेन द्वारनिवेशनमाह अथवेति।द्विजादितो ब्राह्मणादिवर्णविभागेन पश्चादुदक्पूर्वयमे।यथा।ब्राह्मणस्य पश्चान्मुखं द्वारं।क्षत्रियस्योदङ्मुखम् । वैश्यस्य पूर्वमुखम् । शूद्रस्य दक्षिणमुखमित्यर्थः । श्रीपतिः।"ध्वजे प्रतीचीमुखमग्रजानामुदङ्मुखं भूमिभृतां च सिंहे । विशो वृषे प्रागवदनं गजे तु शूद्रस्य याम्याननमामनंति"इति ॥ ४ ॥५॥ अथ गृहारंभे विशिष्यकालनिषेधमुपजात्याह—गृहेशेति ॥ अर्केंद्वीज्यशुक्रे विबले निर्बले अस्ते अस्तंगते नीचराशिगते सति क्रमात् गृहेशतत्स्त्रीसुखवित्तनाशो भवति । यथा । सूर्ये निर्बले नीचस्थिते गृहेशस्य नाशः । इंदौ चंद्रे निर्बले अस्तमिते नीचगते वा गृहेशस्य स्त्रीनाशः । गुरौ ईज्ये निर्बलेऽस्तगे नीचगते वा गृहेशस्य सुखनाशः ।शुक्रे निर्बलेऽस्तगे नीचगते वा वित्तनाशः । वसिष्ठस्तु । "नीचे शत्रुगते जीवे शुक्रे चंद्रेऽथ वा रवौ ।

गृहेशतत्स्त्रीसुखवित्तनाशोऽर्केंद्वीज्यशुक्रे विबलेऽस्तनीचे । कर्तुः स्थितिर्नो विधुवास्तुनोर्भे पुरःस्थिते पृष्ठगते खनिः स्यात् ॥ ६ ॥

निर्मितं सदनं शश्वदतिनिःस्वत्वमाप्नुयात्" इति । "अस्तदोषोऽत्र न ग्राह्यः प्रातिदेवसिको बुधैः । नास्ते दोषः सदा चंद्रे न मैत्रेऽब्जस्य नीचता" इति । कर्तुरिति । यन्नक्षत्रे दिनचंद्रस्तद्विधुभम् । यद्गृहस्य विस्तारायामवशादुत्पन्नभं तद्गृहभं तस्मिन्पुरस्थिते संमुखस्थे सति कर्तुर्गृहनिर्माणकर्तुस्तद्गृहे स्थितिर्निवासो न स्यात् । पृष्ठगते वा विधुवास्तुनोर्भे सति खनिः खननं चोरकृतापद्वारं तद्वशात्सर्वस्वहानिः स्यादित्यर्थः। पुरः पृष्ठस्थितत्वं च दिग्द्वारभक्रमेण । यथा । गृहद्वारं यस्यां दिशि विधित्सितं तद्दिङ्नक्षत्रे च गृहारंभो न कार्यः । वामदक्षिणनक्षत्रेषु गृहारंभः सुखेन कार्यः । यदुक्तं ब्रह्मशंभुना। "गृहायलब्धऋक्षे च यन्नक्षत्रे च चंद्रमाः । शलाकासप्तके देयं कृत्तिकादिक्रमेण च ॥ वामदक्षिणभागे तत्प्रशस्तं शांतिकारकम् । अग्रे पृष्ठे न दातव्यं

यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ऋक्षं चंद्रस्य वास्तोश्च अग्रे पृष्ठे न शस्यते" इति । अयमाशयः । कृत्तिकादिसप्तनक्षत्रेषु अनुराधादिसप्तसु वा गृहनक्षत्रे चंद्रनक्षत्रे च सति पूर्वद्वारं पश्चिमद्वारं वा न कार्यम् । तत्र चंद्रः पृष्ठस्थितोऽग्रस्थितो वा भवति एवं मघादि सप्तसु धनिष्ठादि सप्तसु वा गृहनक्षत्रे चंद्रनक्षत्रे वा सति दक्षिणद्वारमुत्तरद्वारं वा न कार्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥ इदानीं व्ययकथनपुरःसरं सफलमंशकज्ञानं उपजात्याह—भमिति ॥ प्रागुक्तदिशाकल्पितं यद्गृहभं तन्नागैरष्टभिस्तष्टं अवशिष्टं व्यय ईरितः । यथा रोहिणीभं ४ अयमेव व्ययः। असौ व्ययः ध्रुवादिनामाक्षरयुक् । ध्रुवादिनामान्यग्रे वक्ष्यति । यानि दिक्षु द्वाराणि चिकीर्षितानि तदनुरोधेन यदागतं ध्रुवादिनाम तदक्षरसंख्यया युक्तः । ततः सपिंडः प्रागानीतपिंडयुक्तः गुणैस्त्रिभिस्तष्टो भक्तावशिष्टः

भं नागतष्टं व्यय ईरितोऽसौ ध्रुवादिनामाक्षरयुक् सपिंडः ॥ तष्टो गुणैरिंद्रकृतांतभूपा ह्यंशा भवेयुर्न शुभोंऽतकोऽत्र
॥ ७ ॥ दिक्षु पूर्वादितः शाला ध्रुवाभूर्द्वौ कृता गजाः ॥ शालाध्रुवांकसंयोगः सैको वेश्मध्रुवादिकम् ॥ ८ ॥

एकद्वित्रिशेषेणइंद्रयमराजसंज्ञकास्त्रयोंऽशाःस्युः । अत्र गृहारंभेंऽतको यमाख्योंऽशको न शुभः । अर्थादिंद्रराजानौ शुभफलदौ ॥ ७ ॥ अथ शालाध्रुवायानयनमनुष्टुभाह—दिक्ष्विति ॥ प्राच्यां द्वारे चिकीर्षिते शालाध्रुवांक एकः दक्षिणस्यां द्वौ पश्चिमायां कृताश्चत्वारः उत्तरस्यां गजा अष्टौ। अथ दिक्परत्वेन यावंति द्वाराणि एकं द्वे त्रीणि चत्वारि वा चिकीर्षितानि तावतां शालाध्रुवांकानां संयोगः सैकः एकयुतः सन् ध्रुवादिकं वेश्म गृहं स्यात् । यथा पूर्वस्यां पश्चिमायां द्वारे अभीष्टे शालाध्रुवौ १ । ४ अनयोर्योगः ५ सैकः ६ गृहं जातं कांताख्यम् । एवं पूर्वदक्षिणोत्तरदिक्षु शालाध्रुवाणां १,२,८ संयोगः ११ सैकः

१२ धनदाख्यं गृहम् । दिक्चतुष्टये विजयाख्यं गृहं षोडशमिति ॥ ८ ॥ अथ ध्रुवादीनां नामाक्षरसंख्यां पथ्यावक्त्रछंदसाह—तिथ्यर्केति ॥ दिक्षु पूर्वादित इत्यादिना यत् ध्रुवादि वेश्म समागतं तस्य शालाध्रुवांकसंयोगः सैको वेश्मेत्युक्तदिशासंख्यामवधारयेत् । सा चेत्संख्या पंचदशी द्वादशी अष्टमी षोडशी नवमी एकादशी चतुर्दशी वा स्यात्तदा गृहनामाक्षरं त्रयात्मकं स्यात् । यथा १५, १२, ८, १६, ९, ११, १४, अत्र त्रीण्येवाक्षराणि सैव संख्या । प्रथमा द्वितीया चतुर्थी पंचमी षष्ठी दशमी तृतीया त्रयोदशी वा स्यात् तदा गृहनाम द्वौ अक्षरद्वयात्मकं स्यात् । यथा १, २, ४, ५, ६, १०, ३, १३ अत्र द्वे अक्षरे पुनः सा संख्या सप्तमी स्याच्चदा अब्धयश्चतुरक्षरं गृहनाम । यथा ७ अत्र चत्वार्यक्षराणि ॥ ९ ॥ अथ यद्यपि ध्रुवादिनामाक्षरसंख्याज्ञानं प्राक्पद्येनैव जातं तथापि तन्मध्ये कानि शुभानि कान्यशुभानीत्यसद्दशफलसूचनार्थं षोडशगृहाणां नामानि आर्यागीतिच्छंदसाह—ध्रुवधान्ये-

तिथ्यर्काष्टाष्टिगोरुद्रशक्रे नामाक्षरं त्रयम् ॥ भूद्व्यब्धीष्वंगदिग्वह्निविश्वेषु द्वौ नगेऽब्धयः ॥ ९ ॥ ध्रुवधान्ये

जयनंदौ खरकांतमनोरमंसुमुखदुर्मुखोग्रम् ॥ रिपुदं वित्तदनाशे चाक्रंदं विपुलविजयाख्यं स्यात् ॥ १० ॥

ति ॥ अत्रार्यागीतिलक्षणं वा । "आर्यापूर्वार्धं यदि गुरुणैकेनाधिकेन निधने युक्तम् । इतरत्तद्वन्निखिलं यदीयमुदितेयमार्यागीतिः" इति । अत्रार्यापूर्वार्धे ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽ॥ऽ॥ ॥।ऽ।ऽऽ उत्तरार्धे ॥ ऽऽ॥ऽऽऽऽऽ।॥॥ ऽऽऽ सामान्यलक्षणमप्यनुसंधेयम् । विशेषलक्षणस्य सामान्यलक्षणाधीनत्वात् । निधने प्रांते ध्रुवमूर्ध्वमुखं प्रथमं गृहम् । धान्यं पूर्वद्वारं द्वितीयम् । जयं दक्षिणद्वारं तृतीयम् । नंदं प्राग्दक्षिणद्वारं चतुर्थम् । खरं पश्चिमद्वारं पंचमम् । कांतं प्राक्पश्चिमद्वारं षष्ठम् । मनोरमं दक्षिणपश्चिमद्वारं सप्तमम् । सुमुखं प्राग्दक्षिणपश्चिमद्वारमष्टमम् । दुर्मुखमुत्तरद्वारं नवमम् । उग्रं पूर्वोत्तरद्वारं दशमम् । रिपुदं विपक्षाख्यं दक्षिणोत्तरद्वारमेकादशम् । वित्तदं पूर्वदक्षिणोत्तरद्वारं द्वादशम् । नाशाख्यं पश्चिमोत्तरद्वारं त्रयोदशम् । आक्रंदं प्राक्पश्चिमोत्तरद्वारं चतुर्द-

शम् । विपुलाख्यं दक्षिणपश्चिमोत्तरद्वारं पंचदशम् ।विजयं चतुर्दिग्द्वारं षोडशम् ॥ १० ॥ अथ केषांचिन्मतेन गृहस्यायादिनवकमुपजातिकापथ्यावक्राभ्या-
माह—पिंड इति । आय इति ॥ पिंडे क्षेत्रफले नवधा स्थापिते क्रमेण नवादिभिरंकैर्गुणिते क्रमेण नागादिभिरंकैर्भक्ते च सति यदवशिष्टं तदायादिकं
स्यात् । यथा । क्षेत्रफलं नवभिर्गुणितं अष्टभिर्भक्तं शिष्टमायः स्यात् । तद्यथा । पिंडः २०३ नवगुणितः १८२७ अष्टभक्ते शेषः ३ सिंहायो जातः
एवं सर्वेऽप्यानीताः वारः ७ अंशकः ३ द्रव्यम् ४ ऋणम् १ नक्षत्रम् ४ रोहिणी तिथिश्चतुर्थी ४ योगः २ प्रीतिः आयुः ६४। उक्तं च।"गों ९ क ९
र्त्वे ६ ष्ट ८ गुणा ३ ष्ट ८ नाग ८ जलधि ४ व्यालै ८ र्हतं भूफलं नागा ८ द्रिं ७ क ९ दिवाकरा १२ ष्ट ८ भ २७ तिथी १५ योगैः २७ खसूर्यै

पिंडे नवां९कां९ग६गजा८भि ३ नाग ८ नागा८ब्धि४नागै ८र्गुणिते क्रमेण ॥ विभाजिते नाग८नगां७क९सूर्य १२नाग८र्क्ष२७ति-
थ्य१५र्क्ष२७खभानुभि१२०श्च॥ ११ ॥ आयो वारोंऽशको द्रव्यमृणमृक्षं तिथिर्युतिः॥ आयुश्चाथ गृहेशर्क्षगृहभैक्यं मृतिप्रदम्॥ १२ ॥

१२० र्भजेत् । आयं वारमथांशकं धनमृणं तारां तिथिं चिंतयेद्योगं चायु रितीह शेषकपदे भागैर्हृते तांत्रिकैः" इति अथैषां प्रयोजनम् । "विषमायः
शुभायैव समायः शोकदुःखदः।"वाराणां च।"सूर्यारवारराश्यंशा सदा वह्निभयप्रदाः । "यथा । गणितागतो भौमवारः स निंद्यः तद्राशी मेषवृश्चिकौ तौ
निंद्यौ तदंशा यस्मिन् कस्मिंश्चिल्लग्ने मेषवृश्चिकनवांशा निषिद्धाः । एवं सूर्यवारोऽपि अन्येषां वारराश्यंशाः शुभाः अंशानां च । गृहस्यागतनक्षत्रं तद्वि-
राश्यात्मकं यदि तन्नवांशवशात्तत्र ज्ञातव्यं सर्वदा । गृहमिति । कृत्तिका द्विराश्यात्मिका तत्रैकावशेषे मेषः द्व्यादिशेषे वृषः। मृगे द्व्यधिके शेषे मिथु-
नम् अन्यथा वृषः।पुनर्वसावप्यंशकत्रयं यावन्मिथुनम् अन्यथा कर्कः ।एवमुत्तराफाल्गुन्यादिषु द्विराश्यात्मकेषूहनीयम् । न तु निःसंदिग्धेष्वश्विन्यादिषु

धनर्णयोश्च । "धनादिकं गृहं वृद्धौ निर्धनं यदृणाधिकम्"इति । नक्षत्रस्य । "विपत्प्रदा विपत्तारा प्रत्यरिः प्रतिकूलदा । निधनाख्या तारका तु सर्वदा निधनप्रदा"।अस्यार्थः। गृहकर्तुर्नक्षत्राद्गृहभं यत्संख्यं नवभक्तावशिष्टं यदि विपत्तारादिकं स्यात् तदा तद्गृहमनिष्टं स्यात् । अन्यथा शुभमिति । कश्यपः । "दत्ते दुःखं तृतीयर्क्षे पंचमर्क्षे यशःक्षयम् । आयुःक्षयं सप्तमर्क्षे कर्तृभाद्यदि सद्मभम्"इति । यदा तु गृहकर्तुर्गृहस्य चैकमेव नक्षत्रं तत्र स्वयमेव निर्णयमाह । गृहेति । गृहेशर्क्षं स्वामिनक्षत्रं प्रागुक्तप्रकारेणानीतं गृहभं च तयोरैक्यं एकमेव चेद्भं स्यात्तद्गृहकर्तुर्मरणप्रदं स्यात् । "गृहस्य तत्पतेस्त्वेकं धिष्ण्यं चेन्निधनप्रदम्" इति वसिष्ठोक्तेः । वास्तुशास्त्रे द्विराश्यात्मकभेषु राश्यादिनिर्णयोऽन्यथाभिहितः । "अश्विन्यादित्रयं मेषे सिंहे प्रोक्तं मघात्रयम् । मूलादित्रितयं चापे शेषेषु नव राशयः" इति । अयं पक्षो वास्तुशास्त्रे नवांशानुक्तेरुक्तः।गृहस्य नक्षत्रराशिज्ञाने वर्णो वश्यमित्याद्युक्तप्रकारेण

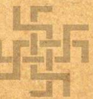
गेहाद्यारंभेऽर्कभाद्वत्सशीर्षे रामै ३ र्दाहो वेद ४ भैरग्रपादे ॥ शून्यं वेदैः ४ पृष्ठपादे स्थिरत्वं रामैः ३ पृष्ठे श्रीर्युगै४र्दक्षकुक्षौ॥ १३ ॥लाभो रामैः ३ पुच्छगैः स्वामिनाशो वे दैर्नैःस्व्यं वामकुक्षौ मुखस्थैः ॥ रामैः पीडा संततं वार्कधिष्ण्यादश्वैरुद्रैर्दिग्भि १० रुक्तं ह्यसत्सत्॥ १४ ॥

गृहस्वामिनक्षत्रराशिवशाद्वदितादिविचारो विधेयः। तत्र नाडीवेधे प्राशस्त्यमुक्तं चिंतामणौ । "सेव्यसेवकयोश्चैव गृहतत्स्वामिनोरपि । परस्परं मित्रयोश्चेदेकनाडी प्रशस्यते "इति । तिथिप्रयोजनं दर्शरिक्तां च वर्जयेदिति । योगानामपि दुष्टयोगाश्च वर्ज्याः । आयुः प्रयोजनं तावत्कालं गृहावस्थितिरिति । अत्राभीष्टांशादिसिद्ध्यर्थं अंगुलादिकं प्रक्षिप्य विशोध्य वा क्षेत्रफलं साध्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ अथ गृहारंभे वृषवास्तुचक्रं शालिनीभ्यामाह–गेहाद्यारंभ इति । लाभो रामैरिति ॥गेहं गृहं आदिशब्देन प्रासादग्रामादि तदारंभे सति अर्कभात् सूर्याक्रांतनक्षत्रात् रामैस्त्रिभिर्भैः वृषस्य वत्सस्य शीर्षस्थितैः सद्भिः दाहः फलं स्यात् । ततो वेदभैः अग्रपादे पुरः स्थितपादद्वयस्थितैः शून्यं गृहं जनवासरहितं स्यात् । ततश्चतुर्भैः पृष्ठपादद्वयस्थैः

स्थिरत्वं गृहकर्तुः ।ततो रामैः पृष्ठस्थैः श्रीः स्यात् । ततो युगैश्चतुर्भिः दक्षिणकुक्षिस्थितैः लाभः । ततस्त्रिभिः पुच्छगैः स्वामिनो गृहकर्तुर्नाशः ततो वेदैः वामकुक्षौ स्थितैः नैःस्व्यं दारिद्र्यम् ।ततस्त्रिभिर्मुखस्थैः गृहकर्तुः पीडा संततं अनवरतं स्यात् । । उक्तं च भ्रातृचरणैः । "त्रिवेदवेदाग्नियुगाग्निवेदत्रिकेषु भानोः शशिभं गृहेषु । दाहो विनाशः स्थिरता धनं श्रीः शून्यं च दारिद्र्यमृती क्रमेण"इति । अथैतस्य निष्कृष्टार्थमाह।वेति। अर्कधिष्ण्यादभ्वैः सप्तभैरसत्फलम् ततो रुद्रैरेकादशधिष्ण्यैः सत्फलम् ततो दिग्भिर्दशनक्षत्रैरसत्फलं स्यादिति । उक्तं च । "रविभात्सप्त नेष्टानि शुभान्येकादशाष्टभात् । दशशेषाण्यनिष्टानि साभिजिद्वृषवास्तुनि"इति ॥ १३ ॥ १४ ॥ अथ सूर्यचंद्रमासैक्येनप्रागादिदिक्षुद्वाराणिगृहनिर्माणनक्षत्राणिच स्रग्धरयाह–कुंभेर्क इति ॥ कुंभस्थे सूर्ये फाल्गुने च मासिप्रागपरमुखगृहं प्राङ्मुखं पश्चिममुखं वा गृहं सत् शुभफलं स्यात् । श्रावणे मासे सिंहकर्किसंक्रांत्योश्च प्राङ्मुखं पश्चिममुखं

कुंभेऽर्के फाल्गुने प्रागपरमुखगृहं श्रावणे सिंहकर्योः पौषे नक्रे च याम्योत्तरमुखसदनं गोजगेऽर्के च राधे ॥ मार्गे
जूकालिगे सत् ध्रुवमृदुवरुणस्वातिवस्वर्कपुष्यैः सूतीगेहं त्वदित्यां हरिभविधिभयोस्तत्र शस्तः प्रवेशः ॥ १५ ॥

वा गृहं स्यात् । पौषे मासे नक्रे मकरसंक्रांतौ च प्रागपरमुखं गृहं स्यात् । अथ गोजगेऽर्के वृषमेषगे सूर्ये राधे वैशाखे मासि याम्योत्तरमुखं सदनं शुभं स्यात् । मार्गे मार्गशीर्षे जूकालिगे तुलावृश्चिकगते सूर्ये सति याम्योत्तरमुखं सदनं दक्षिणमुखमुत्तरमुखं वा सदनं गृहं स्यात् नारदः । "गृहसंस्थापनं सूर्ये मेषगे शुभदं भवेत् । वृषस्थे धनवृद्धिः स्यान्मिथुने मरणं ध्रुवम् ॥ कर्कटे शुभदं प्रोक्तं सिंहे भृत्यविवर्धनम् । कन्या रोगं तुला सौख्यं वृश्चिके धनवर्धनम् ॥ कार्मुके च महाहानिर्मकरे स्याद्धनागमः । कुंभे तु रत्नलाभः स्यान्मीने सद्मभयावहम्" इति । चांद्रमासानाह श्रीपतिः। " शोको धान्यं मृतिपशुहती द्रव्यवृद्धिर्विनाशो युद्धं भृत्यक्षतिरथ धनं श्रीश्च वह्नेर्भयं च । लक्ष्मीप्राप्तिर्भवति भवनारंभकर्तुः क्रमेण चैत्रादूचे मुनिरिति

फलं वास्तुशास्त्रोपदिष्टम्" इति । अत्र सौरचांद्रमासानां महान् शुभाशुभफलविरोधः । अत्र चिकीर्षितगृहद्वारानुकूलरविसंक्रमसमीचीनविहितमासेष्वेव वैशाखादिषु गृहारंभः कार्य इति विरोधाभाव इति तथैवोपनिबद्धम् । द्वारनियममाह श्रीपतिः । "कर्किनक्रहरिकुंभगतेऽर्के पूर्वपश्चिममुखानि गृहाणि । तौलिमेषवृषवृश्चिकयाते दक्षिणोत्तरमुखानि च कुर्यात् ॥ अन्यथा यदि करोति दुर्मतिर्व्याधिशोकभयनाशमश्नुते । मीनचापमिथुनांगनागते कारयेत्तु गृहमेव भास्करे"इति । तत्र कुंभार्कसहिते फाल्गुने प्रागपरमुखं गृहं कार्यम् । उभयोर्विहितयोरेकवाक्यताश्रयणात् । एवमग्रेऽपि सर्वत्र । जगन्मोहने । "पाषाणेष्टकादिगेहानि निंयमासे न कारयेत् । तृणदारुगृहारंभे मासदोषो न विद्यते" इति । अथ नक्षत्राण्याह । ध्रुवेति । ध्रुवाणि रोहिण्युत्तरात्रयं मृदूनि मृगरेवतीचित्रानुराधाः वरुणः शततारका स्वाती वसुर्धनिष्ठा अर्को हस्तः पुष्यश्च एषु भेषु गृहनिर्माणं सत् शुभं स्यात् । गर्गः । "त्र्युत्तरेऽपि च रोहिण्यां पुष्ये मैत्रे करद्वये । धनिष्ठाद्वितये पौष्णे गृहारंभः प्रशस्यते " इति । अत्र मृगो नोक्तः। तदुक्तिश्च महेश्वराद्युक्तेः । सूतीगेहामिति। अदित्यां पुनर्वसौ सूतिकागृहनिर्माणं प्रशस्तम् । तत्रेति । तत्र सूतीगृहे हरिभविधिभयोः श्रवणाभिजितोर्नक्षत्रयोः प्रवेशः शस्तः । लल्लः । "पुनर्वसौ नृपादीनां कर्तव्यं सूतिकागृहम् । श्रवणाभिजितोर्मध्ये प्रवेशं तत्र कारयेत् " इति । अत्र नृपपदोपादानात् ब्राह्मणानां पूर्वोक्तनक्षत्रेष्वेव कार्यम् । आवश्यकत्वे तु श्रवणाभिजितोर्मुहूर्तः तदुदयो वा ग्राह्यः । तच्च सूतीगृहं नैर्ऋत्यां कार्यम्। "नैर्ऋत्यां सूतिकागृहम्" इति वसिष्ठोक्तेः । वराहेणात्रानेकनक्षत्राण्यभिहितानि । " हस्तादित्यशशांकपुष्यपवनब्राह्मेशमित्रोत्तराचित्राश्विश्रवणेषु वृश्चिकघटौ हित्वा विरिक्ते तिथौ।शुक्राचार्यशनैश्चरज्ञशशिनां वारेऽनुकूले विधौ सद्भिर्वेश्मनि सूतिकागृहविधिः क्षेमंकरः कीर्त्यते" इति । वेश्मनि चतुर्थस्थाने सद्भिः शुभग्रहैः नवममासि सूतिकागृहप्रवेशः कार्यः । गर्गः ।

"मासे तु नवमे प्राते पूर्वपक्षे शुभे दिने ।प्रसूतिसंभवे काले सद्य एव प्रवेशयेत्। रोहिण्यैंदवपौष्णेषु स्वातीवारुणयोरपि । पुष्ये पुनर्वसौ हस्ते धनिष्ठात्र्युत्तरासु च ॥ मैत्रे त्वाष्ट्रे तथाश्विन्यां सूतिकागारवेशनम् । सर्वे शुभग्रहाः केंद्रे पापाश्च त्रिषडायगाः । शुभांशे शुभसंदृष्टौ सूतिकावेशनं शुभम्" इति ॥ १५ ॥ अथ प्रागभिहितानां सौराणां चांद्राणां मासानां प्रकारांतरेणैकवाक्यतां शार्दूलविक्रीडितेनाह—कैश्चिदिति ॥ पूर्वं दिग्द्वारवशे नैकवाक्यतोक्ता इदानीं मेषस्थे रवौ मधौ चैत्रमासे गेहं प्रारब्धं शुभं स्यात् । तथा वृषस्थे सूर्ये ज्येष्ठमासे कर्कस्थेऽर्के शुचावाषाढे सिंहगतेऽर्के भाद्रपदे मासि घटे तुलास्थे रवौ अश्वयुज्याश्विने मासे अलौ वृश्चिकस्थेऽर्के ऊर्जे कार्तिकमासे मृगे मकरस्थेऽर्के पौषमासे

कैश्चिन्मेषरवौ मधौ वृषभगे ज्येष्ठे शुचौ कर्कटे भाद्रे सिंहगते घटेऽश्वयुजि चोर्जेऽलौ मृगे पौषके ॥ माघे
नक्रघटे शुभं निगदितं गेहं तथोर्जे न सत्कन्यायां च तथा धनुष्यपि न सत्कृष्णादिमासाद्भवेत् ॥ १६ ॥

नक्रघटे मकरकुंभेऽर्के माघे प्रारब्धं गृहं शुभं स्यादित्यर्थं इति कैश्चिन्निगदितम् । अनेन मेषेऽर्के चैत्रेऽपि शुभं गृहं । यस्तु चैत्रनिषेधः स मीनार्कविषयः । वृषस्थेऽर्के ज्येष्ठेऽपि शुभम् । यस्तु ज्येष्ठनिषेधः स मिथुनार्कविषयः । कर्कस्थेऽर्के आषाढेऽपि शुभम् । आषाढनिषेधस्तु मिथुनार्कविषयः । सिंहेऽर्के भाद्रेपि शुभम् । भाद्रनिषेधस्तु कन्यार्कविषयः । श्रावणस्तु तत्र विहितत्वादेव शुभः । तुलास्थेऽर्के आश्विनेऽपि शुभं । अस्य निषेधः कन्यार्कपरः । वृश्चिकेऽर्के कार्तिकेऽपि शुभं । निषेधविषयं स्वयमेव वक्ष्यति । मार्गशीर्षस्तु विहित एव । मकरस्थेऽर्के पौषेऽपि शुभं । धनुरर्कसाहित्ये सोऽप्यशुभः । मकरकुंभस्थेऽर्के माघेऽपि शुभम् । निषेधस्तु धनुरर्कविषयः ।अतएव । "सौम्यफाल्गुनवैशाखमाघश्रावणकार्तिकाः । मासाः स्युर्गृ-

हनिर्माणे पुत्रारोग्यधनप्रदाः" इति नारदवाक्यम् । "मासे तपस्ये तपसि माधवे नभसि त्विषे । ऊर्जे च गृहनिर्माणं पुत्रपौत्रप्रवर्धनम्" इति वसिष्ठ-वाक्यं च अश्विनकार्तिकमाघानां शुभत्वप्रतिपादकं तुलावृश्चिकमकरकुंभार्काकराहित्ये प्राशस्त्यपरं वचनांतरैरबोधि तन्निषेधः प्रागुक्तविषय एव । एवं फाल्गुनस्य शुभत्वं कुंभार्कविषयम् । कुंभार्कराहित्ये तु निषिद्धम् । ननु कार्तिकमाघमासौ श्रीपतिना निषिद्धौ तयोः को विषय इत्यत आह । अथेति । ऊर्जः कार्तिको मासः कन्यागतेऽर्के न सत् न शुभः । च पुनः तथा माघमासः धनुष्यपि धनुरर्के न सत् । नन्वेतदयुक्तम् । यतः शुक्लादिचांद्रमासे चैत्रादिमाससंज्ञाः संति तत्र कार्तिके कन्यासंक्रांतिमासे धनुः संक्रांतिश्च कदापि न संभवति अत आह । कृष्णादिमासादिति । मासो द्विविधः शुक्लादिः कृष्णादिश्च तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यंतं शुक्लादिः । कृष्णप्रतिपदमारभ्य पूर्णिमापर्यंतं कृष्णादिः उभयत्रापि शास्त्रे

पूर्णेन्दुतः प्राग्वदनं नवम्यादिषूत्तरास्यं त्वथ पश्चिमास्यम् ॥ दर्शादितः शुक्लदले नवम्यादौ दक्षिणास्यं न शुभं वदंति ॥ १७ ॥

व्यवहारः । "आश्वयुकृष्णपक्षे तु श्राद्धं कुर्याद्दिने दिने" इति । "मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां कृष्णपक्षेऽर्धरात्रके । भवेत्प्रोष्ठपदे मासि जयंती नाम सा स्मृता " इति च । अत्र यदि दर्शांतो मासो विवक्ष्यते तदा भाद्रपदकृष्णपक्षे श्रावणे मासे चेत्येवं ब्रूयात् । तदेतन्मासस्य कृष्णादित्वे प्रमाणम् । तत्राश्विनपूर्णिमातः कार्तिकपूर्णिमांतं कृष्णादित्वेन व्यवहारात्तत्र कन्यासंक्रांतिसंभवान्निषेध उपपन्नो भवति । एवमेव माघे मासि धनुरर्कसंभवेन निषेधसार्थक्यमित्यलम् ॥ १६ ॥ अथ तिथिपरत्वेन द्वारनिषेधमुपजातिकयाह—पूर्णेंदुत इति ॥ पूर्णेंदुतः पूर्णिमातः कृष्णाष्टमीपर्यंतं प्राङ्मुखं गृहं शुभं न वदंति । कृष्णनवमीतः चतुर्दशीपर्यंतं क्रियमाणमुत्तरास्यं न शुभम् । अथ दर्शादितः शुक्लाष्टमीपर्यंतं पश्चिमास्यं गृहं न शुभं । शुक्लनवमीतश्चतुर्दशीपर्यंतं दक्षिणास्यं गृहं शुभं न वदंति ।

तासु तासु तिथिषु तत्तद्दिङ्मुखं गृहं न कर्तव्यमित्यर्थः । व्यवहारोच्चये । "पूर्णिमातोऽष्टमीं यावत्पूर्वास्यं वर्जयेद्गृहम् । उत्तरास्यं न कुर्वीत नवम्यादिचतुर्दशीम् । अमायाश्चाष्टमी यावत्पश्चिमास्यं विवर्जयेत् ॥ नवम्यादौ दक्षिणास्यं यावच्छुक्लचतुर्दशीम्" इति । वेधादिविचारो न लिखितः ग्रंथगौरवात् ॥ १७ ॥ अथ पंचांगशुद्धिं लग्नशुद्धिं चानुष्टुभाह—भौमार्केति ॥ भौमार्कवारौ रिक्ताश्च प्रसिद्धाः अमा अमावास्या आदिः प्रतिपत् उपलक्षणत्वादष्टम्यपि एतैरूने काले तथा चरराशिर्मेषकर्कतुलामकरै रहिते लग्ने स्थिरे द्विस्वभावे तथा विपंचके रुगनलनृपचोरमृत्युसंज्ञकपंचकरहित इत्यर्थः ॥ उक्तं च । "दारिद्रं प्रतिपत्कुर्याच्चतुर्थी धनहारिणी । अष्टम्युच्चाटनं चैव नवमी शस्त्रघातिनी॥ दर्शे राजभयं ज्ञेयं भूते दारविनाशनम्" इति। मांडव्येन स्तंभोच्छ्रये । "धनिष्ठापंचके नैव कुर्यात्स्तंभसमुच्छ्रयम् । सूत्रधारशिलान्यासप्राकारादि समारभेत्" इति ॥ व्यष्टांत्य इति । अष्टमद्वादश-

भौमार्करिक्तामाद्यूने चरोनेंऽगे विपंचके ॥ व्यष्टांत्यस्थैः शुभैर्गेहारंभस्त्र्यायारिगैः खलैः ॥ १८ ॥ देवालये गेहविधौ जलाशये राहोर्मुखं शंभुदिशो विलोमतः ॥ मीनार्कसिंहार्कमृगार्कतस्त्रिभे खाते मुखात् पृष्ठविदिक् शुभा भवेत् ॥ १९ ॥

स्थानव्यतिरिक्तस्थैः शुभैः पापैस्तृतीयैकादशषष्ठस्थानस्थैश्चोपलक्षिते लग्ने गृहारंभः कार्यः ॥ १८ ॥ अथ देवालयादौ विदिक्षु राहुमुखमिंद्रवंशयाह—देवालय इति ॥ अत्र यथासंख्यं संबंधः । देवालयप्रारंभे राहुमुखं मीनार्कतस्त्रिराश्यवस्थिते सूर्ये ऐशानीतो विलोमतो विपरीतं विदिक्षु वायव्यादिषु राहुमुखं स्यात् । यथा मीनमेषवृषराश्यवस्थिते सूर्ये ईशान्यां राहुमुखम् । मिथुनकर्कसिंहस्थितेऽर्के वायव्याम् । कन्यातुलावृश्चिकस्थितेऽर्के नैर्ऋत्याम् । धनुर्मकरकुंभस्थेऽर्के आग्नेय्यां राहुमुखमित्यर्थः । एवं गृहारंभेऽपि सिंहार्कतस्त्रिराश्यवस्थितेऽर्के विलोमत ऐशान्यां राहुमुखं स्यात् । वृश्चिकादित्रिभे वायव्यां । कुंभादित्रिभे नैर्ऋत्यां । वृषादित्रिभे आग्नेय्यां राहुमुखमित्यर्थः । तथा जलाशयप्रारंभेऽपि मकरतस्त्रिराश्यवस्थितेऽर्के विलोमत

ऐशान्यां राहुमुखं स्यात् । मेषादित्रिभे वायव्याम् । कर्कादित्रिभे नैर्ऋत्याम् । तुलादित्रिभे आग्नेय्यां राहुमुखं स्यादित्यर्थः । फलमाह खात इति । देवालयादिविषयके खाते भूमिशोधने कर्तव्ये सति राहुमुखाक्रांतदिशः सकाशात्पृष्ठवर्तिनी विदिक् शुभा भवेत् । यथैशान्यां राहुमुखं तत्पृष्ठदिगाग्नेयी तस्यां प्रथमखातारंभः शुभफलदः । एवं वायव्यां राहुमुखं तत्पृष्ठविदिगैशानी तस्यां खातारंभः एवं सर्वत्र । उक्तंच । "ईशानतः सर्पति कालसर्पो विहाय सृष्टिं गणयेद्विदिक्षु । शेषोऽस्य वास्तोर्मुखमध्यपुच्छं त्रयं परित्यज्यखनेच्चतुर्थम् ॥ वृषार्कादित्रयं वेश्मं सिंहादिगणयेद्गृहे । देवालये च मीनादि तडागे मकरादिकम्" इति । खातारंभादिनक्षत्राण्याह । मांडव्यः । "अधोमुखैर्भैर्विदधीत खातं शिलास्तथैवोर्ध्वमुखैश्च पट्टम् । तिर्यङ्मुखैर्द्वारि कपाटदानं गृहप्रवेशो मृदुभिर्ध्रुवर्क्षैः" इति ॥ १९ ॥ अथ गृहे कूपनिर्माणदिगवस्थित्या फलं शालिन्याह–कूप इति ॥ "वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम्" इति

कूपे वास्तोर्मध्यदेशेऽर्थनाशस्त्वैशान्यादौ पुष्टिरैश्वर्यवृद्धिः ॥ सूनोर्नाशः स्त्रीविनाशो मृतिश्च संपत्पीडा शत्रुतः स्याच्च सौख्यम् ॥२०॥

वास्तुशब्दः पुल्लिंगः । वास्तोर्गृहस्य मध्यभागे कूपे जलकूपे सति स्वामिनोऽर्थनाशः स्यात् । अथैशान्यादिषु सृष्टिमार्गेणाष्टदिक्षु पुष्टिरित्यादि फलं । यथैशान्यां कूपे पुष्टिः पूर्वस्यामैश्वर्यवृद्धिः । आग्नेय्यां पुत्रनाशः । दक्षिणस्यां स्त्रिविनाशः । नैर्ऋत्यां गृहपतेर्मृतिः । पश्चिमायां संपत् । वायव्यां शत्रुतः सकाशात्पीडा स्यात् । उत्तरस्यां कूपे सुखं गृहस्वामिन एव । वसिष्ठः । "ऐश्वर्यं पुत्रहानिश्च स्त्रीनाशो निधनं भवेत् । संपच्छत्रुभयं सौख्यं पुष्टिः प्रागादितः क्रमात् ॥ कूपे कृते मध्यमे तु धनहानिर्हि वास्तुनि" इति । अथ कूपारंभे चक्रमाह । "कूपेऽर्कभान्मध्यगतैस्त्रिभिर्भैः स्वादूदकं पूर्वदिशि त्रिभिर्भैः । खंडं जलं स्वादुजलं जलक्षयं स्वादूदकं क्षारजलं शिलाजलम् । क्षारं जलं मृष्टजलं क्रमाद्भवेद्वा सूर्यभात्रित्रिमितैः शुभाशुभम्"

इति ॥ २० ॥ अथ दिक्परत्वेन उपकरणगृहाणि वसंततिलकयाह—स्नानस्येति ॥ पूर्वतः पूर्वाद्यष्टदिक्षु स्नानगृहादीनि गृहाणि स्युः । यथा । पूर्वस्यां स्नानगृहम् । आग्नेय्यां पाकगृहम् । दक्षिणस्यां शयनगृहम् । नैर्ऋत्यां शस्त्रगृहम् । पश्चिमायां भोजनगृहम् । वायव्यां धान्यसंग्रहगृहम् । उत्तरस्यां भांडारं कोशगृहम् । ऐशान्यां दैवतगृहम् । वसिष्ठः । "ऐंद्र्यां दिशि स्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । याम्यायां शयनं वेश्म नैर्ऋत्यां शस्त्रमंदिरम् ॥ वारुण्यां भोजनगृहं वायव्यां धान्यमंदिरम् । उदीच्यां हाटकं सद्म ऐशान्यां देवमंदिरम् ॥" इति । नारदस्तु विशेषमाह । "भांडागारं तूत्तरस्यां वायव्यां पशुमंदिरम्" इति । पूर्वाद्यष्टदिक्षु तन्मध्यतः तयोर्दिग्विदिशोर्मध्येऽष्टसंख्याके मथनाद्यष्टौ गृहाणि स्युः । यथा पूर्वाग्नेययो-

स्नानस्य पाकशयनास्त्रभुजेश्च धान्यभांडारदैवतगृहाणि च पूर्वतःस्युः ।
तन्मध्यतस्तु मथनाज्यपुरीषविद्याभ्यासाख्यरोदनरतौषधसर्वधाम ॥ २१ ॥

र्मध्ये मथनस्य दध्यालोडनस्य गृहं स्यात् । आग्नेयीदक्षिणयोर्मध्ये आज्यस्य घृतसंग्रहस्य । दक्षिणनैर्ऋत्योर्मध्ये पुरीषस्य विष्ठात्यागस्य गृहम् । नैर्ऋतीपश्चिमयोर्मध्ये विद्याभ्यासस्य । पश्चिमवायव्ययोर्मध्ये रोदनस्य गृहम् । वायव्योत्तरयोर्मध्ये रतस्य संभोगस्य गृहम् । उत्तरैशान्ययोर्मध्ये औषधस्य गृहम् । ऐशानीप्राच्योर्मध्ये उक्तव्यतिरिक्तसर्ववस्तूनां धाम गृहं कार्यं स्यादित्यर्थः । वसिष्ठः । "इंद्राग्न्योर्मथनं मध्ये याम्याग्न्योर्घृतमंदिरम् । तोयेशानिलयोर्मध्ये रोदनं मंदिरं ततः ॥ कामोपभोगसदनं वायुकौबेरमध्यमे । कौबेरैशानयोर्मध्ये चिकित्सामंदिरं सदा ॥ गृहं हरीशयोर्मध्ये

सर्ववस्तुसुसंग्रहम् ॥ सदनं कारयेदेवं क्रमादुक्तानि षोडश" इति ॥ २१ ॥ अथ विशेषमुपजातिकयाह—जीवार्केति ॥ अत्र योगद्वये ग्रहस्थानयो र्यथासंख्यं संबंधः । यथा जीवो लग्ने अर्कोऽरौषष्ठे विद्बुधो जामित्रे सप्तमे शुक्रश्चतुर्थे शनिस्तृतीये एवंविधे लग्ने प्रारब्धस्य गृहस्य स्थितिरब्दशतं वर्षशतं स्यात् । अयमेको योगः । सितेति । शुक्रो लग्ने अर्कस्तृतीये आरः षष्ठे ईज्यः पंचमे एवंविधे प्रारब्धस्य गृहस्य स्थितिर्द्वे शते वर्ष शतद्वयं स्यात् ॥ २२ ॥ अथान्ययोगद्वयमिंद्रवंशयाह—लग्नांबरायेष्विति ॥ अत्रापि योगद्वये स्थानग्रहयोर्यथासंख्यं संबंधः । लग्ने शुक्रः दशमे बुधः एकादशे सूर्यः लग्नव्यतिरिक्तकेंद्रे गुरुः तदेवंविधे योगे प्रारब्ध आलयः गृहं वर्षशतमायुरवस्थानं यस्य तादृशं स्यात् । अथ द्वितीयः । बंधाविति ।

जीवार्कविच्छुक्रशनैश्चरेषु लग्नारिजामित्रसुखत्रिगेषु ॥ स्थितिःशतं स्याच्छरदां सितार्कारेज्ये तनुत्र्यंगसुते शते द्वे ॥ २२ ॥ लग्नांबरायेषु भृगुज्ञभानुभिः केंद्रे गुरौ वर्षशतायुरालयः ॥ बंधौ गुरुर्व्योम्नि शशी कुजार्कजौ लाभे तदाशीतिसमायुरालयः ॥ २३ ॥ स्वोच्चे शुक्रे लग्नगे वा गुरौ वेश्मगतेऽथवा ॥ शनौ स्वोच्चे लाभगे वा लक्ष्म्या युक्तं चिरं गृहम् ॥ २४ ॥ द्यूनांबरे यद्येकोऽपि परांशस्थो ग्रहो गृहम् ॥ अब्दांतः परहस्तस्थं कुर्याच्चेद्वर्णपोऽबलः ॥ २५ ॥

चतुर्थे गुरुः दशमे चंद्रः मंगलशनैश्चरावेकादशे तदा गृहमशीतिसमा वर्षाण्यायुर्यस्य तादृशं स्यात् ॥ २३ ॥ अथान्ययोगत्रयमनुष्टुभाह—स्वोच्च इति ॥ स्वोचस्थे मीनस्थे शुक्रे लग्नगते अथवा स्वोचस्थे कर्कस्थे गुरौ चतुर्थस्थानगते सति अथवा स्वोचस्थे तुलास्थे शनौ एकादशस्थानगते सति चिरं लक्ष्म्या युक्तं गृहं स्यात् । यदा समुदायो भवेत् तदा पतनावधि लक्ष्म्यायुतं स्यात् ॥ २४ ॥ अथ गृहस्य परहस्तगामित्वयोगमनुष्टुभाह—द्यूनांबर इति ॥ एकोऽपि ग्रहोऽत्युत्कृष्टशुभफलदाता परांशस्थः सन् यदि द्यूने सप्तमे स्यात् अथवांऽबरे दशमे स्यात् तदा स ग्रहः तद्गृहं प्रारब्धं अब्दांतः वर्षमध्ये

एव परहस्तस्थं अन्यहस्तगामि कुर्यात्। चेद्वर्णपः ब्राह्मणादिवर्णस्वामी विप्राधीशौ भार्गवेज्यावित्याद्यभिहितः स चेदबलःस्यात् यदा स्वगणाधीशः सबलः स्यात्तदा परहस्तगामि न स्यादित्यर्थः॥ २५॥ अथान्यं विशेषं वसंततिलकयाह—पुष्येति ॥ पुष्यः ध्रुवाणि प्रसिद्धानि इंदुर्मृगः हरिः श्रवणः सर्प आश्लेषा जलं पूर्वाषाढा एतैर्नक्षत्रैः सजीवैः गुरुयुक्तैः तद्वासरेण गुरुवासरेण कृतं कर्तुमारब्धं गृहं सुतान् पुत्रान् राज्यं च ददाति तादृशं स्यात् अत्र संमतिर्वसिष्ठनारदवाक्यतः। द्वीशेति। द्वीशं विशाखा अश्विनी तक्षः चित्रा वसुर्धनिष्ठा पाशी शतभं शिव आर्द्रा एतैर्नक्षत्रैः सशुक्रैः शुक्रसहितैः सितस्य शुक्रस्य वासरे च कृतं गेहं धनानि सुवर्णादीनि धान्यानि व्रीह्यादीनि ददाति तादृशं गृहं स्यात्। तथा च नारदः। "श्रवणाषाढयोश्चैव रोहिण्यां चोत्तरात्रये। गुरुवारे कृतं वेश्म

पुष्यध्रुवेंदुहरिसर्पजलैः सजीवैस्तद्वासरेण च कृतं सुतराज्यदं स्यात् ॥ द्वीशाश्वितक्षवसुपाशिशिवैः सशुक्रैर्वारे सितस्य च गृहं धनधान्यदं स्यात् ॥ २६ ॥ सारैः करेज्यांत्यमघांबुमूलैः कौजेऽह्नि वेश्माग्निसुतार्तिदं स्यात् ॥ सज्ञैः कदास्रार्यमतक्षहस्तैर्ज्ञस्यैव वारे सुखपुत्रदं स्यात् ॥ २७ ॥

राजयोग्यमिहोच्यते ॥ तद्गृहे जातपुत्रस्य राज्यं भवति निश्चयात्।" अत्र वसिष्ठवाक्ये नक्षत्राधिक्यं तदनुसारेण मूलनक्षत्राभिधानम्। "ईज्योत्तरात्रयाहींदुविष्णुधातृजलोडुषु। गुरुणा सहितेष्वेषु कृतं गेहं श्रियान्वितम्" इति। वसिष्ठोक्तेः। "अश्विनीशततारासु विशाखाभाद्रचित्रके। धनिष्ठा शतभे शुक्रसंयुक्ते शुक्रवासरे ॥ तद्वेश्मनि प्रजातस्तु कुबेरसदृशो भवेत्"। अत्रापि नक्षत्रभेदैः प्राग्वत्समाधिः॥ २६॥ अथान्ययोगद्वयमिंद्रवज्रयाह—सारैरिति ॥ हस्तपुष्यरेवतीमघापूर्वाषाढामूलैः सारैर्मंगलसहितैः कौजे भौमसंबंधिनि अह्नि वारे कृतं गृहं अग्निसुतार्तिदं अग्निपीडां सुतपीडां ददाति तादृशं स्यात्।

उक्तं च । "मूलं च रेवती चैव कृत्तिकाषाढमेव च । एषु भौमेन युक्तेषु वारे तस्यैव निर्मितम् । अग्निना दह्यते कृत्स्नं पुत्रनाशश्च जायते" इति । सज्ञैरिति । रोहिण्यश्विन्युत्तराफाल्गुनीचित्रहस्तैः सज्ञैः बुधयुक्तैः ज्ञस्य च वारे कृतं गृहं सुखदं पुत्रदं च स्यात् । उक्तं च । " हस्तार्यमत्वाष्ट्रदास्रचतुरार्द्रेंदुभेऽपि च । सबुधे बुधवारे च धनपुत्रसुखप्रदम्" इति ॥ २७ ॥ अथान्यं योगमनुष्टुभाह—अजैकपादिति ॥ पूर्वाभाद्रपदोत्तराभाद्रपदाज्येष्ठानुराधास्वातीभरणी नक्षत्रैः समंदैः शनैश्चरयुक्तैः मंदस्यैव वारे च प्रारब्धं गृहं रक्षोभिर्भूतैश्च युतं स्यात् । उक्तं च । " अजपाद्द्वितये याम्यमित्रैन्द्रानिलभेऽपि वा । समंदे

अजैकपादहिर्बुध्न्यशक्रमित्रानिलांतकैः ॥ समंदैर्मंदवारे स्याद्रक्षोभूतयुतं गृहम् ॥ २८ ॥ सूर्यर्क्षाद्युगभैः शिरस्यथ फलं लक्ष्मीस्ततः कोणभैर्नागैरुद्वसनं ततो गजमितैः शाखासु सौख्यं भवेत् ॥ देहल्यांगुणभैर्मृतिर्गृहपतेर्मध्यस्थितैर्वेदभैः सौख्यं चक्रमिदं विलोक्य सुधिया द्वारं विधेयं शुभम् ॥ २९ ॥ इति मुहूर्तचिंतामणौ द्वादशं वास्तुप्रकरणं समाप्तम् ॥ १२ ॥

मंदवारे च गृह्यते यक्षराक्षसैः । पुत्रे जातेऽथवा तस्मिन् गृह्यते यक्षराक्षसैः" इति । अत्रायं निष्कृष्टोऽर्थः । पूर्वं गृहारंभनक्षत्राण्यवधेयानि । ततो वृषवास्तुचक्रे शोध्यानि पश्चादिदं योगपंचकं विचार्यम् । एवं गृहारंभः शुभफलदोभवेत् ॥ २८ ॥ अथ केषांचिन्मतेन द्वारचक्रं सफलं शार्दूलविक्रीडितेनाह—सूर्यर्क्षादिति ॥ सूर्याधिष्ठितनक्षत्रात् युगभैश्चतुर्भिर्नक्षत्रैः शिरसि उपरि अवस्थितैः फलं कर्तुर्लक्ष्मीप्राप्तिः स्यात् । ततः नागभैः अष्टभिः कोणगैः कोणेष्ववस्थितैः उद्वसनं जनावासरहितं स्यात् । तदग्रभैर्गजमितैरष्टमितैर्द्वारशाखास्थितैर्गृहस्वामिनः सौख्यं स्यात् । तदग्रिमैः गुणभैस्त्रिभिर्नक्षत्रैर्देहल्याम-

वस्थितैर्गृहस्वामिनो मृतिः स्यात् । ततस्तदग्रिमैर्वेदभैश्चतुर्भिर्नक्षत्रैः मध्यरूपे अवकाशे स्थितैः सौख्यं स्यात् । फलितार्थमाह । चक्रमिति । इदं चक्रं विलोक्य सुधिया शुभं शुभफलदं द्वारं विधेयं कर्तव्यमिति अनेनोपसंहरति ॥ २९ ॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां द्वादशं वास्तुप्रकरणं समाप्तम् ॥ १२ ॥ अथ गृहप्रवेशप्रकरणं व्याख्यायते । तत्र प्रवेशश्चतुर्धा । अपूर्वप्रवेशः सपूर्वप्रवेशः द्वंद्वाभयप्रवेशः वधूप्रवेशश्चेति । तत्र वधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वाल्लक्षणं नोक्तम् । स च प्रागभिहितः । अन्येषां लक्षणमाह वसिष्ठः। "अपूर्वसंज्ञः प्रथमप्रवेशो यात्रावसाने तु सपूर्वसंज्ञः । द्वंद्वाभयस्त्वग्निभयादिजातस्त्वेवं प्रवेशस्त्रिविधः प्रदिष्टः " इति । नवगृहं निर्माय यः प्रथमः प्रवेशः सोऽपूर्वसंज्ञः प्रवेशः । यस्तु यात्रानिवृत्त्यनंतरं गृहप्रवेशः स सपूर्वसंज्ञः । यस्तु अग्निभयेनाग्निदाहेन आदिशब्देन क्रुद्धेन राज्ञा पातनेन गृहनाशस्तद्गृहं यदा पुनः

॥ अथ गृहप्रवेशप्रकरणप्रारंभः ॥ १३ ॥ सौम्यायने ज्येष्ठतपोऽन्त्यमाधवे यात्रानिवृत्तौ नृपतेर्नवे गृहे ॥
स्याद्वेशनं द्वाःस्थमृदुध्रुवोडुभिर्जन्मर्क्षलग्नोपचयोदये स्थिरे ॥ १ ॥

संपाद्यते तस्मिन् यः प्रवेशः सः द्वंद्वाभय इत्युच्यते । अन्वर्थसंज्ञा चेयम् । द्वंद्वं शीतोष्णम् अत्र शीतशब्देन जलम् उष्णशब्देनाग्निरुच्यते । लक्षणया जलाप्लावेनानवरतवृष्टिपातेन वा गृहपातस्तज्जलभयम् । अग्निकृतदाहेन यो गृहनाशस्तदग्निभयम् । तस्माच्छीतोष्णरूपाद् द्वंद्वात्पुनरुत्थापनेन यदभयं तत् द्वंद्वाभयमित्युच्यते द्वंद्वाभयं विद्यते यस्मिन्नित्यर्थः।अर्शआदिभ्योऽजिति मत्वर्थीयोऽच् प्रत्ययः । तादृशः प्रवेशो द्वंद्वाभय इति । तत्रापूर्वसपूर्वप्रवेशयोः कालशुद्ध्यादिकमिंद्रवंशयाह—सौम्यायने इति ॥ एषु सौम्यायन इत्यादिकेषु पदार्थेषु सत्सु नृपतेर्यात्रानिवृत्तौ अथवा नवे नूतनोत्थापिते गृहे वेशनं प्रवेशनं स्यात् । अत्रसौम्यायन इति मंदबुद्धीनां शीघ्रप्रतिपत्त्यर्थम् । ज्येष्ठेति । ज्येष्ठमाघफाल्गुनवैशाखेष्वेव सत्यप्युत्तरायणे प्रवेशनं शुभम् । नारदः।

"अपि सौम्यायने कार्यं नववेश्मप्रवेशनम्। राज्ञा यात्रानिवृत्तौ च" इति। तथा। "माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासेषु शोभनः। प्रवेशो मध्यमो ज्ञेयः सौम्यकार्तिकमासयोः" इति मध्यमोक्तिरावश्यकविषया। द्वाःस्थेति। यस्मिन्गृहे प्रवेशः कर्तुमिष्यते तस्य यस्यां दिशि मुखं तद्दिङ्नक्षत्रैः पूर्वादिषु चतुर्दिक्षु सप्तसप्तानलर्क्षत इत्यायुक्तैर्मृदुध्रुवनक्षत्रैः प्रवेशनं स्यात्। "यद्दिक्द्वारं मंदिरं तद्दिगृक्षैरुक्तर्क्षे स्यात्स प्रवेशो न सर्वैः" इति वसिष्ठोक्तेः। अन्यदपि तत्रैव। "अर्कानिलेंद्याग्नितिदस्रविष्णुऋक्षे प्रविष्टं नवमंदिरं यत्। अब्दत्रयात्तत्परतस्तु यातं शेषेषु धिष्ण्येषु च मृत्युदं स्यात्" इति। जन्मर्क्षेति। जन्मर्क्षं जन्मराशिः जन्मलग्नं प्रसिद्धं ताभ्यामुपचयं तृतीयषष्ठदशमैकादशस्थानं तस्मिन् उदये लग्ने स्थिरे स्थिराख्ये वृषसिंहवृश्चिककुंभाख्ये लग्ने प्रवेशनं शुभम्। नारदः। "कर्तुर्जन्मभलग्ने वा ताभ्यामुपचयेऽपि वा। प्रवेशलग्ने स्याद्वृद्धिरन्यभे शोकनिःस्वता" इति। "सौम्ये स्थिरे भे शुभदृष्टियुक्ते लग्नेऽथवा द्व्यंगगृहे

जीर्णेगृहेऽग्न्यादिभयान्नवेऽपि मार्गोर्जयोःश्रावणिकेऽपि सत्स्यात्॥ वेशोंऽबुपेज्यानिलवासवेषु नावश्यमस्तादिविचारणाऽत्र ॥ २ ॥

विलग्ने" इति च सौम्यग्रहयुक्ते द्व्यंगे द्विस्वभावराशौ ॥ १ ॥ अथ जीर्णगृहप्रवेशे विशेषमिंद्रवज्रयाह—जीर्णगृह इति॥ जीर्णे पुरातनेऽन्यनिर्मिते गृहे अग्निभयात् अग्निना दाहात् आदिशब्देन बहुवृष्टिराजकोपाद्युपद्रवात्पतिते गृहे पुनरपि सम्यगेव कृते उत्थापिते पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि मासा ज्ञेयाः। किंच मार्गोर्जयोः मार्गशीर्षकार्तिकयोश्च श्रावणिकेऽपि श्रावणेऽपि वेशः प्रवेशः सन् शुभफलदः स्यात्। सनत्कुमारः। "गृहारंभोदितैर्मासैर्धिष्ण्यैर्वारैर्विशेद्गृहम्" इति। अत्रसामान्यतो गृहारंभोदिता मासा गृहप्रवेशेऽभिहिताः। तेच। "सौम्यफाल्गुनवैशाखमाघश्रावणकार्तिकाः। मासाः स्युर्गृहनिर्माणे पुत्रारोग्यधनप्रदाः" इति नारदोक्तेर्मार्गशीर्षफाल्गुनवैशाखमाघश्रवणकार्तिकाः विहिताः। तत्रोत्तरायण एव गृहप्रवेशस्य वाक्यांतरेण विहितत्वात् श्रावणकार्तिकमार्गशीर्षा

णामुत्तरायणत्वाभावात् विरोधे नूतनजीर्णगृहप्रवेशाभ्यां व्यवस्थैं। कथं प्रागभिहितनारदवाक्येन उत्तरायणसाहचर्येण नूतनगृहप्रवेशसपूर्वप्रवेशयोर्विधानात्
गृहारंभोदितैर्मासैरित्यनेन तु सामान्यतस्त्रिविधस्यापि प्रवेशस्य विधानादुत्तरायणीयमासास्त्रिविधगृहप्रवेशे शुभाः । दक्षिणायनीयमासाः श्रावणादयस्तु
जीर्णगृहप्रवेशविषयाः । अत एव नारदो मार्गशीर्षकार्तिकयोर्नूतनप्रवेशे मध्यमत्वमाह । अर्थादेव जीर्णगृहप्रवेशे उत्कृष्टत्वमध्यवस्यते । अंबुपेति ।
अंबुपः शततारका ईज्यः पुष्यः अनिलः स्वाती वासवं धनिष्ठा एषु भेषु जीर्णगृहे अग्न्यादिभयान्नवेऽपि गृहप्रवेशः शुभः । प्राक्पद्योक्तनक्षत्रेषु तु
शुभ एवेति कैमुतिकन्यायादवगम्यते । ज्योतिःप्रकाशे । "प्रवेशो नूतने हर्म्ये ध्रुवैर्मित्रैः सुखाप्तये । पुष्यस्वातीयुतैस्तैस्तु जीर्णे स्याद्वासवद्वये" इति
नावश्यमिति अत्रैवंविधे जीर्णे गृहे अग्न्यादिभयान्नवेऽपि आवश्यकमस्तादिविचारणा शुक्रास्तगुर्वस्तबाल्यवार्धकसिंहस्थगुर्वादिदोषाणां विचारणा विचा-

मृदुध्रुवक्षिप्रचरेषु मूलभे वास्त्वर्चनं भूतबलिं च कारयेत् ॥

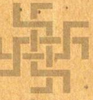
रो नास्ति । अस्तादयः कालदोषाः संतु मा वा संतु । तथापि गृहप्रवेशः कार्यः । सोऽपि पंचागशुद्धिमात्रमंगीकृत्य विहितनक्षत्रेष्वेव कार्यः । ज्यो-
तिःप्रकाशे । "नित्ययाने गृहे जीर्णे प्राशने परिधानके । वधूप्रवेशे मांगल्ये न मौढ्यं गुरुशुक्रयोः" इति । वसिष्ठः । "नवप्रवेशे त्वथ कालशुद्धिर्न
द्वंद्वसौपूर्विकयोः कदाचित् । प्रवेशपंचांगदिने सुलग्ने वास्त्वर्चनं पूर्ववदेव कुर्यात् ।" पूर्ववदेव नूतनप्रवेशे यथा वास्तुपूजा तथा द्वंद्वसौपूर्विकयोरपि
कार्येत्यर्थः । नारदेन तु यात्रानिवृत्तिप्रवेशे कालशुद्धिरपेक्षितैवेति तद्वाक्यं प्रागभिहितं तदेतयोर्वाक्ययोरावश्यकानावश्यत्वेन व्यवस्था । अत्र त्रिविधेऽपि
प्रवेशे प्रवेशनक्षत्रं क्रूराक्रांतं क्रूरविद्धं वा सर्वथा वर्ज्यम् । वसिष्ठः । "क्रूरग्रहाधिष्ठितविद्धभं च विवर्जनीयं त्रिविधप्रवेशे" इति ॥ २ ॥ अथ गृहप्रवेश
दिनात् प्राक्कर्तव्यवास्तुपूजां विवक्षुस्तन्नक्षत्राणि उपजातिकापूर्वार्धेनाह—मृदुध्रुवेति ॥ एषु सप्तदशसु नक्षत्रेषु वास्तुपुरुषस्यार्चनं भूतबलिं च कार-

येत् । गृहपतिर्वास्तुपूजां च कुर्यात् । पुरोहितो गृहपतिं वास्तुपूजादि कारयेत् । "हृक्रोरन्यतरस्याम्" इत्यणौ कर्तुः कर्मत्वम् । वास्तुपूजाप्रकारमाह । वसिष्ठः । "निर्माणे मंदिराणां च प्रवेशे त्रिविधेऽपि च । वास्तुपूजा प्रकर्तव्या यस्मात्तां कथयाम्यतः ॥ गृहमध्ये हस्तमात्रं समंताच्चंडुलोपरि। एकाशीतिपदं कार्यं तिलैस्तुल्यं सुशोभनम् ॥ एकद्वित्रिपदाः पंच चत्वारिंशत्सुरार्चिताः । द्वात्रिंशद्बाह्यतो वक्ष्यमाणाश्चांतस्त्रयोदश ॥ तेषां स्थानानि नामानि वक्ष्यामीश्वरकोणतः । तत्राग्निः शंभुकोणस्थस्त्वसौ चैकपदेश्वरः ॥ तस्माद्द्वितीयः पर्जन्यश्चासावेकपदेश्वरः । जयंतेंद्रार्कसत्याख्या भृशश्च द्विपदेश्वराः ॥ आकाशवायुपरतः क्रमादेकपदेश्वरौ । एवं प्राच्यां नव ज्ञात्वा त्वेवमेवान्यदिक्षु च ॥ आद्यश्चांत्यावेकपदौ द्विपदाः पंचमध्यगाः । शिख्याद्यष्टावाकाशांता अमराः पूर्वभागगाः ॥ आद्यश्चांत्यावेकपदौ द्विपदाः पंच मध्यगाः । पूषाद्यष्टौ यमांताः स्युरमरा याम्यभागगाः ॥ आद्यश्चांत्यावेकपदौ द्विपदाः पंच मध्यगाः । अष्टौ पितृगणाधीशात् पापांताः पश्चिमे सुराः ॥ आद्यंतौ द्वावेकपदौ द्विपदाः पंच मध्यगाः । रोगादिदित्यंतसुराः सप्त सौम्यदिशि क्रमात् ॥ तत्राधस्थचतुःकोणे त्वीशानादिषु च क्रमात् । आपः सावित्रविजयरुद्राश्चैकपदेश्वराः ॥ मध्ये नवपदो ब्रह्मा तस्यैशानादिकोणगाः । आपवत्सोऽथ सविता विबुधाधिपसंज्ञकः ॥ राजयक्ष्मा च चत्वारः सुराश्चैकपदेश्वराः । ब्रह्मणः पूर्वतो दिक्षु त्रिपदाश्चामरा अमी ॥ अर्यमा च विवस्वांश्च मित्रः पृथ्वीधरः क्रमात् । स्वस्वस्थलेषु देवेषु स्थापितेष्वीदृशं भवेत् । कोणेषु पंचपंचैव चतुर्थैकपदाः सुराः । प्रागादिदिक्षु द्विपदाः पंच पंच यथाक्रमम् ॥ ब्रह्मणः पूर्वतो दिक्षु द्विपदा स्युः समीपगाः । हिरण्यरेताः पर्जन्यो जयंतः पाकशासनः ॥ सूर्यः सत्यो भृशाकाशौ वायुः पूषा च वै तथा। गृहक्षतः पितृपतिर्गंधर्वो भृंगराजकः ॥ मृगः पितृगणाधीशस्तथा दौवारिकाह्वयः । सुग्रीवः पुष्पदंतश्च जलाधीशो निशाचरः ॥ शोषः पापश्च रोगोहिर्मुख्यो भल्लाट एव च । सोमसर्पौ दित्यदिती द्वात्रिंशदमराः स्मृताः ॥ आपश्चैवापवत्सश्च जयो रुद्रस्तथैव च। मध्ये नवपदो ब्रह्मा तस्थौ तस्य समीपगाः ॥ प्राच्याद्यंतरिता देवाः परितो

ब्रह्मणः स्मृताः । अर्यमा सविता चैव विवस्वान्विबुधाधिपः ॥ मित्रोऽथ राजयक्ष्मा च तथा पृथ्वीधरः क्रमात् । आपवत्सोऽष्टमः पंचचत्वारिंशत्सुरो-
त्तमाः ॥ ज्ञात्वैवं स्थाननामानि ब्रह्मणा सहितान् न्यसेत् । वास्तुज्ञो वास्तुमंत्रेण गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ प्रणवेनार्चयेद्वापि अथवा स्वस्वनामभिः ।
शुक्लवस्त्रयुगं दद्याद्धूपदीपफलैः सह ॥ अपूपैर्भूरिनैवेद्यैर्वाद्यैः सह समर्चयेत् । तांबूलं च ततो दद्याद्देवेभ्यश्च पृथक् पृथक् ॥ दत्त्वा पुष्पांजलिं कर्ता प्रार्थ-
येद्वास्तुपूरुषम् । वास्तुपुरुष नमस्तेऽस्तु भूशय्यानिरत प्रभो ॥ मद्गृहं धनधान्यादिसमृद्धं कुरु सर्वदा । इति प्रार्थ्य ततो दद्याद्दक्षिणामर्चकाय च ॥
विप्रेभ्यो भोजनं दत्त्वा स्वयं भुंजीत बंधुभिः । एवं यः कुरुते सम्यग्वास्तुपूजां प्रयत्नतः ॥ आरोग्यं पुत्रपौत्रादि धनं धान्यं लभेन्नरः । वास्तुपूजामकृत्वा
यः प्रविशेन्नवमंदिरम् ॥ रोगान्नानाविधान्क्लेशानश्नुते बहुसंकटम् ॥" इति वसिष्ठसंहितायां वास्तुशांतिः ॥ नारदादयः पंचांगशुद्धिमात्रयुक्ते पूर्वदिने

त्रिकोणकेंद्रायधनत्रिगैः शुभैर्लग्ने त्रिषष्ठायगतैश्च पापकैः ॥ ३ ॥ शुद्धांबुरंध्रे विजनुर्भमृत्यौ
व्यर्कारररिक्ताचरदर्शचैत्रे ॥ अग्रेंऽबुपूर्णं कलशं द्विजांश्च कृत्वा विशेद्वेश्म भकूटशुद्धम् ॥ ४ ॥

एव वास्तुपूजामाहुः । "विधाय पूर्वदिवसे वास्तुपूजां बलिक्रियाम्" इति तृतीयश्लोकार्धस्य टीका ॥ अथ लग्नशुद्धिं तिथिवारशुद्धिं चोपजातिकोत्तरा-
र्धेनेंद्रवज्रया चाह—त्रिकोणेति ॥ शुद्धांबुरंध्र इति ॥ नवमपंचमप्रथमचतुर्थसप्तमदशमैकादशद्वितीयतृतीयस्थानानामन्यतमस्थानस्थितैः शुभैरुपलक्षिते
तथा तृतीयषष्ठैकादशस्थानस्थैः पापग्रहैरुपलक्षिते च ॥ ३ ॥ तथांबु चतुर्थस्थानं रंध्रमष्टमस्थानं तस्मिन् शुद्धे सर्वग्रहरहिते अंबुरंध्रे यस्मिन् तादृशे
लग्ने गृहं विशेत् । कीदृशे लग्ने । जनुर्भमृत्यौ भं राशिर्लग्नं च जनुषि जन्मकाले भे जनुर्भे ताभ्यां मृत्युरष्टमभवनं । जनुर्भमृत्युः विगतो जनुर्भमृत्युर्यस्मिन्
स्वजन्मलग्नात् स्वजन्मराशेर्वाऽष्टमराशिः प्रवेशलग्ने नापेक्षित इत्यर्थः । पुनः कीदृशे लग्ने । व्यर्कारररिक्ताचरदर्शचैत्रे अर्कारौ प्रसिद्धौ वारौ रिक्ताः ४,

९, १४ उपलक्षणत्वाद्दग्धतिथयोऽपि चरलग्नानि मेषकर्कतुलामकराख्यानि तदंशाश्च दर्शोऽमावास्या चैत्रमासः विगता अर्कादयो यस्मिन् । अर्कादयः प्रवेशादिनं निषिद्धा इत्यर्थः । अग्र इति । गृहप्रवेशसमये जलपूर्णं कलशं स्वसंमुखे कृत्वा द्विजान्ब्राह्मणांश्चाग्रे कृत्वा वेश्म गृहं विशेत् । वसिष्ठः । "कृत्वा शुक्रं पृष्ठतो वामतोऽर्कं विप्रान् पूज्यानग्रतः पूर्णकुंभम् । रम्यं हर्म्यं तोरणस्रग्वितानैः स्त्रीभिः स्रग्वी गीतवाद्यैर्विशेत्तत्"इति । अयं विधिः प्रवेशे साधारणः । कीदृशं वेश्म भकूटशुद्धं भकूटं षष्ठाष्टकादि उपलक्षणत्वाद्विवाहप्रकरणोक्तं वर्णो वश्यं तथा तारेत्यादिकं च तेनापि शुद्धम् । वसिष्ठः । " राशिकूटादिकं सर्वं दंपत्योरिव चिंतयेत् " इति ॥ ४ ॥ अथ वामगतार्कज्ञानं पूर्वादिमुखगृहप्रवेशं चेंद्रवंशयाह—वामो रविरिति ॥ अष्टमपंचमद्वितीयैकादशस्थानेभ्यः पंचसु स्थानेषु स्थिते रवौ सति प्राग्वदनादिके मंदिरे प्रवेष्टव्ये गृहप्रवेशकर्तुर्वामो रविर्ज्ञेयः । यथा यस्मिँल्लग्ने

वामो रविर्मृत्युसुतार्थलाभतोऽर्के पंचमे प्राग्वदनादिमंदिरे ॥ पूर्णातिथौ प्राग्वदने गृहे शुभो नंदादिके याम्यजलोत्तरानने ॥ ५ ॥

गृहप्रवेशः कर्तुमिष्यते तस्मादष्टमं यत्स्थानं ततः पंचसु स्थानेष्वर्के सति पूर्वाभिमुखे गृहे प्रवेशकर्तुर्वामः सूर्यः स्यात् । तथा लग्नायत्पंचमस्थानं ततः पंचसु स्थानेषु रवौ स्थिते दक्षिणाभिमुखे वामोऽर्कः । तथैव लग्नाद्यत् द्वितीयस्थानं ततः पंचसु स्थानेषु रवौ स्थिते पश्चिमाभिमुखे गृहे वामोऽर्कः । तथैव लग्नाद्यदेकादशस्थानं ततः पंचसु स्थानेषु सूर्ये स्थिते उत्तराभिमुखे गृहे प्रवेशकर्तुर्वामः सूर्य इत्यर्थः । उक्तं च "रंध्रात्पुत्राद्धनादायात्पंचस्वर्के स्थिते क्रमात् । पूर्वाशादिमुखं गेहं विशेद्वामो भवेयतः" इति । पूर्णातिथाविति । प्राग्वदने पूर्वाभिमुखे गृहे पूर्णातिथौ पंचम्यां दशम्यां पूर्णिमायां वा प्रवेशः । नंदादिके तिथिगणे याम्यजलोत्तरानने गृहे प्रवेशः शुभः । यथा । दक्षिणाभिमुखे गेहे नंदायां प्रतिपदि षष्ठ्यामेकादश्यां वा प्रवेशः शुभः । जलं पश्चिमादिक् तद्दिङ्मुखे गृहे भद्रायां द्वितीयायां सप्तम्यां द्वादश्यां वा प्रवेशःशुभः । उत्तराभिमुखे गृहे जयायां तृतीयाया-

मष्टम्यां त्रयोदश्यां वा प्रवेशः शुभः। गुरुः "नंदायां दक्षिणद्वारं भद्रायां पश्चिमोमुखं । जयायामुत्तरद्वारं पूर्णायां पूर्वतो विशेत्" इति ॥ ५ ॥
अथ गृहप्रवेशे कलशवास्तुचक्रं शार्दूलविक्रीडितेनाह—वक्रे भूरिति ॥ गृहप्रवेशसमय इति सर्वत्रापि संबध्यते । कुंभे कलशाकृतिवास्तौ रविभात् सूर्याक्रांतनक्षत्रात् ल्यब्लोपे पंचमी । रविभमारभ्य कलशस्य मुखे भूरेकं सूर्याक्रांतनक्षत्रमेव स्थाप्यम् । तत्फलं गृहस्याग्निदाहः । ततः सूर्यभात्कृताःअग्रिमाणि चत्वारि भानि प्राच्यां स्थाप्यानि।फलमुद्वसनं जनवासशून्यं गृहं स्यात् । ततः कृता यमगताः तदग्रिमाणि चत्वारि भानि दक्षिणे स्थाप्यानि । फलं गृहपतेर्लाभः द्रव्यप्राप्तिः । ततः कृताः पश्चिमे तदग्रिमाणि चत्वारि भानि पश्चिमायां स्थाप्यानि । फलं गृहपतेः श्रीप्राप्तिः । ततो वेदा उत्तरे तद-

वक्रे भूरविभात्प्रवेशसमये कुंभेऽग्निदाहः कृताः प्राच्यामुद्वसनं कृता यमगता लाभः कृताः पश्चिमे ॥
श्रीर्वेदाः कलिरुत्तरे युगमिता गर्भे विनाशो गुदे रामाः स्थैर्यमतः स्थिरत्वमनलाः कंठे भवेत्सर्वदा ॥ ६ ॥

ग्रिमाणि चत्वारि भानि उत्तरस्यां स्थाप्यानि । फलं कलिः लोकैः सह गृहसंबंधी निरर्थको वादः झकटः स्यात् । ततो युगमितास्तदग्रिमाणि चत्वारि भानि गर्भे कलशमध्ये स्थाप्यानि । फलं विनाशो गर्भस्यैवेत्यर्थः । ततो रामास्तदग्रिमाणि त्रीणि भानि गुदे बुध्ने स्थाप्यानि। फलं स्थैर्यं गृहपतेर्बहुकालं तत्र निवासः । ततोऽनलास्तदग्रिमाणि त्रीणि भानि कंठे स्थाप्यानि । फलं स्थिरत्वं गृहपतेर्भवेत् । एवमभिजिद्रहितानि सप्तविंशति भानि स्युः । ज्योतिःप्रकाशे "भूर्वेदपंचकं त्रित्रिः १,४,४,४,४,४,३,३, प्रवेशे कलशेऽर्कभात् । मृतिर्गतिर्धनं श्रीः स्याद्वैरं शुक् स्थिरता सुखम्" इति । अत्र कलशचक्रे शुभफलस्थाने याते सत्येव विहितनक्षत्राणां परिग्रहो युक्तस्तत्रापि यद्दिङ्मुखे प्रवेशे विधित्सिते तद्दिङ्मुखनक्षत्रपरिग्रहः।यथा पूर्वस्यां प्रवेशे विधित्सिते

रोहिणी मृगो वा ग्राह्यः दक्षिणमुखगृहप्रवेशे उत्तराफाल्गुनीचित्रे एवंपश्चिमाभिमुखे अनुराधोत्तराषाढे एवं उत्तराभिमुखे उत्तराभाद्रपदारेवत्यौ ग्राह्ये इति निष्कृष्टोऽर्थः । अत एवोक्तं वसिष्ठेन । "यद्दिग्द्वारं मंदिरं तद्दिगृक्षैरुक्तर्क्षैः स्यात्सन्निवेशो न सर्वैः" इति । तद्दिगृक्षैरिति उक्तर्क्षैरिति चानयोः सामानाधिकरण्येनान्वयः।भिन्नवाक्ये तु चकारः कर्तव्यः स्यात् । अतएव । "अर्कानिलेयादितिदस्रविष्णुऋक्षे प्रविष्टं नवमंदिरं यत् । अब्दत्रयात्तत्परहस्तमेति शेषेषु धिष्ण्येषु च मृत्युदं स्यात्" इति निषेधोऽप्युपपन्नो भवति ॥ ६ ॥ अथगृहप्रकरणप्रवेशोपसंहारंसूचयन्प्रवेशोत्तरकालीनकर्तव्यविधिमुपजात्याह-एवं सुलग्न इति ॥ एवं प्रागुक्तप्रकारेण विचारिते सुलग्ने शोभनगुणयुते स्थिरराश्यादिके राजा वितानपुष्पश्रुतिघोषयुक्तं वितानानि सुवस्त्रमंडपाः पुष्पाणि स्वकालर्तुजानि मालत्यादीनि श्रुतिघोषो वेदध्वनिश्च तैर्युक्तं उपलक्षणत्वात्तोरणाद्यनेकमांगल्यवस्तुसहितमेतादृशं स्वसत्ताकं गृहं प्रविश्य पश्चात् शिल्प-

एवं सुलग्ने स्वगृहं प्रविश्य वितानपुष्पश्रुतिघोषयुक्तम् ॥ शिल्पज्ञदैवज्ञविधिज्ञपौरान् राजार्चयेद्भूमिहिरण्यवस्त्रैः ॥ ७ ॥

इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचिते मुहूर्तचिंतामणौ त्रयोदशं गृहप्रवेशप्रकरणं समाप्तम् ॥ १३ ॥

ज्ञान् गृहोत्थापकान् स्थपतिवर्धक्यादीन् दैवज्ञान् ज्योतिर्विदः विधिज्ञान् वास्तुपूजाभूतबलिगृहप्रवेशविधिज्ञान् पुरोहितप्रभृतीन् पौरान् नागरिकान् पंडितदीनानाथांधकृपणांश्च भूमिहिरण्यवस्त्रैर्यथाशक्त्या व्यस्तैः समस्तैर्वा उपलक्षणत्वादश्वादिभिर्वा अर्चयेत्पूजयेत्। अत्र विशेषमाह वसिष्ठः।"यद्वास्तुपूजारहितं त्वदत्तबलिं त्वनाच्छन्नगृहं विरूपम्।कपाटहीनं न विशेयतस्तत्सर्वाऽपदामालयमेव तत्स्यात्"इति।तस्मात् कपाटमुपरिष्टादाच्छादितं कृतवास्तुपूजं दत्तबलिमेव गृहं प्रविशेत् । प्रवेशोत्तरविधिमाह श्रीपतिः। "ततो नृपो विप्रसुहृत्पुरोधसः शिल्पज्ञभूगोलविदश्च लिंगिनः।धनैश्वरत्नैःपशुभिःसमर्चयन् सदांधदीनान्पुरवासिनस्तथा"इति॥ ७॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां गृहप्रवेशप्रकरणं समाप्तम् १३॥

अथ ग्रंथसमाप्तौ पितामहवर्णनं शार्दूलविक्रीडितेनाह–आसीदिति ॥ धर्मपुरे नर्मदातीरग्रामविशेषे प्रसिद्धश्चिंतामणिरासीत् । किंभूते धर्मपुरे षडंगानि शिक्षादीनि तानि विद्यंते यस्य एतादृशो यो निगमोवेदस्तस्याध्येतारो ये द्विजा ब्राह्मणादयस्तैर्मंडिते भूषिते । कीदृशश्चिंतामणिः ज्योतिर्वित्सु तिलक इव ज्योतिर्विंत्तिलकः ज्योर्तिविच्छ्रेष्ठ इत्यर्थः । पुनः कीदृशः फणींद्रः शेषनागः तद्रचिते भाष्ये महाभाष्ये कृतोऽतिश्रमोऽत्यभ्यासो येन । पुनः कीदृशश्चिंतामणिः तत्तज्जातकसंहितागणितकृत् तानि तानि स्वल्पबृहदादिभेदेनानेकविधजातकानि जातकशास्त्राणि संहिता संहिताशास्त्राणि गणितानि गणितशास्त्राणि करोति तादृशः । पुनः कीदृशः । महाभूभुजां मान्यः पूज्यः । पुनः कीदृशः । तर्कालंकृतिवेदवाक्यविलसद्बुद्धिः तर्को न्यायशास्त्रं

आसीद्धर्मपुरे षडंगनिगमाध्येतृद्विजैर्मंडिते ज्योतिर्वित्तिलकः फणींद्ररचिते भाष्ये कृतातिश्रमः ॥ तत्तज्जातकसंहिताग-
णितकृन्मान्यो महाभूभुजां तर्कालंकृतिवेदवाक्यविलसद्बुद्धिः स चिंतामणिः ॥ १ ॥ ज्योतिर्विद्गणवंदितांघ्रिकमलस्तत्सू-
नुरासीत्कृती नाम्नाऽनंत इति प्रथामधिगतो भूमंडलाहस्करः ॥ यो रम्यां जनिपद्धतिं समकरोद्दुष्टाशयध्वंसिनीं टीकां
चोत्तमकामधेनुगणितेऽकार्षीत्सतां प्रीतये ॥ २ ॥

अलंकृतिः अलंकारशास्त्रम् वदवाक्यं वेदवाक्यविचारप्रतिपादको ग्रंथो मीमांसाशास्त्रं वेदान्तशास्त्रं च तेषु विलसतीति विलासयुक्ता बुद्धिर्यस्य सः ॥ १ ॥ अथ क्रमप्राप्तं तातवर्णनं तेनैव वृत्तेनाह–ज्योतिर्विदिति ॥ तत्सूनुस्तस्य चिंतामणिदैवज्ञस्य सूनुः पुत्रोऽनंत इति नाम्ना प्रथां ख्यातिमधिगतः प्राप्त आसीत् । कीदृशः ज्योतिर्विद्गणवंदितांघ्रिकमलः ज्योतिर्विदां गणेन समूहेन वंदितं चरणकमलं यस्य सः । पुनः कीदृशः भूमंडलेऽहस्कर इव अध्यापनद्वारा प्रकाशक इत्यर्थः । पुनः कीदृशः कृती कुशलः ग्रंथकरणसमर्थ इति शेषः।ग्रंथकर्तृत्वमेवोत्तरार्धेन प्रकाशयति । यो रम्यामिति।जनिपद्धतिं

जातकर्पद्धतिं दुष्टाशयध्वंसिनीं दुष्टाः जन्मपद्धतिमार्गसंप्रदायानभिज्ञास्तेषामाशयमभिप्रायं ध्वंसयति इति दुष्टाशयध्वंसिनी तामकरोत्। तथा उत्तमे ब्रह्मपक्षार्यपक्षप्रतिपादके कामधेनुगणितेग्रंथविशेषे टीकां च सतां प्रीतयेऽकार्षीत् कृतवानित्यर्थः ॥ २ ॥ अथ स्वनामकथनपूर्वकं ग्रंथसमाप्तिं पृथ्वीछंदसाह– तदात्मज इति॥ तस्यानंतरस्यात्मजो रामाभिधो गिरीशनगरे वाराणस्यां मुहूर्तचिंतामणिं मुहूर्तचिन्तामणिनामधेयं ग्रंथं भुजभुजेषुचंद्रै(१५२२)

तदात्मज उदारधीर्विबुधनीलकंठानुजो गणेशपदपंकजं हृदि निधाय रामाभिधः॥ गिरीशनगरे वरे भुजभुजेषुचंद्रै (१५२२) मिते शके विनिरमादिमं खलु मुहूर्तचिंतामणिम् ॥ ३ ॥ ॥ इति श्रीदैवज्ञरामविरचितमुहूर्तचिंतामणिः समाप्तः॥

मिते शके द्वाविंशत्यधिकपंचदशशतमिते शके विनिरमात् शेषं स्पष्टम्॥ ३ ॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायांस्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां स्ववंशवर्णनम् ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ शुभंभवतु ॥

हरिप्रसाद भगीरथजी.
ठिकाणा कालकादेवीरोड़ रामवाड़ी.
मुंबई.